

Jelenkor

ELBESZÉLÉS:

BERTHA BULCSU
FEKETE ISTVÁN
SIMON EMIL
TIMÁR MÁTÉ
VARGA IMRE

VERS:

KISS DÉNES
LOVASZ PÁL
RABA GYÖRGY
SIPOS GYULA
TAKÁCS IMRE
TORNAI JÓZSEF
VARKONYI NAGY BÉLA

TANULMÁNY:

GÁLSAI PONGRÁC
KONRÁD GYÖRGY

CIK:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
SZABÓ EDE
TÜSKÉS TIBOR
VARKONYI NÁNDOR
VITÁNYI IVAN
ÉS MÁSOK ÍRÁSAI

KÉP:

FERENCZY BÉNI
KERNSTOK KÁROLY
SZÖNYI ISTVÁN
UITZ BÉLA



MAGYAR ÍRÓK
ÚJ MŰVEI
A
MAGYAR ÍRÓK
KÖNYVESBOLTJÁBAN
(PÉCS, KOSSUTH LAJOS U. 5.)

VERSEK:

FÖLDEÁK JÁNOS:	<i>Papírhullámok</i>
HÁRS GYÖRGY:	<i>Gyulékony éj</i>
HUNYADI ISTVÁN:	<i>Lépj ki magadból</i>
LADÁNYI MIHÁLY:	<i>Öklök és tenyerek</i>
MÁTYÁS FERENC:	<i>Megriadt pipacsok</i>
PAPP LAJOS:	<i>Friss szélben</i>
VÁCI MIHÁLY:	<i>Mindenütt otthon</i>

PRÓZA:

CSERES TIBOR:	<i>Pesti háztetők</i>
DOBOZY IMRE:	<i>Hegyoldal</i>
FÁBIÁN ZOLTÁN:	<i>Ítélet</i>
GERGELY SÁNDOR:	<i>Tiltott utak</i>
JANKOVICS FERENC:	<i>Dunántúli végeken</i>
KASSÁK LAJOS:	<i>Marika, énekelj</i>
KODOLÁNYI JÁNOS:	<i>Fellázadt gépek</i>
MÓRICZ VIRÁG:	<i>Balga szüzek</i>
NAGY ISTVÁN:	<i>Acsék tábort vernek</i>
SÁSDI SÁNDOR:	<i>A harmadik elmegy</i>
SOÓS MAGDA:	<i>Megtalált dallam</i>
SZAKONYI KÁROLY:	<i>Középuött vannak a felhők</i>
SZENTIVÁNYI KÁLMÁN:	<i>A földalatti folyam</i>
TIMAR MÁTÉ:	<i>Karcsi, a csicskás</i>
URBÁN ERNŐ:	<i>Árnyak és sugarak</i>
VIDOR MIKLÓS:	<i>Calambposta</i>

ÚJ KIADÁS:

DARVAS JÓZSEF:	<i>A törökverő</i>
FEKETE ISTVÁN:	<i>Kele</i>
GODA GÁBOR:	<i>Vihar előtt</i>
HIDAS ANTAL:	<i>Márton és barátai</i>
LŐRINCZE LAJOS:	<i>Édes anyanyelvünk</i>
VERES PÉTER:	<i>A Balogh család története</i>
ZALKA MIKLÓS:	<i>Aknamező</i>
ZSIGRAY JULIANNA:	<i>A Sugár uti palota</i>

Jelenkor

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

IV. évfolyam 6. szám

Megjelenik kéthavonta
a Baranya megyei Tanács kiadásában

1961. december

TARTALOM

Takács Imre versei	— — — — —	627
Lukács Miklós: Hajnali fagyok (vers)	— — — — —	629
Fekete István: Tél (elbeszélés)	— — — — —	630
Moldvay Győző: Televíziós antennák alatt (vers)	— — — — —	632
Várkonyi Nagy Béla: Levél a tájról (vers)	— — — — —	633
Vámosi Pál: A zöld zsalú résein át (vers)	— — — — —	635
Bertha Bulcsu: Lányok napfényben (elbeszélés)	— — — — —	636
Sipos Gyula versei	— — — — —	642
Pálos Rozita: Anyámnak (vers)	— — — — —	643
Timár Máté: A vénleány (elbeszélés)	— — — — —	644
Tornai József versei	— — — — —	657
Makay Ida: Parasztlány a folyóparton (vers)	— — — — —	658
Galsai Pongrácz: Kunc Aladár (tanulmány)	— — — — —	659
Rába György versei	— — — — —	664
Simon Emil: Lámpafény (elbeszélés)	— — — — —	665
Lovász Pál versei	— — — — —	674
Demény Ottó: Hajnali pillanatkép	— — — — —	675
Varga Imre: Tutyi (elbeszélés)	— — — — —	676
Káldi János versei	— — — — —	681
Vihar Béla: A műhelyből (aforizmák)	— — — — —	682
Galambosi László: Hogy összekössétek a partokat (vers)	— — — — —	683
Kiss Dénes versei	— — — — —	684
Bihari Sándor: Anyám nyugágya (vers)	— — — — —	686
Konrád György: Gogol (tanulmány)	— — — — —	687
Kerényi Grácia fordítása: Mai lengyel költők	— — — — —	699

FIATALOK

Lázár Tibor: Őszi vers	— — — — —	704
Takács László: Augusztusi felvonulás (vers)	— — — — —	704
Áts László: Hazatérés (vers)	— — — — —	705
Békési Gyula: Szülőföldem (vers)	— — — — —	705
Krecsmári László: Vers egy haldokló akácról	— — — — —	706
Serfőző Simon: Hol senki sem látta... (vers)	— — — — —	706

PILLANATKÉP

<i>Lemle Géza: Cigányváros</i>	— — — — —	708
--------------------------------	-----------	-----

DOKUMENTUM

<i>Horváth Béla: Márffy Ödön kortársairól és a korról</i>	— — — — —	715
---	-----------	-----

HAGYOMÁNY

<i>Várkonyi Nándor: Egy félbemaradt költő</i>	— — — — —	720
---	-----------	-----

JEGYZET

<i>Vitányi Iván: Vers és dallam a mai magyar költészetben</i>	— — — — —	735
<i>Bajomi Lázár Endre: A láncát letépte szó</i>	— — — — —	741
<i>Szabó Ede: Szülőföld és irodalom</i>	— — — — —	746
<i>Széljegyzet: (Futaky Hajna)</i>	— — — — —	749

SZEMLE

<i>Tüskés Tibor: Illyés Gyula: Új versek</i>	— — — — —	752
<i>Fogarassy Miklós: Galgóczi Erzsébet: Ott is csak hó van</i>	— — — — —	757
<i>Bessenyei György: Szabó Magda: Álarcosbál</i>	— — — — —	759
<i>Szeghalmi Elemér: Ignác Rózsa: Tóparti ismerősök</i>	— — — — —	761
<i>Hamar Imre: Barta Lajos: Gyár</i>	— — — — —	763
<i>Ordas Iván: Ez történt</i>	— — — — —	764
<i>Szathmári István: A magyar nyelv rendszere</i>	— — — — —	765

Beküldött könyvek

KÉPEK

A címlaprajz és a belső rajzok *Ferenczy Béni* munkái

A műmellékleten:

Ferenczy Béni: Anya gyermekével

Kerustok Károly: Fiúakt

Kitz Béla: Ülő nő

Szőnyi István: Táj fákkal

Szerkeszti: BORSOS JÓZSEF, CSORBA GYÖZÖ, KOLTA FERENC, TÜSKÉS TIBOR (főszerkesztő). A szerkesztő bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Gyenis József, Katona Ferenc, Őrsi Ferenc, Pákolitz István, Pál József, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 16. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekk-számla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodnál (Budapest V., József Nádor tér 1). Egyéni előfizetési csekk-számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk-számla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára. — Felelős kiadó: Takács Gyula.

Takács Imre versei

Téli alkony

1.

Göbörödik a sár,
a bicikli kerekei alatt reccsen a tócsa jege,
lassúdan löccsan a víz,
csönd van és a meztelen faágak közt
ritka köd áll,
mint a békés, mozgás nélküli várakozás.

A Nap önmagát vörösíti,
az ég fehér,
csak a közepe kékebb, az ember fölött,
ki-ki ahol jár mostan,
legtöbben itt a faluban —
nem ereszt a mezőre senkit a téli alkony.

Bótbá megy a paraszt ilyenkor,
s ha megetet:
becsoszog a borbélyhoz szombaton —
tolongani;
ámbátor most ráér hétfőn is,
de a szokás úgy vezeti az embert itt,
mint a törvény.

Valaki a csizmáját mossa kint a kútnál,
dolgozik az artézi vízsugara,
mint a hidraulikus köszörű őse,
s fölragyognak
a falusi „járművek” — ám a minap
egy cigánylányt pörölt el innen nagy csatával
— Nem mész te mocsok, itt mosdasz! —
talán épp az atyafi felesége.

Göbörödik a sár,
 kopogósak lesznek a léptek.
 Lemegy a Nap,
 fehérebb lesz az útszéli hó.
 Magasra száll a kémények füstje
 s egy udvaron
 vöröslík a katlantűz —
 disznót öltek.

2.

Mínusz négy — a borbély ablakát pára lepi,
 de látszik a sok fej árnyéka,
 be se nyitok,
 sárból emelt házak közt állok — idegenül?
 műbolygóról olvasok cikket — otthonosan?

A szputnyikot ottbenn is emlegetik,
 mint valaha Budavár pukkansait,
 inkább csak példázat gyanánt:
 hogy valakit,
 a falu egyik Bolond Mihókját vele kéne
 kilőni a Holdba, a Világűrbe...

Ennyire kiöregedtem tehát?
 Nem is régen
 elbeszélő költeményt írtam az úrhajóról;
 mindössze tizenkét éve,
 most pedig sárbaragadt,
 huppancs, nagy bakancsaimban nézem a hírt.

Ehhez már csak a tudósnak lehet szava,
 ha bírja a tudomány eszközeit,
 gondolatban nincs már tudomány!
 az atomkort
 csak a költők érik meg primitíven.

És az elesett falvak, a baktató csősz,
 hóna alatt viszi a kenyeret boltból haza...
 S ha jönnek az útépítő gépek?
 s a helikoptert
 meg lehet majd venni egy bika árán?!

Ottbenn dohányfüst füled, fésű zizeg,
 csattog a kézi nyírógép, hullik a haj.
 Számolom, hogy mikor kerülök sorra, ahogy egy-egy
 kicsinosított honpolgár hazaindul.

Soponya, 1959.

A Föld lesz hazád

*Kiskertedből kicsal a repülőgép,
kitágított világot nyújtva kertül —
tetvekké zsugorult tehenekkel,
halmocskákká lapuló roncs hegyekkel,
sárga-erű folyókkal, szabad térrel,
felhők fölött szüretlen verőfénnnyel,
vagy a tisztább csillagragyogás varázsával,
úttal, amit nem járhatnál meg soha lábbal —
otthonodból kicsal a repülőgép,
a Föld lesz hazád.*

Lukács Miklós

Hajnali fagyok

E lombtalan tájból suhan a csönd,
szél tűhegye csapódik arcomba.
Moccan az alvó ág, dér-szirmait
szekér-nyomra szórja, ahol a fagy
kristály szilánkjai fénylenek már.
Tél közelít, — pilléző tó partján
fűzágon kód rongyai lebegnek.
Töltésre kapaszkodom, s azokra
gondolok, akik most indulnak
a birs-illatú otthon melegéből
a répaprizmákat betakarni.
Dereng. A ködből kinyúl az útra
a szakállas vén gyertyán, —
megtréfái,
marék gyöngyöt szór fázó nyakamba.

Fekete István

Tél

Még csak a cinkék voltak ébren. Halk perregéssel repültek egyik bokorról a másikra és úgy látszott, mintha reggeli testgyakorlatot végeztek volna; forogtak az ágakon és néha tótágast álltak. De ez a kúszás, mászás, csüngés, forgás nem volt torna, hanem élelemkeresés, mert a kis kékkabátosok néha azt mondták:

— Nincs — nincs. Nincs — nincs...

Halkan mondták a kis cinkék, de nem panaszképpen. És ide-oda rebbenésük is olyan puha volt, olyan szerény, mintha nem akarták volna megzavarni a reggelt s azoknak az álmát, akik netán még aludtak, vagy már aludtak.

Csendes reggel volt, párás, majdnem enyhe, pedig már decembert írt a kalendárium. Ha kiáltott volna valaki, messze hangzott volna, de nem kiáltott senki, és ebben a csendben egyszer csak megszólalt az erdő ősi távírója:

— Tap-taptap, tap-taptap... halljátok?

A pirossapkás távírász — a harkály — egy kis szünetet tartott, aztán újra eldobta a hívó jelet:

— Tap-taptap. Tap-taptap... figyeltek? Egy északi sólyom érkezett, ő mondta, ő mondta...

— Na, erre kíváncsi vagyok — szuszogott egy öreg róka hazatérőben, de azért leült, mert éppen vakaródnia is kellett.

— Ő mondta, hogy elindult már... elindult már... jaj!

És a harkály elhallgatott, az erdő pedig tanácstalanul állt a néma reggelben.

A róka fülelt, a kis cinkék aggodalmasan pislogtak, a baglyok várakozóan nézték barlangjukban a sötétséget, a mókusok karikába penderülve várták a hír folytatását, de a távíró elhallgatott, a harkály nem mondott semmit, hanem rémülten pislogott egy oduban, ahova az utolsó pillanatban ugrott fejést a héja elől.

— Gyilkos, gyilkos, útonálló zsvány — sivalkodott egy szajkó, ámbár jó magasról, ahonnan látta az eseményeket. De már loholt is, mert a héja véletlenül valóban az volt, aminek a mátyásmadár mondta: az erdő és mező elsőszámú közellensége. A héja nem törődött senkivel, nem érdekelték a hírek sem, és a kis rádióst is szétlépte volna, ha nem éppen egy odú mellett veri híreit.

Így aztán nem tudta meg senki, hogy mit mondott az északi sólyom, hogy ki indult el, s hogy ez jót jelent vagy rosszat. Tanácstalan maradt az erdő, fi-

gyelő és aggodalmas, és ez a várakozás szétterjedt hegyen, völgyön, némán és burkoltan, mint a köd.

A távoli utak ide-oda kanyarogtak, mintha nem tudták volna hova menjenek, a kémények füstje hol erre, hol arra mutatta a szelet, a varjak elrepültek, hogy havat jelentsenek örvénylő repülésükkel, de aztán csak leszálltak, mintha nem is azért repültek volna fel, a verebek egyet se szóltak a kerítés bokrai között, a nyulak csak megszokásból rágták meg az akácfák kérgét, a mocsár gőzölgött s egy szürkegém nézte magát fekete tükrében, egy szürkegém, akinek már régen Afrikában, a tengernél kellene halászatnia.

— Mit mondhatott az északi sólyom? — törte nagy fejét egy fülesbagoly és annyi egeret evett, hogy már csak a rend kedvéért kapott fel egyet-egyet, mert annyi volt az egér az enyhe időben, mint kutyában a bolha.

Néha még egy-egy méhecske is kiballagott a repülő-deszkára híreket szimatolni, de az idő olyan volt, mint egy szétszórt szalmakazal, ami nem mond semmit, így aztán a kis méh is visszabotorkált népes családjához.

— Semmi, semmi — zümmögte —, hogy a tetű egye meg a héját, most aztán nem tudunk semmit.

De még a fák is tanácstalanok voltak és a bokrok és a fűek is. Egyes könnyelmű mogyoróbokrok például, kibontották barkáikat és a patakparton olyan zöld fű sarjadt, hogy a kopárság színei között már szinte szemtelenségnek számított.

A pincékben nehezen érett a bor, némelyik hízó már olyan kövér volt, hogy nem lehetett tudni, hol az eleje és hol a hátulja; de nem lobbanhattak fel vidám perzselőtüzek sem, mert az idő csak feküdt, renyhén, mint az iszap, s disznóülésre teljesen alkalmatlan volt.

A vetések olyan dúsak lettek, hogy az már nem is volt jó, és a vadlibák valósággal pocakot eresztettek, ami pedig nem szokásuk. Esténként nehézkesen szálltak fel, s úgy tottyantak le alvóhelyükre a nagy vízen, mint a kő.

Az ég nem volt borult, s a csillagok mégis alig látszóttak, s az újhhold olyan volt, mint egy öreg sarló, keskeny és fénytelen.

És nem történt semmi sehol, mintha valami öreg padlás lett volna az egész világ, ahol nem gurigáznak dióval az egérké, nem dobban a macska s a gerendákra vetett öreg csizmák nem mesélnek már semmit az élet lakodalmáról.

A hold azonban nőtt és fényesedett. A szél forgott, de még határozatlan volt, felkapott egy-egy marok száraz levelet az avarból és szétszórta, s a levelek, mint holt lepkék szálltak erre-arra.

Az erdő várt, a mező várt, de ezen az éjszakán a nagy fák koronájában sziszegni kezdett a szél, s a nádas délnek dőlt, mintha valaki megnyomta volna. Aztán a szél váratlanul északira fordult, megvonaglott, mint a kigyózó ostor és levágott a világra. A mogyoró barkáit szétszórta, a vadlibákat dél felé sodorta, a korhadt ágakat recsegeve törte le s ez úgy hallatszott, mintha valaki a fogát csikorgatta volna. Északról pedig feltorlódtak ijesztő, hamuszín fellegek.

Ebben a pillanatban már nem is lehetett elhinni, hogy tegnap még tanácstalan ténfergés volt a világ. A szél már őrjöngött, a fák sikoltva verték össze ágaikat, a felhők már itt száguldottak, a nádas leborult a vízre, az öreg róka ész nélkül vágatott hazafelé, a bagoly hátat fordított kuckójában a világnak, a mocsár vizét a hideg rázta s az éjszaka metszően szürke lett, mert millió tűfogával marni kezdte a világot a hó. De nem szállt le sehova, nem ragadt meg az ágak hóna alatt, a patak vályújában, vén fák oldalán és a bokrok szoknyája alatt. Ez a hó még kemény volt, mint a kristálycukor, melyet pattogva sepert

a szél az éjszakában. Rideg volt ez a hó, mint a dermedés, nem állt szóba senkivel, nem takarta le a vetéseket, a vackokon lapuló nyulakat, a házak tetejét s a kazlak lomha hátát. Csak vágott és repült, szúrt és zizegett, mintha az északi éjszaka minden kaptárja kiengedte volna fehér darázsait, mintha tudta volna, tisztára kell seperni a földet, mire reggel lesz, megölni a tunya álmokat, öldöklő harcra hívni mindenkit aki él, mert jön valaki, aki verekedni akar, aki kardot hoz és mérleget és pusztulni kell mindeneknek, akik nem érdemesek arra, hogy éljenek.

Aztán lassulni kezdett a szél s a hódara után nagy pelyhekben hullani kezdett a hó.

Aztán reggel lett.

A szél elállt, a hó már csak szálingózott, hamvas felhők mögött volt a nap, de a táj fehér volt, világos és tiszta és most már mindenki tudta, hogy a világot birtokába vette az Idő negyedes fejedelme, a Tél.

Ezt akarta kidobolni a kis pirossapkás távirász, de ki az a bolond, aki élete árán akar híreket mondani?...

Moldvay Győző

Televíziós antennák alatt

*Először egy volt, aztán kettő, három. Most négy világol
égből, éjszakából, négy karcsúszárú, ezüst labirint,
alattuk sok tető, mint annyi kávészínű bivaly,
közömbös és lusta, babrál csak álmaival,
de itt, ahová szűz magasból szál huzal szalad,
imbolygó falak és árnyalt bútorok között
varázs perceg, bűbáj, mi foghatatlanul
szememre hull, a föld felbuzgó áramába iktat.
London, Tokió! Tower és nyolcmillió sárga japán
mind körmömön lebeg! S a schönbrunni kastély
folyókon átal úgy köszön be Hruscsov, Kennedy
mosolyával, mint a szomszéd, ki elébb gyújtott csak villanyt.
Először egy volt, aztán kettő, három. Már száz világol
égből, éjszakából! Száz karcsúszárú, ezüst labirint
helyezi asztalunkra e forró világ képekké alakult
domború lapjait, száz antennán sugárzik, rebben
körbe a láz, száz meg száz a két tenyér, a két kéz
összefonódó ujjaival érvel, magyaráz
nyári berkek nyugalma és zenék sugárözöne oldalán.*

Várkonyi Nagy Béla

Levél a tájról

A filmtekercs, mit küldtem, meglepett,
Mert szereted a tájélményeket,
Örülsz neki, csak azt hiányolod,
Hogy levelemben keveset írok
A tájról. Néhány szó is kellene
(A magyarázat segédeszköze)
A képek mellé: jobban értenéd
E mesebeli tájnak szellemét.
Azt mondod: bánt és zaklat egy kicsit,
Hogy sose fogod látni Tahitit,
A messze-kéklő Viti-hegyeket,
S a Nalogodót Levuka felett; —
Hát erről írnak! — s érzékletesen:
Így többet mond a táj a filmekben ...
Hogy válaszoljak? Óceániát
Hogy fogjam össze? ... Egy külön világ,
Amelynek éppúgy saját lelke van,
S varázslata — amit már annyian
Leírtak s megcsodáltak —, mint ahogy
Nápoly fölött a Nap másként ragyog,
Mint Fokföld táján és az Andokon ...
Mondd, voltál már Balatonújlakon?
Ha nem, ajánlom, egyszer menj oda!
Ma is fűt még az élmény mámore,
Egy kép, amelynek lázgörbéin át
Először láttam Óceániát!
(Nem ugratlak! — tévedsz, ha azt hiszed!
És gúnyolódni sincs kedvem veled!) —
Kéthely felől indultam el gyalog,
Lekéstem ott a déli vonatot
Szentgyörgy felé ... S mert estig volt időm,
Újlaknak vágtam át a tág mezőn
Keskeny dűlőúton, s beszívtam ott
A májusvégi érdes földszagot,

S a lóhere kavargó illatát:
 A táj oldódva keltette magát. —
 Akkor születtem első verseim,
 Hát elmerengtem kissé Berzsenyin,
 S Kisfaludyn: jól tudtam, valaha
 Őket is verte ott az út pora,
 S nem szídtam már a fürge vonatot,
 Mert percnyi-pontosággal otthagyt.
 Túl Újlakon, ahogy a kis falut
 Elhagyjuk, dombnak kanyarog az út,
 Pár száz lépés lehet csak az egész
 Enyhén-kapaszkodó emelkedés,
 Amelynek hátán messzi tengerek
 Varázslatába hull tekinteted.
 Felcsillant bennem is az ámulat,
 Mely zengve láttat új arányokat;
 A percet nem felejttem el soha,
 A kéklő messzeségek mámore
 Akkor gyúlt fel szívemben, s gyökeret
 Vert ott a lábam. Nincs művész-ecset,
 Mely ennyi táj és színvarázslatot
 Egyetlen festett vásznon összefog!
 Kis nyaralóival a fákon át
 Fölismertem Balatonmáriát,
 A tó izzó higanyként csillogott,
 Napot dajkált — gyöngyfény-káprázatot,
 Vitorlák tollázkodtak a tavon,
 S mögöttük, túl a másik oldalon
 A földnek hőskorából ittmaradt
 Egekbe-szegzett láva-agyarak,
 Merészen-ívelt kúpok, rombuszok,
 Miket a páraöntös átfogott:
 A Szentgyörgy-hegy, Csobánc és Tátika,
 A Badacsony recézett zápfoga,
 A Tóti-hegy, Gulács és Szigliget, —
 Kék háttérből kiugró műremek,
 Amit a tengermélyből felszökött
 Vulkánok démon-ujja ötvözött —
 Egy miniatűr Océánia!
 Nem láttad még? Ejtsd módját: menj oda!
 Újlak fölött állj meg a dombsoron,
 S elönt a messzehívó izgalom,
 A vágy, mely kissé mindent felnagyít,
 S elképezed magadnak — Tahitit!...
 Az Orohena persze magasabb,
 S tengerre néz a sok bazalt-sisak,
 S örökzöld páfrány s pálmarengeteg
 Tenyészetébe bújt a hegy-nyereg.
 A táj lelkéről mondjak valamit?
 Ember és táj kölcsönhatásait

Taglaljam? ... Nézd, a téma érdekes:
 Az ember minden tájban mást keres,
 Tengernek képzelet az otthonit,
 S a tengeren meglátja a honit;
 S mindenhol felleled hovatovább
 A h o m o o e c o n o m i c u s nyomát:
 A bér munkát már itt is ismerik,
 S bazalt-tetőt kopaszt az ekrazit
 Éppúgy, mint nálunk! — egyre közelebb
 Kerülnek egymáshoz az égővek!
 Sok régi elhull, álmok foszlanak,
 De mindig lesznek kéklő hegyfalak
 És vágyak, melyek újra átszelik
 A lét idilli fényforrásait.

Vámosi Pál

A zöld zsalu résein át...

A zöld zsalu résein át
 beszivárogoz a gyilkos levegő,
 megfojtja a csecsebecse pásztort s a zenélő órát,
 s a falon a rózsák, régmúlt románcok szeretői
 jöttömre szomorú szirmaik leejtik.

9c

Ragyogó, ritka leány,
 elhervadt fényes szavad zizzenő őszi levél,
 hallgat a rigó, szárnya fekete gyász,
 fekete gyász és komor éjszaka.

Hitvány hiába kesergés,
 tehetetlen ujjak:
 hóhérodát, ki ünnepségre frakkot ölt,
 lakkozza körmét, el nem érhetem,
 vándort se várok én,
 tizenhét év után,
 ki hírül adja,
 elhamvadt tested hamuját hova hordta a szél.

Bertha Bulcsu

Lányok napfényben

A Marcal partján hanyatt feküdtek a lányok. Szemüket lehunyták, és nagy hűvös vizekre gondoltak, melyekben kékszárnú, lapos halak surrannak hangtalanul. A homok égette a hátukat, és egy kicsit a combjukat is.

Hárman voltak. A testük barnára sült, a homlokuk és hasuk csillogott a fényben.

A legfiatalabb, sovány testű kislány sokat forgolódott. Néha széttárta a karját, s bágyadtan megpihent, mintha a Napot akarná magához fogadni. A sovány kislányt Nemeskének szólították a többiek, s kicsit anyáskodtak felette, mert fiatalabb volt náluk.

Nemeske az oldalára fordult, s belebámult a vízbe. A folyónak alig volt sodra. Szitakötők ittak a széléből.

— Fürödjünk — mondta Nemeske és felült.

A lányok kinyitották a szemüket, és ránéztek. Nemeske végigsimított a mellén, aztán visszapislogott a lányokra. Érezte, hogy azoknak szebb a teste. Barnák és erősek voltak. A combjuk telt, a csípőjük kerek... Megtapogatta a saját csípőjét, s érezte, hogy a medencecsontja szögletesen nekifeszül a tenyerének. Kedvetlenül felállt, s újra a lányokra nézett. Azok még mindig a forró homokban feküdtek. Valahol azt olvasta, hogy a nőknek a hasa a legszebb. Nézte a barátnőit, s látta, hogy a hasuk is szép. Idegesen megszólalt.

— Menjünk bele. Lehülünk egy kicsit.

A lányok feltérdeltek, aztán lassan felálltak. Feszengtek a kinőtt fürdőruhákban.

Éva volt a legmagasabb. Szőke haja a válláig ért. Mielőtt elindult a vízhez, kendő alá rendezte. A másik lány nem törődött a hajával. Begázolt a vízbe, s amikor térdig ért, leguggolt. Egy pillanatig a távoli híd felé nézett, aztán nagy loccsanással belefeküdt.

Nemeske és a szőke lány nevettek a parton.

— Sára! Elszakadt a fürdőruhád — kiabált Nemeske, aztán kuncogva összezecsapta a kezét.

Néhány pillanat múlva már mindhárman a vízben voltak. Nyakig belemerültek, lubickoltak; azon a néhány méteres szakaszon, ahol derékig ért, még úszni is próbáltak. Néha a hínár, s a víz alatti torzsa érintette a lábukat. Ilyenkor ijedten odakaptak, és pirosság szaladt a fülük alá. Sára közben félre húzódott, és megigazította a fürdőruháját. De amint belecsobbant a vízbe, a szaka-

dásnál újra elővillant a teste. Egy ideig még vesződött vele, aztán abbahagyta. Nyakig belemerült a folyóba, és odaúszott a locsolkodó lányok közé.

Nem hültek le. A víz is meleg volt. Csak nedves lett a bőrük. Lomhán kicammogtak a vízből, és megadóan leheveredtek a forró homokba. Hamarosan a testük is átforrósodott. Mozgolódni kezdtek. A szőke lány felkönyökölt, aztán megszólalt:

— Nagyon meleg van.

— Nekem jólesik — mondta Nemeske, és a hasára fordult.

A szőke lány körülnézett, aztán megállapodott a pillantása a közeli bokor alatt.

— Milyen virág az a lila?

— Sámánfű. Ilyen homokos helyen nyílik — mondta Nemeske.

— Tavaly még nem volt itt.

— De hiszen tavaly nem jártunk ide fürödni.

— Én egyszer már voltam itt... Egyedül...

— Mit csináltál?

— Fürödtem.

Nemeske gyanakodva nézett a szőke lány arcába, aztán megszólalt.

— Tavaly a híd másik oldalán szoktunk fürödni, ahol a többiek.

— Én is fürödtem már itt — szólalt meg Sára, és felült.

Nemeske értetlenül nézte a barátnőt, de azok nem törődtek vele. Sára újra a fürdőruháját igazgatta, mert ahogy felült, továbbszakadt, s kibuggyant belőle a fehér csípője. A szőke lány pedig a sámánfüvet nézte, mintha el akarná helyezni emlékei között.

— Ezt már megvarrni sem lehet — mondta Sára és tanácstalanul bámult a szőke lányra. Az nézte egy kicsit a szakadt fürdőruhát, aztán vállat vont.

— Vesd le.

— És mit vegyek fel?

— Semmit. Feküdj a napra, és leburnul a hasad.

— És ha meglát valaki?

— Nem láthat meg. A domb eltakar bennünket mind a két oldalon, a híd meg messze van.

— Illik ez?

— Azt nem tudom. Lehet, hogy nem illik.

Sára tűnődve a ruhái felé sandított, melyek a sámánfű közelében színesedtek egy bokor alatt. Kigombolt egy-két gombot a fürdőruháján, aztán újra megszólalt:

— Vessétek le ti is, akkor levetem.

— Azt nem lehet — mondta Nemeske, és megzavarodva a barátnőire pislogott.

Sára és a szőke lány összenézett. Felnevettek. A szőke lány megoldotta a kötést a fürdőruháján. Sára alattomosan mosolygott, aztán felállt, és kibújt a szakadt ruhából.

Nemeske ijedten nézett rájuk, de még mielőtt megmozdulhatott volna, már a szőke lány is meztelenen nyújtózkodott a fényben.

Szépek voltak és furcsák. Két hófehér csík maradt a testükön, mint valami öv.

A ruhátlan lányok néhány pillanatig egymás testét bámulták, aztán zavartan elfordultak, és belerohantak a vízbe.

Nyakig belemerültek, s a távoli híd újjáépített pillérei felé lestek veszélyt

szimatolva. Az úton nem közeledett senki, s a falusi strand moraja is csak hal-
kan, elmosódottan hallatszott. Megnyugodva összenéztek, s a következő percek-
ben már nevettek, felszabadultan locsolkodtak, fröcskölték egymást.

— De lányok... — szólalt meg Nemeske —, ezt nem szabad.

Sára és a szőke lány csak nevettek, s élvezettel mártóztak, forgolódtak a
folyóban. Amikor elfáradtak, belehasaltak a sekély partmenti vízbe, s Nemes-
két kezdték szölongatni.

Nemeske még mindig a forró homokban ült, s zavarában lehajtotta a fejét.
Ő is szeretett volna megszabadulni a ruháitól, de borzongva gondolt arra, hogy
ruha nélkül kell megállnia a barátnői előtt, s azok akkor mindjárt a hasára néz-
nek, ahol az a kávészínű anyajegy van. S mi lesz akkor, ha jön valaki? A vízbe
ugyan le lehet bújni, de ha nem megy el, megáll a parton, s megvárja, amíg
beesteledik, vagy nem vár semmit, csak megfogja a ruhájukat és elviszi... Ak-
kor vajon mi lesz? Nemeske ilyen gondolatok között örlődött, s belevörösödött
még a nyaka is. A barátnői hangja közben állandóan ott csegett a fülében:

— Vetközz le Nemeske, nem eszünk meg. Lányoknak szabad együtt fű-
rödni ruha nélkül is. Vetközz le, elfordulunk, amíg belejössz a vízbe.

Nemeske az utolsó szóra felkapta a fejét.

— Ha elfordultok, akkor levetkőzöm — mondta, s gyanakodva az arcukba
nézett.

— Már kezdheted — mondták a barátnői, s még mindig nevetve teljesen
belefordultak a folyóba.

Nemeske remegő kézzel megoldotta a fürdődresszén a kötést, s gyorsan
gyűrni kezdte az egészet lefelé, hogy mire a lányok megfordulnak, már a vízben
legyen. De alig lépett ki a fürdőruhából, a lányok már ott hasaltak újra a sekély
vízben, s csendes vigyorgással vizsgálgatták.

Nemeske ijedten a hasához kapott, a tenyerével betakarta az anyajegyet.
Riadtan állt egy pillanatig, s várta, hogy a barátnői valami csúnyát mondanak,
de azok nem szóltak semmit, csak nevetgéltek. Nemeske hirtelen nekiiramodott,
beleszaladt a vízbe. Amikor érezte, hogy a langyos folyóvíz körülveszi, min-
denütt a testére tapad, ő is nevetni kezdett.

— Lányok, ez csuda faja! — mondta, s közelebb evickélt hozzájuk.

Most már együtt nevettek. Belemerültek nyakig a folyóba, aztán egy ki-
csit kijebb másztak, s hasra feküdtek a fövényen. A víz csak vékonyan, né-
hány ujjnyira takarta a testüket, így a folyó tükrén át, még a Nap melegét is
érezték. Nemeske boldog volt. Mosolygott, s a leghosszabb ujjával apró jeleket
vésett a homokba.

Később kimentek a partra, meghengergőztek a homokban. A bőrükre ráta-
padtak a homokszemcsék, s olyanok lettek, mint a prézlibe forgatott kesze-
gek. De Nemeske és a barátnői nem gondoltak már a hús vizekre, s a mélyben
surranó halakra sem. A nap felé fordították az arcukat, és örültek az életüknek.

Késő délután indultak vissza a faluba, s másnap a delelőre forduló nap már
újra a folyóparton találta őket.

A vetkőzésből néhány nap alatt szertartás lett. Körülállták a sámánfüvet,
és egyszerre oldották meg ruháikat, egyszerre léptek ki a szoknyaikból, s indul-
tak el a folyó felé.

Kifinomult a mozgásuk. Már nem kapkodtak, locsolkodtak, mint az első
napokban, hanem lassan beleereszkedtek a vízbe. Úsztak kicsit, forgolódtak a
langyos habokban, aztán ernyedten végighasaltak a fövényen. Maguk elé me-
redtek, apró csigákat és vándorkagylókat néztek, gondolatok és figyelem nél-

kül. Amikor a mozdulatlanságukban megéreztek, hogy a folyó lassú vize rajtuk is átfolyik, s a lábuk mentén apró örvények forognak simogatón, egy kicsit elpirultak. Nemeske ilyenkor mindig megszólalt:

— Jó dolog a folyóban feküdni...

A lányok ránéztek, de nem mondtak semmit, s a testük is mozdulatlan maradt. A vízben sohasem beszéltek. A vízben csak az érzéseikre hallgattak, és magukba szívták azokat a titokzatos erőket, láthatatlan energiákat, melyeket a folyó a forrás vidékéről, a távoli üde rétek közül magával hozott.

A vízből mindig Sára lépett ki elsőnek, mert idegesítette a mozdulatlanság, és kívánczozott a forró homok után. Eleinte Sára élvezte legjobban a fürdést, de aztán ő unta meg leghamarabb a folyó egyenletes, nyugodt áramlását. Jobban szerette a forró homokot, ami bizsergette a bőrét, s bele lehetett hengergőzni, s közben fecsegni jelentéktelen apró dolgokról. A homokban néha órákig elfeküdtek, s furcsa meséket találtak ki a sámanfűről, ami újabb virágokat hozott s a régít elhullatta. Nemeske egyszer felkapta a fejét és halkan a lányokhoz fordult:

— Esténként nem éreztek valami furcsát, olyan bizonytalanság-félét?

Sára vállat vont, a szőke lány a hátára fordult, egy ideig az eget nézte, aztán megszólalt:

— Néha nem tudok elaludni...

— Mitől van ez? — kérdezte Nemeske és felült, hogy a lányok arcát is lássa.

De a lányok nem szóltak. Sára most is csak vállat vont, a szőke lány pedig mozdulatlanul bámulta az eget.

A hasuk megbarnult, s a mellükről is eltűnt az a fehér csík, ami megjelölte őket, s bizonytalanná tette a mozdulataikat. Hetek óta feküdtek ruhátlanul a napon, és élvezték azt a közvetlenséget, ami egy idő óta a folyóhoz, levegőhöz, homokhoz, és a füvekhez kötötte őket. Megszokták a csendet, a halk, rövid beszélgetéseket, és a szótlanyságot, ami a fürdés szertartásához tartozott. A világukat homokdombok, a folyómeder és a felhőtlen ég határolta. Itt köszöntött rájuk június egyik utolsó csütörtöke is.

Kora délelőtt körülállták a sámanfűvet, aztán ruhátlanul belemerültek a folyóba. Később beszélgettek egy kicsit a parton, aztán leheveredtek a homokba. Sára a kezére hajtotta a fejét, a szőke lány a hátára fordult és lecsukta a szemét, Nemeske pedig forgolódott, hol az egyik oldalára dőlt, hol a másikra. A csend szinte kipárnázta a domboldalt, ezekben az órákban még a híd másik oldaláról sem hallatszott ide a fürdőzők zaja.

A csend azonban váratlanul szétszakadt. A zaj nem fokozatosan jutott el hozzájuk, hanem hirtelen közéjük siklott, mint egy fürge gyík. A közeli surranó neszeket Nemeske hallotta meg először. Felkapta a fejét, és halkan felsikoltott. A következő pillanatban már megszűntek a surranó neszek, s közvetlenül előttük, ott állt egy meghökkent ember. Egy férfi. A kezében kasza volt, s térdig bent állt a folyóban. Néhány pillanattal előbb még a vízben megtelepedett hinarakat, a kákát és a mindent átszövő lótuusz szárait kaszálta, de amikor Nemeske felsikoltott, megállt a kezében a szerszám. Döbbenet nézte a lányokat, aztán hirtelen elnevette magát.

A lányok rámeredtek, és néhány pillanatig tehetetlenül ténferegtek. Sára feltérdelt, Nemeske a melléhez kapott, a szőke lány a hasára fordult, aztán az oldalára, hogy az ember csak a hátát lássa. A lábukba ideges, bénító remegés szaladt, a bőrük bizsergett, s elvörösödtek a nyakukig.

Nemeske ugrott fel először. Egyik kezével a testét takargatta, a másikkal felkapta a ruháit a bokor alól, aztán a dombot megkerülve berohant a rétbé. Sára és a szőke lány egy pillanat múlva már nyomában voltak, de amikor a domboldalban megvillant a testük, még hallották a kaszás ember nevetését.

Három napig nem mentek fürödni. Negyednap aztán újra elindultak a folyóhoz.

A falut egykettőre maguk mögött hagyták. Tikkadtan lépkedtek a porban. A szoknyájuk a combjukhoz tapadt az izzadságtól. A szőke lány egy kicsit hosszabbakat lépett, mint a társai, s néhányszor visszanézett a falura.

Először Nemeske szólalt meg.

— Menjünk a földek szélén, ott puhább a lépés.

Szó nélkül átmentek az árkon. Hosszú ideig a répaföldek mellett mentek, később hatalmas gabonátáblák következtek.

A lányok nem nézték a földeket, csak a léptükre figyeltek, s közben a gondolataikat rendezgették. Ahol Karakó felé kanyarodott az út, egy pillanatra megállt Nemeske, és a lányokhoz fordult:

— Mire gondoltok?

— Ha megtudják az iskolában, abból baj lesz — mondta a szőke lány, és leszakított egy rozsfejet.

— Anyuék sem tudták meg. Különben is szünet van — mondta Nemeske, aztán továbblépett.

Libasorban ballagtak a földek mentén. A szőke lány a rozsfejet morzsolgatta és újra megszólalt.

— A Cirókéknál állt valaki a kapu mögött, és minket nézett. Lehet, hogy figyelnek bennünket.

— Fürödni csak szabad — mondta Nemeske, és ingerülten felvágta a fejét.

A szőke lány nem válaszolt. Percekig lépkedtek szótlanul. Amikor a domb közelébe értek, lassítottak. Körülnéztek, aztán óvatosan, szinte lábujjhegyen osontak be a dombok közé.

Sára egészen a vízpartig ment, s néhány percig a lekaszált, torzsákon elakadt lótuuszokat nézte.

— Egészen fiatal volt — mondta, aztán a lányok felé fordult. Azok még mindig a környéket figyelték, mintha minden folyókanyar s partmenti szénaboglya egy-gy kaszás embert rejtegetne.

— Most mi lesz? — kérdezte Nemeske.

— Vetközzünk le — mondta Sára, és a szoknyáját kikapcsolta az oldalán.

Összenéztek, aztán elindultak a közeli bokor felé, ahol a sámanfű nyílott. De alig léptek néhányat, már megtorpantak.

— Nincs meg a sámanfű — mondta Nemeske és elképedve a barátnőire nézett.

— Valaki leszakította — mondták a lányok, s kedvetlenül lekuporodtak a homokba.

— Lehet, hogy a kaszás ember szakította le — vélekedett Nemeske.

— Egészen fiatal volt — mondta Sára, aztán tovább oldozta a ruháját.

Lassan a többiek is vetközni kezdtek, de csak lapulva, félig a bokor mögött kuporogva, bizonytalan mozdulatokkal.

Sára nem várta meg őket, egyedül ment bele a vízbe, s kényelmesen végighevert a fövényen.

Néhány perc múlva a másik két lány is belegázolt a folyóba, de az örömről

nem volt teljes. A fejüket szinte percenként felemelték, és lesték a titokzatosnak tűnő folyókanyart.

Amikor végigheverték a forró homokban, megszólalt Nemeske:

— Meglátjátok, az a férfi egyszer még visszajön.

Sára és a szőke lány is érezte, s mindhárman nyugtalanok lettek. A domb oldaláról felváltva lesték a vidéket, s a ruhájukat úgy helyezték el, hogy gyorsan fel lehessen öltetni.

Véget értek a nyugalmas, örömeiket rejtegető délutánok. Most is leheverték a puha fővenyre, de már nem figyeltek olyan odaadóan a folyó áramló simogatására. A napok várakozással teltek. Néha odaszóltak a domboldalba könyöklő őrnök:

— Nem látsz semmit?

S az megrázta a fejét.

Egyre forróbbak lettek a délutánok, s a kaszás embernek nyoma sem volt.

Egyszer, amikor a szőke lány őrködött, felmászott melléje Sára is, és ketten lesték a vidéket. Nemeske egy ideig nyugodtan heverészett, de aztán megakadt a szeme a lányokon. Fent könyököltek a domboldalba, az arcuk szinte sóvárgó volt. Nemeskének furcsa gondolatai támadtak. Úgy érezte, mintha nem lenne rendes dolog ez a nagy várakozás. „Ha meglátnák azt az embert, talán nem is kiáltanának” — gondolta. Ideges lett. Felkönyökölt, aztán ő is felkapaszkodott a dombra. Amikor lehasalt a barátnői mellé, Sára felemelte a fejét és megszólalt:

— Nem jön...

— Lehet, hogy soha nem fog jönni — toldotta meg a szőke lány.

Forró napok következtek, s a lányok kedvetlenül heverték a folyóparton. Nemeske úgy érezte, hogy fülledt a levegő aombok között, mintha egészen zárt lenne körülötte a világ.

Egy tikkasztó, júliusi délelőttön Sára őrködött a domboldalba. A lányok éppen a vízben voltak, amikor monoton, egyenletes zúgás hallatszott a távolból. Amikor erősebb lett a zaj, felkapták a fejüket. Nemeske gyanakodva felállt, és odaszólt Sárának:

— Mi ez?

— Kombájn. Aratnak a Csényében — mondta Sára, és belenézett a folyó áttetsző vizébe. Nemeske tűnődve állt egy kicsit, aztán újra megszólalt:

— Át kellene menni a falusi strandra, oda közel vannak a búzaföldek.

— Minek? — nézett rá értetlenül a szőke lány.

— Megnéznénk az aratókat, lehet, hogy ismerősök is vannak — mondta Nemeske, és kilépett a vízből.

Sárának felcsillant a szeme.

— Igaz is, miért ne mennénk oda? Lehet, hogy ismerősök is vannak — mondta ő is, és felállt. Egészséges, arányos teste olyan volt, mint egy befejezetlen agyagszobor. Állt egy pillanatig a domboldalba, aztán hirtelen leszaladt. A ruhák fölött találkozott a szeme Nemeske pillantásával. Összenevettek.

A szőke lány értetlenül nézte őket, aztán vállat vont, s lassan ő is öltözni kezdett.

Végimentek a parton. A folyó néhol egészen hatalmasnak tűnt. Az áttetsző vízben kékszárnyú, lapos halak surrantak hangtalanul.

Mire a hídhöz értek, a szőke lánynak is jó kedve volt. Innen már látni lehetett a falusi strandot, s a domb hátán bukdácsoló hangos kombájnokat is.

Sipos Gyula versei

Egyszerű holdogság

A hegyen autó suhan,
autó suhan a hegyen.
Utakat keres. Nyugtalan.
Mi ittmaradunk, kedvesem.

Szaladtunk. És most ez a rét
együtt: a megtalált jelen.
Virágok, balzsamok ízét
bőrünk hűvösén ízlelem.

Nincs semminink és ha volna még,
levetjük mint a rossz ruhát.
Meztelen fényű fenn az ég,
napfényben állnak lenn a fák.

Az ember nyugtalan. Lohol.
Végigjár földet és eget.
Ha meg tud állni valahol,
megleli, amit keresett.

Álló hullám

Messziről idekéklenek
a visegrádi szép hegyek,
akár a képen a madár,
repül és mégis helyben áll,
álló hullámú kék szalag
libben a csipkés ég alatt,
játékaim! ó, hajdani
gyermekkor szép játéka! Kígyó-mozgású kék szalag,
fölötte felhők habzanak,

játék! világot lengető,
hintáztató, emelgető
szédület, halállal rokon
mámor! jártam e tájakon,
megismerem, én hagytam így
hullám-völgyeit, halmait,
bennük a mozgás szendereg,
bennem a régi kisgyerek,
kőd kúszik a hegyoldalon,
játék... talán még folytatom.

Alkony

A víz, a víz olvadt opál
és benne szárnyal két sirály,
ezüst sarlóval átszelik
paloták csordult tornyait,
végigsuhannak rózsaszín
felhők gomolygó foltjain,
a pirosak meg a lilák
meglengetik a két sirályt,
fakul, halványul a világ,
a kék, a kék szürkére vált,
az árnyakat, a színeket

mossák, feloldják mély vizek,
paloták csordult tornyai,
templomok páros karjai
a mélybe nyúlnak s ott alatt
kövenként széjjelfoszlanak,
a víz, a víz olvadt opál
és benne szárnyal két sirály,
örökre fenn, örökre lenn
viszi őket a végtelen
s a lomha-árnyú nagy halak
lámpát is nekik gyűjtanak.

Pehely

Játszik veled a hangulat,
pehellyel kósza szél,
hagyd el magad s mindent megad
a könnyű szél-szeszély.

Többet akarsz? Nem érdekel
az apró-pénzű perc?
de mindenért fizetni kell
s te mindig ráfizetsz.

Glóriás szent már nem leszel,
lágyság a csontjaid,
hősnek is későn érkezel,
ha hős kell itt megint.

Pehely, gyermekláncfű-pehely,
fújj rá, már fenn lebeg,
szellő-könnyeden röppen el,
ringatják kék egek.

S messze, a kék egeken túl
csillagok cipelik
némán és láthatatlanul
törvényük nyűgeit.

Pálos Rozita

Anyámnak

Három nap óta már halállal küszködöl.

Micsoda leckét adtál nekünk
az ibolyántúli Földről, ahonnan
türelmed galamb fényei leszállnak.

Legfőbb gondod, hogy ettünk-e mi
s tiszta kendő van-e a mosdón,
ha kezét mossa az orvos.

Mintha folyton álmos lennél —
elküldesz minket a fájdalom
pengéivel kifaragott csendből.

Küszöböd őrizzük megijedt
gyermektekintettel, miközben
mérlegre teszed a lélek dolgait.

Oly tiszta és megfoghatatlan vagy,
mint a szó a gondolat arany tengelye
körül, mely soha téged meg nem nevez.

Timár Máté

A vénleány

Az ajtón gyufásdoboznyi csiszolt névtábla hazudja aranyinak a rezet s rajta frottetűs felírás: Bujdosó Mária varrónő. A nyitható üvegtáblák bútorhuzat függőnye tiszta, keményített és lágy redőkbe vont. Virágmintái úgy kókka-doznak a gondos kéz rendezte hullámok hátán, akár negyednapos vágott rózsa a váza vízében, augusztusban. Akár az a rejtett szomorúság, mely elől munkájába menekedik a szorgos.

A konyhában törpepapagáj gajdolja:

— Cuncika jó kisfia asszonykának. Te drrrága, te édes, te kedvesss. — S aztán újra előről, keverve, kavarva, értelem nélkül.

Párnával fedett hokedlin négy lábát az égnek vetve bozontos koros kutya szundikál. Hamuszürke gubancai közé elegyedő fehér foltjai ezüstbe játszanak, hiszen olajsamponnal mossák.

A délutáni nap dült sugarait küldözi az ételszagú konyhába. Megmutatja a tükörnek és a belénéző Bujdosó Máriának haja ezüst szálait, amiket a hervadó szépségű nő Komolos üvegbe mártott vattával feketére ken. És szomorúan dúdol. Mit? Tudattal maga sem tudja. Talán azt, hogy: Az ibafai papnak fapipája van, hiszen ez volt a sláger, amikor először bálozott. Ezt dalolta a fülébe Kálmán Ferkó, a bíró fia.

Amikor nem talál több befesteni valót, a stelázsira helyezi a Komolt, arcához emelt tükörben szemléli fogait, szemelja szarkaláb barázdáit, majd legyintéssel asztalra fektetve megvakítja a foncsorozott üveglap csillogását és előveszi a munkáját. Szaporázza az öltéseket egymás után, ahogy az ő életét divatjamúlt abrosszá hímizte a sors, ahogy három karácsony múltán elárulja majd a személyazonossági igazolványa, hogy ötven éves.

A tű falánkul fogyasztja a cérnát, egybe férceli az ujját a kosztümmel s a hervadó leány emlékezik. Hátrafelé kószál az időben, mint aki elvesztette összes illúzióját...

Egy éves volt, amikor kiütött a Ferenc Jóska háborúja, őt édesanyja halálakor s a hatodikon alig túl megismerte a mostohát. Tízholdas gazda volt az apja s három árvával özvegyülvén cselédleányt vitt második feleségnek. Nem is rosszat, se szép — se csúnyát, igénytelen szorgalmasat. Takarított pénzéből lóra, tehénre futotta — amit elorzott a háború — s az idősebbik fiú egy hét

alatt elfogadta anyjának. A legkisebb pedig, a három esztendő, iskolásan, szomzedóktól tudta meg, hogy nem édesanyja.

Hanem a Mária szívét csonthéjba ágyazta a természet, akár a dióbelet. Neki idegen volt az új asszony, betolakodó. Drága édesanyja ágyában feküdt, együtt az édesapjával, varrógépét zakatoltatta, ruháját koptatta, még a templomba is imakönyvét vitte. Nem tudott összebarátkozni véle, még a megszólítását is kerülte. Úgy tisztelte: maga, csak ha semmiképp se kerülhette el: anyám. Belé is görbült a szája.

A rokonok azt mondták reá:

— Akaratos, gonosz ez a leány, húszkrajcárt érő tisztelet sincs benne!

Pedig csak egyéniség volt, koravén, magalábánjáró, alkalmazkodni képtelen. Ezért került kívül alig felül a tizen a család törvényein, különösen azután, hogy a mostohának fia született.

Túl tisztaságos volt, azt mondták, finnyás, szókimondó: feleselő, őszinte: durva, szép: rosszaságra termett. S mert egyik fél sem töltögette, a mindennapiért gürcölő apa nem vert hidat felette, a mostoha és lánya közötti szakadék egyre szélesedett, gyűlölet ködlött a fenekén.

Édes bátyja, édes öccse elárulták, bármit mondott, mert hasznos volt a mostohával barátságban élni, féltestvére már ebben az ellenséges hangulatban cseperedett, anyjához kötötte a vére. S az apa? Pofonverte a kisebbségbe szorult leányt, hogy a többség békességét biztosítsa. Különben is bolettás világ járt, álmában is dobszót hallott a paraszt.

Így lett tizenhat éves nagyon szép nagyleány Bujdosó Mária. A dülőbálak elsője, a félhatár legényének bevallatlan szerelme, hímszemek üldözöttje. Háta is megérezte, aki nézi, irigyli, ha leány, akár tőle valamit, ha férfi. S mert családjában nem igen volt szava, ezt igazsága bizonyítékául fogadta, tetszett neki, feljebb emelte a fejét.

Mennyit dolgozott! Télen fonás, szövés, takarítás, tavasszal kapálás, rákláb-szedés, nyáron aratás, cséplés, ősszel tengeritörés, hántás, éven átal kenyérsütés, mosás. Mindezt férfimód, hiszen a mezőn széken lett volna elmaradni a nadrágosok mögött.

Az első falusi bálon — ötször kikapott, mire kifeleselte az aprómintás kreppdesin ruhát — nyomába szegődött Kálmán Feri, a bíró fia s ettől fogvást jóideig sárganyerges, almásderes paripán vágatott hozzá minden szombaton, tenni a szépet. Pedig a nagy nemből való anyja ugyancsak mosta a fejét, a Bujdosó tanyáig kihallatszott a szappanozása.

— Szegényfajta, kevés az hozzád. Lehúz.

Feri állhatatos volt végig, míg katonának nem vitték s a szomszédban lakó gazdalegény, Ugocsay Pali lépett az örökébe. Bujdosó Mária legnagyobb szerelme, akiért néhány együttsetálás után máris szárnyra röppent a pletyka a csúnyább barátnők, irigy leánycimborák szájáról.

— Minden Ugocsay nagyvérű, akár az arabs csődör — mondogatták. — Jámbor Eta, a cseléd lányuk maga sem tudta megmondani, hogy Palitól maradt-e terhes, vagy az apjától.

Bujdosó Mária úgy szerette, mint illatos violavirág az élesztő harmatot. Nem bírt meg a szerelmével sem a pletyka, sem az apai tiltás, ami után pofon csattanta a pontot.

— Mit akar tőled ez a szoknyapecér? Szegény vagy hozzá feleségnek, szeretőnek pedig nem neveled gyereket. Inkább agyonverlek...

— Jolán néni, az anyja azt mondta a béresnének, hogy inkább pendely-

madzagra köti Palit, minthogy lealjasodjék hozzánk. — sopánkodta a mostoha. — Pedig szolgáló volt Jolán néni, ő is úgy fogta meg az urát.

Bujdosóéknál ajtót mutattak Ugocsay Palinak s ettől fogvást orgonabokor árnyékában, kukoricásban titokban találkoztak a szerelmesek. És a leány lopta már a tojást, a szalonnát, tyúkokat, orgazdához hordta, hogy teljen arckrémre, fodrászra, puderra. Szépen még szebb akart lenni, hátha hamarabb lehorgonyoz nála Ugocsay Pali. Tetténérés — verés, szégyen. S végül a hihetetlen hír: Saját gazdarendű unokatestvérével jegyezte el magát a kedves, merthogy mezszyés volt a földjük.

Az elhagyott Bujdosó Mária pedig a huszonegyedik esztendővel — lehetett olyan szép, akár a harmatban fürdőző rózsa —, belézuhan a vénleányságba.

Bálokön nem nagyon akadt már korabeli legény, húszalatti legénykék rázták s a szemtelenebbjük a kiskakasok magabiztosságával sugdosott a fülébe. Mégsem ez volt a megalázóbb. A leány olyan, akár a tátogóvirág, csukja, tárja a kelyhét akarta szerint. Azok az egyszem idétlenek alázták jobban, akik keringőzés közben jámborul megkérdezték:

— Hány éves Mariska néni? — S aztán ingnyakba pirulva nézték, mint nyúlt a zsebkendője után.

Éjjelente álmatlanul forgolódott Bujdosó Mária a kemény kanapén, amin rongypokróccal takarózva aludni szokott s hallotta, mit sugdosott édesapja a mostohájával.

— Szólok Ványay Ilonának, az nagy házassító. Kereskedjen a szomszéd faluban, ha idehaza nem kerül vőnekvaló.

Megnősült a bátyja is s a friss sógornő fiatalabb volt nála...

És a leányvásárra jelentkeztek a vevők. Bicegő szlovák öreglegény, aki helyett anyja udvarolt, kétgyerekes özvegyember harminckettő helyett tizenhat dohányársárga agyarral...

Könnyes szem, apai szigor, mostoha gúny, viisszaszó után verés...

— Még most is válogatsz? Király fia nem jön érted! Ha cigány lesz a következő, ahhoz is hozzáadlak!

Dehogy volt az cigány, Hunyor Miska, a tönkrement nagygazda fia, s ha nem is perzselő szerelemmel, de menekülésszerű érdeklődéssel dobogtatta Bujdosó Mária szívét. Pepita nadrág, lovaglósizma, jávorpálosra beretvált bajusz, egy mondatban három kérnémszépen, hol akadt akkortájt az ősszel tengelyig sáros, nyáron keréktalpig poros tanyavilágban?! És hosszú kurizálás nélküli leánykérés. Nem ingyen persze, feltételt szaporított az arásító igen s a szülői rábólintás után.

— Ugyebár kedves bátyám, kérnémszépen, úgyis mint jöendő apósom uram, belátja, hogy a házasság csak akkor tartós, ha izé, tartós fundámentomra kötik. Izé, ... kérnémszépen, a kelengyén kívül hat hold földet, tehenet, meg ötszáz pengő készpénzt gondolnék a lakodalomra. — Szépen, illedelmesen mosolyogva mondta. — Megtenné az ugar lucernás. Száz házból hívogatnánk, mert-hogy első nemzetség vagyunk a faluban, meg kell adni a módját.

Az öreg Bujdosó Bálint térdig barázdában járó paraszt volt, inkább a munkának adta meg a módját. Úgy érezte a feltételszabás, akár váratlan pofoncsapás. Üriparaszt ez, ki akar fordítani a van-ból. Jó lesz vigyázni.

— Tehenet, kelengyeholmit, bútort adok, de földet csak halálom után. Más három gyerekem is van, cselédnek állhatnak, ha ők is ilyesmivel lépneek előmbe. Száz házas lakodalmat pedig ne tarts az én pénzemen öcsém.

Az alig-menyasszony sírt, a falusi Jávor bosszankodva vette a kalapját.

— Akkor semmit sem szóltam, kérnémszépen. Beláthatják. Jónapot kívánok. — És félhangosan kifelémenet: — Így ereszkedjék le a magamféle!

A közvélemény lassan leírta Bujdosó Máriát a leányok sorából. A bálakból elmaradt, barátnői férjhezmentek s ő vasárnap délután a teheneket legeltette az útmenti árkokban, libákat terelt a tarlón. Nem volt otthona, rokona, akinek szívbéli árvaságát kipanaszolta volna, csak nyáron legkisebbik öccse — a mostoha fia —, merthogy az is útjában volt a bátyjainak. Gimnazista volt, úr lesz — mondták —, az ő zsírjukon, és belémardostak, ha a szülők nem látták.

Hetekig nehéz gondban álmatlankodott Bujdosó Mária, a Tonti lánnyal társalkodott — aki szaporodni tért haza a fővárosi szolgálásból, — s aztán egy este összeszorított ajakkal édesapja elébe járult a nagyeperfa alatt, ahol vacsorázni szoktak.

— Édesapám, felmegyek Pestre, ápolónőnek tanulok. Már írtam is a Pajor szanatóriumnak. Felvesznek takarítani, míg elvégzem a tanfolyamot. Tessék engedni és útiköltséget adni.

Nagyon messze volt akkor egymáshoz a falu meg a város, s a falusinak városon buta paraszt, a városinak falun kupciher a neve. Nem is tapsolt a szóra az öreg Bujdosó. Szép bajusza lekonyult, dús szemöldöke felborzolódott, hangja nagyobbra nőtt, mint aki kimondta.

— El is töröm a lábadat. Céda akarsz lenni? Aki innét elmegy, az vagy lámpás házban végzi, vagy a Duna fenekén, vagy hazaszégyentelenkedik zabygyerekkel. Árva vasat se adok. Ha elmegy, nem vagy többé a leányom.

És ebből nem engedett, hasztalan sügdosta a mostoha: eressze, bátyja, öccse hangosan kimondták: Minek vénleány a háznál!

Bujdosó Mária pedig titokban árulta a ruháját, fölösleg leányholmiját, hogy a vonatravaló összekerüljön. Könnyel búcsúzott minden darabtól, mert emlék fűződött hozzá.

Ebben a ruhában táncolt az első falusi bálon, amikor Kálmán Ferkó hozzászegődött. Ezt a két vázát is ő vette vásárfiának. A zöld selymen rajta még a borfolt. Pali, Ugocsay döntött reá véletlenségből egy pohárral. És adja oda tíz pengőért, amikor annyi szépet álmodozott benne?! A fehérben Mária lány volt. Körmenetben vitte a Szűzanya szobrát más három szépleánnyal. Repdesett a szíve, pirult az arca, amikor oldalvást meglátta Palit. Imádkozott. Szűzanyám segíts! Engedd, hogy feleségül vegyen. Hiába! Őt pengőt megér. És a bordóban kérte Miska. Azt elviszi. Komoly szín, hozzáillő.

Ötvenkét pengő — egy egész leányság!

Úgy szökött el, vissza sem nézve, alig derengő hajnalon, mint aki lopott s csak a hűséges Fickó kutya kísérte el féldűlő hosszág.

Berreg a csengő, felriasztja gondolataiból. A papagály rikoitoz, a kutya csahol egyet-kettőt, aztán ásít és a farkát csóválja. Üzleti kutya, mindenkinek kedves, aki pénzt hoz a gazdájának.

Bujdosó Mária szinte bosszankodik, amiért önmagából kiráncigálják. Leteszi a pár öltés híján próbakész kosztümöt és az ajtóhoz siet. Munkában hajlott háta fáj, dereka roppan, de már kényszeredetten mosolyog, amikor az ajtót kinyitja. Maszek, ötödik emelet, meg kell becsülni azokat, akik után él, alkalmazkodni hozzájuk.

Igen, Erzsike, a Borásos téri büfé felszolgálólánya. A Cigányka. Övé a majdnem kész kosztüm.

— Csókolom Máriám. — Szeleburdian megrázza hatalmas lófarkát, s a vége úgy terül széjjel a hátán, mint valami sátor. — Kicsit korán jöttem? Szöktem! Ötör jön értem a fiúm. A múltkor is ott hagyott, mert öt percet kés-tem. Lehet, észrevette, hogy bukok utána. — Nyújtózkodva örvendezik s a szeme is mosolyog. — Felmegyünk a Gellért hegyre, utána a Liliomba csörögni egyet.

Egy szuszra mondja, szinte harap a levegő után, akár eső előtt a csuka és repeső fiatalságában megcsókolja a vénleányt.

— Azonnal készen vagyok — mondja Bujdosó Mária és megsimogatja a hozzásimuló hátát. Kiáltana szeretne. Vigyázz, te balga! A férfiak gazembe-
rek, kihasználnak és magadra hagynak. De hát nem szabad. A múltkor itt hagyta az ilyenféle oltalmazás miatt valaki. A Tűzoltó utcai presszóstündér s még visz-
sza is kiáltozott a folyosóról.

— Ha irigykedik, magának is felhajtok egy palit.

Majd belerúgott a szemtelenjébe!

Erzsike pedig karattyol. Hogy, nem vigyáztak, úgy van. Pénzt kér a fiútól ábére. Úgy bátorítja magát, hogy a másiknak dicsekszik.

— Nem nagy dolog. Mint amikor a foggyökeret vésik. Három nap az egész. Magának volt már, Máriácskám?

Bujdosó Mária lángbaborul s alig tudja türtőztetni magát.

— Kész a kosztüm, gyerünk a szobába, a tükör elé. A nyári ruhát már teg-
nap befejeztem, elviheti azt is.

Cigányka bugyira vetkezik, kicsit illegeti magát a tükör előtt és próbálja a kosztümöt. Milyen kemény a melle, egyenes a tartása a kis könnyűjének. És milyen nagyra van magával. Ne félj, a te gömbölyű-kemény hasadra is háj rakódik, ráncokat szánt nyakadra az idő!

— Ugye szép vagyok Máriám?

Kurta mordulás...

— Szép.

— Meghiszem azt. Ugy mondta a Pityu, hogy olyan a testem, mint valami múzeumbéli márványszobor.

Már a régi ruhájában van s a hangja is hozzáfakul.

— Csak felét fizetném, Máriám. A többi elsején. Pongyolát, papucsot, nájlón hálóinget kell vennem. — Legörbül a szája. — Kórházba megyek.

Bujdosó Mária sajnálja is, haragszik is reá. Olyan fiatal még, és már meg-
ismeri a fájdalmat. Könnyelmű. Megsimogatja a hátát, de a pénzben nem is-
mer tréfát. Szava rekedt, bizsergeti a torkát.

— Hát jó, Erzsike, de pontos legyen. Kell a forint, le akarom választatni a lakást.

Cigányka viszi fiatalságát, és magára hagyja a robotost. A vénleány a varrógép fiókjába gyűri a pénzt s kicsi borral, sok szódával hűti a szomjúságát. Megsimogatja a kutyát, elkergeti a papagályt, aki a kezére száll, araszó far-
ral szerelmeskedni akar az ujjával. Előveszi a kalauznő blúzá. Felfejti, ösz-
szébb férceli, mert fogyott az illető. Tőle hordja a bort, ha jön az udvarlója, aki a bátyjának mond.

Csak az öccse jönne már. A mostoha fia, aki tőle jár hivatalba. Egyik szo-
báját lakja. Milyen szelíd volt az is, amikor felcsalogatta Budapestre, hogy
ne legyen annyira egyedül. Elkutyult. Későn jár haza, nők után futkos. Meg-
lesi, botrányt csap. Félti. Azt mondta az a szégyentelen Karola a Ráday hatból,
hogy:

— Mit csószkódod az öcsédet, talán szerelmes vagy belé?

Ő beszél, aki vén tatus férje mellett ágyrajáróként tartja a szeretőjét, pedig ötvenhat éves.

S aztán újra a Cigányka jut eszébe. Műtőasztalra fekszik, csillogó nikkelműszerekkel kotoznak a testében. Ő tudja, ápolónő volt. Először rosszul lett a vértől. Hányt. Cigányka, Cigányka, milyen kedves kisleány voltál, amikor az elsőáldozó ruhádat varrtam. És most?

Azt mondta az a presszós szemtelen, hogy ha irigyli, felhajt valakit. Igen, palit mondott. Megcsóválja a fejét. Ha ő is így gondolkozott volna, amikor huszonegy éve Pestre menekült, teljesen kiszolgáltatva, ugyan mi lett volna belőle?!

Hajnalban érkezett a Keleti pályaudvarra, ahol valami külföldi nagykutya fogadására készülhettek, mert vörös szőnyeget teregettek végig a peronon. Rendőrök cirkáltak le-fel, a várótermekből lakástalan alvókat űztek kifelé s ahogy az egyik gyűrött ruhájában, füzetlen bakancsában elásítózott mellette, kellemetlen fokhagymaszagot érzett, ami borszaggal vegyült. Gyorsan átevezett a tömegben, erősen markolta füles kaskáját, le a lépcsőn, a térre, amely ködöt és párákat lehelt.

Félénken megszólított egy újságárust:

— Jóreggelt kívánok. Mondja jöember, merre van a Pajor szanatórium?

A rikkancs hátra mordult a válla fölött.

— Nincs máma jó ember, csak fényes gazdag, meg rongyos szegény. A Pajor? Egyenest, aztán balra. Túl a Nemzetin nyílik a Rákóczi útból a Vas utca, ott megtalálja. — S az álmatlan, fakó utasok felé: — Friss a Pesti Ujság, Nyolcórát, a Magyar Nemzet!

Ment, lépkedett Bujdosó Mária s nézte, figyelte, mikor vezeti célhoz az utcasarki tábla. Kopoghatott addig a cipőtalpa. Kicsi kocsin őszirózsát húzott egy keskedt ember. Termetes asszonyosság lóbálta utána a kézitáskáját és néki megfájdult a szíve. Édesanyja sírjához ki sem ment búcsút venni, mielőtt útnak eredt volna.

A színháznál majd elvágta a villamos. A vezető csengetett, káromkodott s a lármára, fékcikordulásra a rendőr is odament.

— A kutyamindenét magának, mért nem néz a lába alá!

A rendőr barátságosabb volt.

— Ugye vidéki? Látom a kaskájáról. Vigyázzon, mert a szerencsétlenség helybe jön. — És átkísérte a szembülső járdára.

A Pajor portása egy-kettőre elutalta. Beteg? Ha nem, jöjjön vissza nyolc után. Ki hallott már olyat, hatkor az igazgatót keresni. Felvétel? Annál inkább! S gondolhatta, mielőtt újra két kezefejére szenderedett az üveges fülkében: Csinos parasztleány. Új tyúk az orvosoknak.

Megszégyenülve visszament a Rákóczi út sarkára és nézgelődött. Őt lépést le-fel a Vas utcában, tizet a Rákóczi úton. A vicék szemetet hordtak, az utcaseprók sepregettek, egyébként félig aludt még a város. Apró permetet szitált a fakó őszi ég.

A vörös rendőr bámészkodás közben rontott reá.

— Van bárcád? Menj haza a Conti utcába, mit strihelsz itten?! Bekísérlek!

Latinul volt ez néki, a hang durva, sírva fakadt. Pisszegte, hogy vidéki,

hová megy, minek, korai utcakopogtatók formáltak kört körébe s a rendőr fe-nyezetve ott hagyta.

— Ha még egyszer meglátlak a Rákóczi úton, zsuppkocsi visz a toloncba.

Szégyenkezett s menekült a bámészok közül. A fáradt asszonyhang is épen hogy csak utólérte.

— Jönnek, egyre jönnek faluról, tele velük a közvetítő. Eleszik a pestiek kenyerét.

A kopott lépcsők a Rókus kápolnába csalogatták. Olyan jólesett beroskadni az utolsó padba, nézni az örökmécses vörös imbolygását, az oltárgyertyák halovány fényét, hallgatni a pap egyhangú mormolását. Térdreomolva imádkozni: Istenem, Szűzanyám csak most segítetek! Elábrándozni a tömjénszagban. Mi lenne, ha Ugocsay Pali utána jönné, kézenfogná, hazavezetné! Nem, mást vett feleségül. Hát akkor Miska! Vagy itten Pesten akadna valaki. Gyermekeket szülne, ajándékot küldene haza, lássák, hogy ő nem haragszik. Hogy ő nem rossz, csak szerencsétlen. Miatyánk Uristen... Üdvözlégy Mária... Csak felvennék a Pajorba.

Kicsit megnyugodott és térdet hajtva elhagyta a kápolnát. Reggel volt már. Az eső nekisimult. A Nemzeti sarki óra tíz perc híján nyolcat mutatott. A Pajorban már vagy tizen álltak a portásfülke előtt.

— Ugye bácsi, én voltam az első?

Az aranysapkás a sor végére utalta.

— Első, utolsó, nem mindegy? Tartson rendet. — S szinte földig hajolt az érkező úriember előtt. — Jóreggelt kívánok főorvos úr!

Újabb drukkk, ugyan lesz-e szerencséje. Kilenc is elmúlt, mire az aranypápszemes elébe került. Nézte, hunyorgott, lustán mozgott a nyelve.

— Felvesszük, de lakást nem tudunk egyelőre adni. Jelentkezzen be valahol, aztán jöjjön vissza. Persze. takarítónőnek. Neve?

Bejelentkezni? Hová? Mérnök nagybátyjáékhoz menjen, akinek az a hárpia felsége van? Hátha kidobják? Nincs más, meg kell próbálni. Inkább oda, mint haza. S ahogy az özönvíz után az emberiség maradékainak a szivárvány, olyan-
nak tűnt néki a hárpia mosolygása.

— Isten hozott Mariskám. Foglalj helyet. Jó, hogy jöttél. Itt hagyott az a trampli cseléd, másik nem kerül, üres a személyzeti szoba. Benjámin bátyád nagyon fog örülni.

Mondabéli Promethaeus nem futott volna jobban, boldogabban, ha eltér-
heti a láncát, mint Bujdosó Mária. Bejelentkezni, majd vissza a Pajorba. Délután már dúdolta súrolta az illemhelyeket.

Mégis csak szép az élet. Keres, felruházkodik, lassacskán rendbe jön min-
den. Húsvétra ír, nyárára hazamegy, bocsánatot kér, kibékül a családdal... Az ibafai papnak fapipája van...

Hat hétig úgy látszott, nem lesz semmi baj. A vértől borzongott ugyan, az átható gyógyszerzagtól fájt a feje, de a munkáját úgy ellátta, hogy meg is dicsérték. Ha valamelyik férfi szemtelenkedett véle, akár a többi leánnyal (a gondnoknak például az volt a bogara, hogy megmarkolta a munkában hajladozó nők mellét és tutúlt a szájával, mint az autótülök), a kezükre vert, az ápolónőknek kedvébe járt és sosem várt parancsra, tette mondatlan azt, amit kellett. Otthon is, a Pajorban is.

Nagybátyjánál mégis szakadt a gát. Pedig cseléd volt ott is. Súrolt, mo-
sott, takarított, hajnalban bevásárolt és sokszor úgy zuhant éjfélkor az ágyába, akár az akác, ha tartógyökerét elvágja a fejsze. Féltékenykedett Xénia néni,

a feleség. Jó tíz esztendővel idősebb volt az uránál, félreértette a rokoni közvetlenséget és mézes-mázos csuporból repedt bögrévé változott, amiből először csöpögött, aztán kiömlött az aljasság poshadt savója.

Úzte, zavarázta, munkájában macerálta.

— Nagyjából mosogattál el, a kávésbrik füle törületlen maradt. — Aztán drága lett, amit vásárolt, kozmás a főztje, sok szappant használt a mosásnál, mégis szennyes maradt utána a ruha.

— Mért piszkálsz ezt a leányt? — kérdezte az ura s Mária pirult a konyhában, mert a behajtott ajtó rése minden szót beengedett hozzá.

— Mert a szeretőd. Ezért szedtelek fel az árokból, ahol a mocskodban hevertél? Nem tűröm tovább!

Béni bátyja gyáva volt, mint az iszákosok, s nyergében hordta a feleségét. Nem kélt a védelmére, csak a konyhaajtóban súgta oda másnap reggel.

— Ne törődj vele hugom. Három napig murizik, aztán megúnja. Szervusz. Megyek, nehogy együtt kapjon bennünket.

A grófnő nevű hárpia hétre sem nyugodott. Bement embere főnökéhez s kérte, kergesse el italosságáért, erkölcstelenségéért. Selyemblúzat a Mária holmija közé csempészte, kereste és diadallal lobogtatta a síró leány s a meglepott Benjámin úr orra előtt.

— Aki céda, az tolvaj is. Mars a házamból!

Kitellett az esztendő a vége előtt.

Bujdosó Mária összecsomózta kis motyóját s úgy indult a Pajorba, mint akinek estére nem lesz hol lehajtania a fejét.

Délben a takarítónők szobájában sirdogált s az éppen őt kereső Rózsi főnővér megkérdezte, miért. Csúf vénleány volt Rózsi nővér. Cipősarka félretaposott, fejdísze ferde s azt hírelték róla, hogy kirúgott apáca. De Pommersheim professzor, a Pajor büszkesége nagyon szerette s így olyan biztosan állt, akár a Sion hegye.

— Bőgni könnyű — rontott a bánatát elpisszegő Bujdosó Máriára. — Kényelmes is. Küzdeni nehéz, mégis harcolni kell. Menjen, takarítsa ki a kettes műtöt.

Mire visszatért, már szerzett néki lakást. Lakást? Ágyrajáróságot egy vén szőrösszemölcsű banyánál a Kisfuváros utcában, krajcáros prostituáltak között. Legalább volt hol lehajtania a fejét.

A kivénhedt szobaasszony őt sem kezelte jobban, mint a többit. Eltiltotta a fürdőszobától, fehérneműjét lopva a szanatóriumban mosta Bujdosó Mária és a Keleti várótermébe járt tanulni.

Mi lenne a jegenyével, ha örökké csak balra legyezné a szél, jobbra soha? Halna-e természetes halállal ember, ha örökké elkerülné a szerencse?

Egyszer csak Pommersheim professzor hívatta Bujdosó Máriát és így szólott hozzá:

— Sok jót hallottam magáról, Mária. Most indul egy ápolónői tanfolyam, felvételtem. — És hálálkodást sem várva összekulcsolt kezére hajtotta a fejét, mert műtét előtt imádkozni szokott.

A tanulás nehezebben esett néki, akár odahaza a marokszedés, a legtikkasztóbb nyárderékon. Négy tanyai elemivel napi robot után nehéz tudományokkal gyűrközni a jövessel-menéssel zajos Keleti pályaudvaron. Hogy a szívbaj nem szívbaj, hanem vitium cordis, a mellhártyagyulladás peuritis, s a fekély ulcus az orvosok nyelven. Felelni szemérmetlen kérdésekre, hogy mije van a nőnek, a

férfinak, hogyan fogan a gyermek s lehetőleg az arcpirosító otthonról hozott szégyenérzet nélkül, mert az Pesten nem jó ajánlólevél.

Nem lett a latin nyelv tudósa Bujdosó Mária. rendületlen szorgalma azonban karjára szerezte a vörös keresztet. Jobb fizetést, albérleti szobácskát, valamivel nyugodtabb életet termett.

Levelezett diáköccsével, a mostoha fiával s így közvetve tudta, mi történik odahaza. Mert még mindig nem írt édesapjának, várta, hogy olyan szerencsével dicsekedhessen, ami minden régi csúnyát elhomályosít. Közölte a gimnazista, hogy lassan tollasodnak, leföldrögztek a közelítő háború gazdasági lehetőségeit, hogy édesöccse katona Kassán és Ugocsay Pali háromszoros apa lett három esztendő alatt.

Könnyebb lett hát az élete, több a szabadideje. Csomagot küldözött a katonának, a diáknak s hosszú tollrágás után haza is megírta az első levelet.

„Kedves Szüleim! Tudatom, jól vagyok, egészséges. Ápolónő lettem, semmi hiányt nem látok. Nem is kérek semmit, csak azt: Bocsájtás meg, hogy búcsúvétel jöttem el. Isten maradjon velük. Szerető lányuk: Mária.”

Úgy hitte, könnyebb lesz utána, de csalódott. Mert legnagyobb baját, hogy egy nagyon szép harmincéves lánynak vágyai vannak, minden második lépésével árokba fordulhat, azt meg sem írhatta, el sem mondhatta senkinek.

A kórházi nők természetesnek vették a szerelmet és szemérmességéért elkeresztelték Szűzikének. Az udvarlók pedig két sikertelen kísérlet után nem próbálkoztak harmadjára.

A rövidlátó orvos kezdte, akinek hetekkel azelőtt halt meg a felesége. Moziba hívta, utána vacsorázni, táncolni s aztán fel a lakására. Mit keressen ő ott? Megmutatja a drága halott fényképét. El sem tudta képzelni, hogy valaki a holt hitves emlékét mások megejtésére akarja felhasználni, felballagott mellette a lépcsőn. Alig volt annyi ideje, hogy letegye a táskáját, máris neki esett a kuka doktor. Hogy: szereti. A heverőre teperte, csókolgatta, erőnek erejével szeretőjének akarta. Tiltakozott előbb szóval, majd felugrott és a porcelán csecsebecsékkel zsúfolt vitrinnek lökte.

— Minek játssza meg magát — dadogta az aljas a cserepek közül. — Az a nővér jön vélem, amelyekre rámutatok. Nincs rizikó kérem, orvos vagyok.

Orvos? Orvosa a testnek, de a lelket meg tudja-e gyógyítani, amelyekbe belétiport?

A kuka doktor vádaskodott, alattomoskodott ezután. Piszkos a műszer, elhanyagoltak a betegek, fel kell mondani Mária nővérnek. Szerencsére ott volt Rózsi nővér és az áldott Pommersheim.

— Tanuljon gyermekem — simogatta a kezefejét a proff, amikor hozzá menekült könnyeivel. — Nem a maga világa ez, de mit lehet tenni? Ilyen az élet!

Bujdosó Mária magántanulónak iratkozott a polgári iskolába és fáradt agyát újra terhelte. A der, die, das-szal, Pythagoras tételével, a Toldival.

És álmában angyalka-szőke gyermekeket dajkált!

Hazalátogatott. Mennyire megszürcült az édesapja, föld fölé görbült a mostohája. Sokat bántotta igaz, de mégis csak felnevelte. Kedvesek voltak hozzá, mint akikben tudat alatt viszket a lelkiismeret. S ő mégis olyasmit érzett, hogy valahonnét elszakadt, de valahová nem érkezett meg.

Idegen volt a falu. Megkissebbedett. S mert Bujdosó Mária nem viselt konnyot, festéket, rúzszt használt, mint a többi pestlakók, fürdőruhában ment a strandra, a szülőhelyén pálcát törtek felette.

— Urat játszik — szolták meg, akik mezítlábasnak ismerték.

— Bizonyára a teste után él — aljasították az irigy csúnyábbak.

Bátyja is beléakaszkodott három nap után.

— Tereld a tarlóra a disznókat, szolgálj meg az ebédedet. Én nem izzadok nyaralóvendégre.

Otthon jártam? — töprenkedett a vonaton. — Mintha idegen földön lettem volna. Hazamegyek most? Haza? Csak Pestre! — És elpityeredett.

Milyen jó, hogy munkája van az embernek. Feledtet, megvigasztal. Sorra letette a vizsgáit, egy esztendőben két osztályét. Így is majdnem későn.

A Pajor szanatórium névadó gazdája öngyilkos lett az elhurcolás elől s az utódja kihasználatlan alkalmat látott Bujdosó Máriában. Magához hívatta, égett itallal kínálta és olyan közel húzódott hozzá, hogy összeért a térdük.

— Nagyon helyes maga, Mária nővér. Akar főmadám lenni? Az lesz, csak legyen engedelmes jó kisleány. — És keze már kigombolt egy gombot a fehér köpenyén.

A szerelemmel megkínált riadtan felugrott és eldöntötte a likőrös poharat. Szíve a torkában dobogott.

— Mit képzelsz igazgató úr! Megyek, tíz perc múlva asszisztálnom kell a professzor úrnak.

— A pokolba megy, zsidóbérenc. Jelentették, hogy fennhangon sajnálta Pajort. Elbocsátom!

Egyik volt betege állásba segítete a bankjegynyomdához s új lakást is szerzett neki. Olyanná tette, amilyen a paradicsomkert húsz négyzetmétere lehetett, mégsem érezte magáénak. Elhurcolták a gazdáját.

Háborúba zuhant az ország. Sisteregve robbantak a bombák, a légiriadók néha öt felé tépték az éjszakát. Édesöccse a frontról irkált, bevonult a mostoha diák is és Bujdosó Mária félt, éhezett, didergett a salétromos óvóhelyen. Szekrényében felejtett takarított pénzcsekjét ellopták a szökött katonák után razziázók.

Rohant a parancsnokságra, de visszafelé már vánszorgott.

— Jegyezze meg magának asszonyom, hogy a magyar királyi honvédség nem rablóbanda — ordította véle a tiszt. — Ez nyilvánvaló defetizmus.

Megtudta, hogy a mostoha fia a csepeli fronton harcol. Sajnálta, társasága után vágyakozot. Esik az eső, fázhat szegény gyerek. Mi lesz, ha eltalálja a golyó?

Bujdosó Mária felkérdezkedett egy vételező katonautóra s elindult megkeresni az öccsét. Még az eldurvult bakák kétértelmű udvarlását is eltűrte, hogy célját elérhesse.

A Hermina majorig jutott, alig kilométernyire a front mögé. Embertől emberig kérdezősködött. Nem ismerem. Melyik században van? Van-e rangja? Ilyen viszontkérdésekkel keserítették, amikre nem tudott felelni. Pedig kész tervet forgatott az agyában. Hazaviszi, elbűjtatja. Úgy hírlik, hamarosan vége lesz a háborúnak.

Végül egy sebesült hadapród közölte vele, hogy öccse harcelőörsben van, ahová nem lehet utána menni.

Meglódult a front, hátrakergették. Halottak, lóhullák között botladozott, ágyúk dörögtek és érezte, tetű mászik a harisnyáján.

Nemsokára, egy nyugodalmas éjszakán kopogtattak az ajtaján.

— Ki az? — riadt altatószeres álmából és furcsán dobogott a szíve.

— Én, eressz be — halkkodta ismerős hang, az édesöccse s odabent néhány szóval megvilágosította a sorsát. — Elszöktem, rejts el. Megette ezt már a fene.

A Kárpátoktól szaladok. Öt cimborám odalent várakozik a kapu alatt. Szólj nékik is. Földiek. Köztük van Ugocsay Pali is.

Először kiáltani szeretett volna, hogy: Mindenkit, csak azt az egyet nem, miatta lett ilyen üres az életem. Aztán lehajtotta a fejét, és felhívta a várakozókat. Tiszta ősz ez a Pali. Milyen nehézmozdulatú parasztemberré idősült a hetyke legény. Köze volt néki valaha is hozzá? Vagy csak álmolta?

Majd két hónapig rejtegette őket. Viszonylagos tűzszünetek idején levánszorgott a lépcsőn, élelemért koncsorgott az utcán. Hol lóhulla combjából kanyarintott néki egy irgalmas, feltört üzletben lencsét markolászott felemelt szoknyájába máskor és szégyenkezve vitte, mert kilátszott a kombinéja. S a szökevények eldobták a kártyát, lesték, akár éhes gyermek, hogy mit hozott.

Ő maga alig evett.

— Jól laktam a kóstolással — nyugtatta az éheseket, de mindig nyelt egy üreset, valahányszor kihörbölték a kanalat.

— Téged kellett volna elvenni, Mariska — súgta egyszer a fülébe Pali. — De tudod, édesanyám... Ugye nem haragszol?

— Nem, Pali — súgta vissza és leperdült a könnye. Mert akit szívéből szeretett az ember, sosem lesz az közömbös néki.

Úgy lötyögött rajta a ruha, mint a madárijesztőn, mire elhallgattak a fegyverek, búcsút vettek a rejtőzködők s őt marhavagon tetejére kergette az élet-öszön. Éhesek, feketézők, spekulánsok, alakulatuktól szakadt katonák közé, akik elől sokszor a dőcögő vonatról is le kellett ugrania.

Mégis rendbe jött minden negyvenhétre. Pedig a lakás gazdája is visszatért a mathauseni pokol tornácáról és az utcára lakoltatta. Vénasszonnyal osztozott ezután egyetlen szobán, aki nem tudta a vizeletét tartani és útálat volt mellette a lét.

Hivatalában előléptették s kedvére kinyújtózkozhatott az új világban. Hívták az MNDSZ-be, ide, oda, de már nem találta fel sehol magát. Annyit volt egyedül, hogy megkeseredett, kiálhatatlanná vált, bogarassá. S önmagában, némán azon esengett, hogy csak teste ne volna. Ha van, legalább ronda lenne, amire nem kap gusztust senki. Pedig megint szépsége lett a veszte.

Osztályvezetője túlórázni marasztalta s amikor maradtak, azonnal letette a tollat.

— Tudja, milyen szép maga Máriácska? — hajolt hozzá. — Legyen kedves vélem, bélista lesz, nem bánja meg.

— Hagyjon engem, Kovács kartárs — tolt a kezét. — Három gyereke, felesége van, és én nem félek a bélistától.

Elsején elbocsátották. Indok: templomba jár. Harminchatéves volt akkor s hogy elrohant a többi...

Varrni tudott, egy télen át tanulta a falujában, csak papírja nem volt róla. Majdnem kenyérért-vízért elszegődött egy női szabóhoz, aki bejelentette inasnak. Esténként takarítani járt három esztendeig, míg fel nem szabadult.

Ekkortájt ismerte meg Böller Ernőt, a diszpécserre bukott bornagykereskedőt s néha azt hitte mellette, hogy kezére repült a boldogság madara.

Emlékszik, zárás előtt néhány perccel érkezett, tucatnyi inget hozott újranyakazásra és két nap múlva szerette volna készen visszakapni. Krajcáros munka volt, szezonidő s a tulajdonos odaszólt a segédjének.

— Ha akarja, elvállalhatja, odahaza megcsinálhatja, Mária.

Időre kész lett s ettől fogvást mindig őt kereste az illető.

Október végén javítanivaló nélkül jött, nagy csokor krizantémmal.

— Lemondott a partnerom; nem jönne el vélem a moziba? — hajolt az öltögető Bujdosó Máriához. — Persze, ha nem veszi tolakodásnak.

Ettől fogvást együtt szórakoztak. A csinos férfi virággal, édeséggel kedveskedett neki. Vacsorázni a Guggerhegyre, a Gödörbe hordta, nem szemtelenkedett, mindenben tanácsát kérte s a meglepett leány észre sem vette, hogy kihasználja. Véle hajtatott fel kölcsönkérőket rejtett tőkájére, ezer forintoként havi száz kamatra arany biztosíték mellett s a kiuzsorázottaknak nem volt szabad tudniuk, ki él könnyen utánuk.

S a negyvennél öregebb leány úgy érezte, üdvözül, ha arcon csókolta a kedves. Ellenkezés nélkül oda is adta volna magát neki, a férfi azonban inkább a kamatot számolta a vágyak óráiban. Ha fura csillogást nyert a Bujdosó Mária szeme, hangja kínálkozóan ellágyult, Böller Ernő ásitott, hogy álmos és sebtében elbúcsúzott ilyenkor.

Ha negyven éves koráig azért szenvedett Bujdosó Mária, mert leányságára törtek, ezután azért, mert az az egyetlen valaki, akinek örömet odaadta volna, szavak nélkül visszautasította.

Két évi együttjárás után arról sugdosott a zöltséges, hogy Böller úr cukorral iskolásgyerekeket csalogat a lakására s egy szép napon elvitte a rendőrség. Szedetlen maradt a Bujdosó Mária rózsája, tövéen hervasztja már a dér.

Hát így volt, ami volt!

Nincs öneki semmi baja, oka se panaszra. A társbérletet kifizeti, leválasztatja a lakást. Kiváló kisiparos, badacsonyi szőlőt mondhat a magáénak s a ládafia sem üres. De az élete az az. Igaza volt Sepregyhynének, az MNDSZ elnöknek.

— Ne zárkózz el, Máriám, mert értelmét veszti az életed.

Felcsalta Budapestre az öccsét, a mostoha fiát és állást szerzett neki. Beszítja a fizetését, rendbentartja, és mégis... Nem bántja az, hogy is bántaná, csak nem érti meg. Amikor ötvenhat végén letartóztatták, úgy kellett elkergetni Bujdosó Máriát a Gyorskocsis utcai nagy ház elől. Még a miniszternél is járt miatta. S hogy kiszabadult, újra ő dédelgette életre. Szórakozni hordta, hogy felejtse. És a hálátlanja a saját életét akarja élni!

Van valakije. Későn jár haza s ha kérdi, ingerült. Egyszer megleste. Csinos asszonykával, szőke kisiúval sétált. Bujdosó Mária botrányt csapott s a fiú majdnem elköltözött tőle. Hogy gyűlöli azt az asszonyt, aki szereti az öccsét! Pedig nem vétett neki soha!

És Karola, aki ágyrajáróként tartja a szeretőjét s a családi ágyban közte meg a férje között alszik, azt mondta, hogy ő szerelmes az öccsébe. Pedig csak szereti és nem akarja elveszíteni.

Szerzett egy papagájt. Dédelgeti, mint a gyermekét. Később a kis kutyán esett meg a szíve. A szőlőkapásé volt, láncon tartotta. Rossz lábából állott, béka-nyálas vizet lefetyelt s ott szült, abban a homoklyukban, amit maga kapart. Megsajnálta, felhozta. Olajsamponnal mossa, fésüli, sétáltatja, vánkost varrt alája, mégis a fejére nőtt. Csak szalámit hajlandó enni. A madár, a szégyentelen a kezével akar szerelmeskedni!

Őszül a haja. Estefelé mindig nagyon fáradt és negyvenhét éves...

A folyosón gyermekek hancúroznak és csicsergő vidámságuk berepül a nyitott konyhaablakon. Bujdosó Mária utálja a gyerekeket. Kiabál reájuk.

— Kinga, Mariann, mit ricsajoztok? Mindjárt rátok uszítom a Bodrit!

A kutya mintha értené, csahol, a játszadozók riadtan elszaladnak s az ideges mérnök Kingája visszafelesel a folyosógörbületből.

— Apukám azt mondta, hogy Mária néni raplis, mert vénleány! Bee...

Mire kiátkozódja magát Bujdosó Mária, bealkonyodik s villanyfény nélkül nem találja a tű lyukát. Majdnem összeesik...

Elrakogat az asztalról, rágyújt puhított Mátrára, eteti-itatja a madarat, majd kiskanállal összekever és megiszik egy üveg Kefirt, ez a vacsorája. Mert a lány sosem vén annyira, hogy le szeretne hízni.

Fogja a pórázt. A Bodri kutya helybe megy, hasáig ugrándozva örvendezi a soronkövetkező sétáltatást. S odalenn az utcán rendre szaglássza az ebjárta helyeket, rácsahol a túlsó oldalon vezetett kutyatársra.

— Bodri, nem szégyeled magad — iskolázza a gazdája. — Az a szemtelen fiúkutya a múltkor szaglászott téged, úgy kellett kiráncigáljalak alóla. És most kikezdenél véle? A férfiak mind átkozottak!

A ház alatti pincebormérés előtt ismerőse, a kopasz szabó koccint a kéményseprővel

— Nincs ilyen tiszta, szorgalmas nő az egész IX. kerületben — mondja a szabó, miközben fejével bókolva messziről köszönti Bujdosó Máriát. — Ha ne adj Isten, meghalna a feleségem, lelkemre, megpróbálkoznék véle.

A kormos ember háromszor házasodott, rosszul s éppezért morcos...

— Mindig az ilyen, a java marad pártában. Az alja férjhez mesterkedi magát, tönkreteszi a tisztességes iparosok életét.

Bujdosó Mária megkerüli a tömböt, hogy a Bodri kedvére ugrándozhasson, könnyíthessen magán, aztán visszakanyarodik és felmegy a liften.

Betakargatja a kutyát...

— Aludj kicsi fiam, álmodjál szépet. Jóéjszakát!

S lefekszik maga is...

Az ablak nyitva, virágok illatoznak a párkányán s kancsin beles közöttük a Hold.

Álmos, elgyötört Bujdosó Mária, az imádságot is megszokásból mormolja ámenig...

— Adjon Isten jóéjszakát édesapámnak, édesanyámnak, testvéreimnek, minden jóakarató embernek. Énnékem is édes Jézusom!

Az órát már félálomban húzza fel. Félhatra, mert sok munka várja reggel. Az öccsét is összeszidja, mert ismét elcsavargott. Azt mondja majd, hogy megírja haza! Kilesi, újabb botrányt csap...

Álmában talán cselekszi is...

És a háztetön úgy nyávognak a szerelmeskedő macskák, ahogy a csecsemők sírnak...

Tornai József versei

A szerelem: sötét szobában várni

*A szerelem: sötét szobában várni,
nyílhat ajtó, ablak, a gond kint marad,
csak az éj suhogtat be óriási
fénycsóvjú, új csillagokat,
hogy egymás lelkévé tudjunk összeállni
az ég hegesztőpisztolya alatt.*

*És ettől testiünk végre szent lesz:
ezért csoda, ha megérintelek,
mert mintha a lét simulna kezemhez,
a legtisztább s legérthetlenebb:
a harc, hogy egy halálíg-kedves
kéz vágja rajtunk a legcsúnyább sebet.*

*És ebből sarjad ki a csupa-szépség:
testünk és lelünk kárpadozóiból.
Úgy hallgatom ujjaid löktetését,
mint mikor meleg zápor-tánc dobol
s csak úgy gőzöl a nyüzögő út és rét
s a nap felhőt hasít valahol.*

*Voltál nekem a köznap, szinte semmi,
voltál nekem csak játék és szokás,
de most te vagy a mindenek-feletti:
a nyugodt teremtés-rombolás;
égve-zuhanva kellett beléd veszni,
míg lettél: soha-soha búcsúzás.*

Most fényes vagyok

*Most gyere, most fényes vagyok.
Most jöttem akácok fehér fátylaiból,
hamvas utakon, levegő aranyában.
Most jöttem városok eleven hídjain:
kezemen érzed a fém-remegést?*

*Csillagok bordái közül jöttem,
szörnyű, kerek szív dagad ott: a nap.
Most jöttem köszörűgéppel harcolt
első éjszakámból.
Virradatkor a kormos üvegtető hirtelen
sötétkékbe váltott, lassan széles
nefelejcs imbolygott fölöttem.*

*Most jöttem a tündöklő gyepről,
gyerekkoromban léptem ki rá
a magas pajtából, lovak
haraptak vizet a kútnál, orruk
drágaköve idáig ragyog.*

*Ismered a fény emlékműveit
nyugatra-néző tűzfalakon?
Ezerszer lángoltam én is úgy,
ezerszer sujtottál földre:
most gyere, most fényes vagyok,
most győzz le, te vak.*

*Makay Ida**Parasztlány a folyóparton*

*Egy a tájjal. Úgy mint a fák
És mint a lomhaivű dombok
Mozdul: a folyó ring tovább
Fején viszi a napkorongot.
Szeméből fényes szirmok intenek
Mellei dombján győztes és nyugodt,
duzzadó, ért nyár ringatódik.
Kerek csípőin mosott ég suhog.*

Galsai Pongrác

Kuncz Aladár

Három alkalom is rányitja a figyelmet: születésének 75., halálának 30. évfordulója és a „Fekete kolostor” új kiadása.

De a maradandóságot kikezdő feledékenységi is arra késztet, hogy beszéljünk róla: az „egy-könyvű” mesterről, a század egyik legjobb prózaművének írójáról.

„Tudatom veled, hogy megszülettem — 1909. június 30-án. Aki azt mondja, hogy 86. január 1-én, az hazudik. Eddig mondjuk, hogy az aranytóban, vagy akárhol a fenében voltam, szóval nem éltem, most kezdem a boldog csecsemő éveket, és szívom Párizs anyám isteni keblét.”

Micsoda önelégültség, ujjongó jóérzés röpi ezeket a sorokat; Kuncz Aladár első párizsi levelét barátjához, Laczkó Gézához.

Huszonhárom éves volt akkor, fiatal tanár, s a Nyugat — inkább reménybeli, mint valóságos — munkatársa. Már maga mögött tudta Kolozsvárt, a derűs ifjúkört, apja „reformkori hevületét”; aztán az Eötvös Kollégiumot, a franciás műveltség és a protestáló hazafiság nevelőintézetét: közben két tanulmányt is, Toldy Ferencről s tanáráról, Riedl Frigyesről; majd Osvát bizalmát, Ady barátságát — és mégis... E kemény iskolák sem tudták kifüstölni belőle az illúziókat; egy kényesen nevelt gyermek hitét az „igazság győzelmében”. Még harcias gesztusait — Adyért folytatott szócátait — is az ellenfél iránti bizalom jellemezte; könnyű győzelmet remélt egy nehéz küzdelemben.

De van egy fényképe, ugyanebből az időből, amely a hadakozó cikkek mellé helyezve, kész meglepetés: efeminált, túlfinomult fiatalembert mutat. Ondolált haj, ábrándos homlok, ködös tekintet, selyemcsokor s fodrok a nyak körül. Mint kezdő színész arcképe egy vidéki cukrászda kirakatában. Rossz a kép, torzít, vagy hamis a beállítás? Könnyen elhinnénk, ha barátai másként látnák. De Kosztolányi még húsz év múlva is lankatag alakját, hanyagul-úri taglejtését, grófi enerváltságát emlegeti. Móricz Zsigmond pedig azt írja róla, hogy mint francia parfóm párolgott belőle a „lélek illata”. Fájdalmát a cigaretta füstjébe felejtette. Csak a művészet, a műveltség, a szépség tudta felizgatni.

Ugy is ment ki Párizsba, megtakarított tanári fizetéséből, ahogy az igazhitűek zarándokolhatnak Mekkába; csodákra, lelki megújulásra szomjasan.

Amikor elindult, még nem tudhatta, mit kap a Fény Városától, amely a „napnyugati műveltség” rajongóira is milyen sokféleképp hatott! Adyt az „embersűrűs gigászi vadonba” vonzotta, és a könnyű, szabad élet, a douce France levegőjével kábította el. A Luxembourg-kert levegőjével, amelyben erősen érzi a „Les fleurs du mal” illata. A kitágult tüdő itthon már nem tudott elég lélegzethez jutni, s szinte fulladozott hazája mocsári bűzében. — Kosztolányit inkább a felszín csillogása ej-

tette bámulatba, a felszíné, mely mint a tengeren, vonzóbb és érdekesebb a mélyvíz hínáros sötétjénél — meg a francia stílus, a tiszta, ragyogó metaforákban gondolkodó ész és az előadás fölényes simasága. — Szomory és Szini Gyula valami érzelmes dekadenciát, finom, nem bántó sznobizmust hozott magával napnyugatról. — Kassáknak és társainak Párizs a külvárost jelentette, a szocialista szabadgondolkodók s a fiatal avantgardista festők manzard-ablakaiból.

Kuncz Aladárnak a szemléletét változtatta meg. Romantikus-érzelmes alaptermészete a régi maradt, világnézete azonban átalakult.

A „Fekete kolostor” írójának Párizs-élménye: a gall világosság. „Aimez le raison!” Szeressétek az eszt! — mondta Boileau, évszázadokra kijelölve a francia szellem útját. „Legyünk objektívek!” — licitálja túl Kuncz Aladár négyszáz évvel később, s épp a modern irodalom ész-uralom ellenes, ismeretelméleti lázadása idején.

De az objektivitásnak, mint hitvallásnak, hamis mellézköngéje van.

Tökéletesen objektív egy suszterinas sem lehet — hát még a művész, aki bárkinél tudatosabban és nyíltabban éli önmagát. A „tárgyilagosság” Machiavelli nagyhatalmi dogmája csupán. Nem a művészeké. Megvalósítása éppoly káprázat, mint Kuncz Aladár sok más illúziója — s legfeljebb a szándék tényét fogadhatjuk el. De mit várjunk attól az írótól, aki pályája elején, mielőtt mélyebb sebeket kapott volna a sorstól, arra törekszik, hogy a fájdalmat „kihelyezze” és „önmagában” szemlélje?

Kuncz példája meglepő választ ad a kérdésre.

Benne volt annyi századvégi érzelmesség és feminin puhányság, hogy ez a szándék javára váljék — előbb az embernek, majd a művésznek is. Ha másként nem, az illúziók szétszaggatása révén. Igen, Kuncz Aladár hite az objektivitásban — a hit, amelyet a francia szellem vallásos tisztelete, tehát újra csak a kritikátlan illuzionizmus oltott belé — csupán a lélek merészségét növelte. Az író erőt merített ahhoz, hogy a legcudarabb valóság, a történelem *ellenére* is ne ragaszkodjék téveszméihez.

Az utolsó illúzió éppen „Párizs-anya” csecsemő-ösztönökkel teli szeretetét jelentette.

De ennek feladására csak a háború kitörésekor került sor.

1909—14 nyaráig még hatszor járt Franciaországban, s ott maradt a szarajevói merénylet, sőt a belgrádi demars után is. Most derült ki, mennyire távol állt még tőle a leveleiben hangoztatott „objektivitás” a történelmi helyzet megítéléséhez. A nyugaton élő külföldiek a világtörténelmi vihar előszelétől hajtva már fejvesztetten menekültek hazafelé, amikor ez a naiv és buzgó „literary gentleman” még népdalokat gyűjtött egy breton faluban. Sokkal jobban bízott a „nyugat-európai szellem” liberalizmusában, semhogy elhiggye: a francia népet is megmérgezi a háborús tömeghisztéria, és a kedves, közvetlen vendéglátók egyik napról a másikra ki fogják közösíteni. Milyen keserűen kellett csalódnia, amikor néhány nappal az általános mozgósítás után „interné civil”-nek nyilvánították, útlevelét visszavonták — s a Fény Városában egyszerre sötétség lett. Felháborodott, izgatott emberek az utcákon... rekedt rikkancsok a tereken... plakátok, felhívások a műemlék falain — mindenütt, ahol a fiatal tanár párizsi búcsúestjén megfordult. Másnap aztán szerencsétlen társaival együtt bevagonírozták, s leplombált marhavagonokban Perigueuxba szállították.

Öt évig tartott a száműzetés a perigueux-i karanténban, az Ite d'yeu-i citadelében, kiszolgáltatva és egymásra utalva, Monte Christo-i szökési kísérletek s eredménytelen lázongások feszültségében, majd a teljes rabság béna unalmában — a világháború végéig. Ahány ember, annyiféleképp próbált belehelyezkedni ebbe a tűrhetetlennek látszó helyzetbe. Volt, aki megőrült, volt, aki lealacsonyodott, s volt, aki felemelkedett.

Kuncz Aladárral az utóbbi történet.

Az ábrándos homlokú, monoklis Kunczot az első nagy csalódás hatására talán még kísértette a veszély, hogy mindent „rab-perspektívából” ítéljen meg. Az érzelmi túlfűtöttség rendszerint a szemlélet torzulását eredményezi, mint ahogy az arc is eltorzul a sírástól. A másik Kuncz Aladár, a raison „objektivitásra” törekvő Kuncz Aladárja ezt a veszélyt is elhárította; mindig mögötte állt, és józanságra intette tár-

sát. Mire pedig az élményből mű lett, az érzelmi torzulások elrendeződtek. Írónk öt évi internáltság leckéjéből tanulta meg, hogy érzékenynek kell lennünk, de ne engedjünk gátlástalan érzelmeinknek. Csak a szépségért lelkesedő, individualista szemléletét a közösség iránti fogékonyság váltotta fel. Kollektivitás-érzéke azonban nem tudott kiemelkedni az „örökértelmű”, harcképtelen humanizmus köréből. Szív-ügy maradt. A magából kitekintő s mások sorsát előzékenyen vállaló — de mi mindent elárul ez az előzékenység! — művelt elme szívügye. Kuncz Aladár humanizmusa sem telt meg társadalmi tartalommal. Ő az embert osztály-érdekeitől függetlenül nézte, értette vagy sajnálta. Állapotokat vett észre, s a legmerészebb jövőt a szorongatottság állapotának — hasonlóan humánus és megértő — feloldásában látta. Tovább nem jutott. Ezért idegenkedett a forradalomtól; a felszabadult tömeg „tapintatlanságától”, amely — többre törekedve — még az ő tapintatát is kevésnek találta. Igaz, csak a proletárdiktatúra végóráiban tért vissza Magyarországra; nem is igen értette, mi történt.

A fehérterror elején egy ideig még Budapesten tanárkodott, majd szülőföldjére, Erdélybe került.

Itt a kolozsvári Ellenzék, 1929-től az Erdélyi Helikon szerkesztője lett.

Ekkoriban valóságos irodalmi reneszánsz kezdődött Erdélyben — a hajdani szellemi önállóság szervezett feltámasztásával. Ez az önállóság főként kezdetben nem jelentett elszigetelődést sem Európa egyetemes, sem a környező kisépek kultúrájától. Minden program, amely politikai, világnézeti vagy nemzetiségi türelmetlenséget árulna el, csak az erők széthúzását, felbomlását eredményezné. Ebben a kérdésben az erdélyi irodalom sok jelentős képviselője egyetértett. Viták, nézeteltérések csupán a „transzszilvánizmus” értelmezése körül támadtak. Az írók tetemesebb csoportja szerint — ide tartozott Kuncz Aladár is — külön erdélyi irodalom sohasem volt, és nem is lesz. Itt az egységes magyar szellem egyik megnyilvánulásáról van szó, amelyet nem faji és nemzeti, hanem történeti és természeti viszonyok színeznék eredetivé. Sokat beszéltek Erdély hivatástörténeti örökségéről, a külön-sors lelkiségéről, érzés- és tudatbeli többletéről —, ám a társadalmi problémák megint kimaradtak a számításból. Felülemelkedést hirdettek; de hová? A hadifogságban kihamvadtt illúziók helyébe most a „transzszilvánizmus” illúziója lépett — immár tartós érvénnyel. Igaz, sokan a nacionalizmus mérgével is beoltották az „erdélyi gondolatot”. Ők azonban szervezetenként sem voltak olyan erősek, hogy komoly törést okozhattak volna. Hangjuk csak a harmincas évek derekán, a tartalék megcsappanásakor erősödött fel — a dilettantizmus mellézköngéivel együtt.

De Kuncz Aladár akkor már nem élt.

Tőle, a szerkesztőtől a sovén ál-hazafiság és az olcsó sikervadászat egyformán távol állott; nagyrészt széles látókörének, pedagógiai érzékének, biztos ízlésének köszönhetjük az erdélyi irodalom színvonalát. Ismerjük azt a nyilatkozatát, amely három nép és három kultúra — a magyar, szász és román — termékeny együttműködését szorgalmazza, s egy másikat, amelyben a könnyű üzletszerzés lehetőségeit utasítja el.

Szerkesztői munkája közben kevés ideje jutott az írásra.

Haláláig csak mint finom tollú, de kissé másodlagos elbeszélőt, okos, hajlékony esztétát és jó fordítót tartották számon.

Első regénykísérlete, a „Felleg a város felett”, évekig az asztalfiókban hevert, elrejtve a kritikus szemek elől, talán a későbbi átdolgozás reményében. Az újra-írásra, a tapasztalat és kiforrott formakultúra revíziójára — már a „Fekete kolostor” magas művészi szintjéről — valóban szükség lett volna. Így, félkész állapotban, inkább csak irodalomtörténeti kíváncsiságunkat elégíti ki; átmenetet rögzít kétfajta írói ábrázolásmód között.

A könyv első részében ugyanaz a lendület sodor bele a valóság művészi absztrakciójába, amelynek a hadifogoly-regény olvasása közben egy pillanattal sem tudunk majd ellenállni — s csak a mű közepe táján vesszük észre, hogy eltévedtünk. Az élet természetes növényzete lassan kipusztul, a napfény ereje gyengül, s elrejtett égőkkel megvilágított tájon, papírmassé-fák közt botorkálunk tovább: a romantika

egyre sűrűbb, áthatolhatatlanabb szövevényébe. Az utolsó fejezet már nem téveszt-het meg senkit, hogy az éber Kuncz Aladárt legyőzte az álmodó. A valóság szigorú számonkérőjét a fáradt illuzionista. S a fej, amely az Ile d'yeu-i fogolytáborban oly komoly-férfiasan felemelkedett, visszabillent a cukrászda-kirakati kép efeminált tartásába. — Itt, a regény második részében csak egy-két finom, őszirózsás hangulat, ködben elomló látomás jelzi az igazán nagy művészt.

Azt, aki utolsó írói tetteivel egyszerre felnyitotta a halhatatlanság zárait.

A „Fekete kolostor” — amelyet a Szépirodalmi Könyvkiadó Bóka László értő és igényes tanulmányával most újra kiadott — minden várakozást felülmúló teljesítmény. Saját törvényei, külön természetrajza van, mint a legtöbb remekműnek. Ezért a műfaj eldöntése sem könnyű feladat; emlékirat, napló, krónika, de éppúgy lehetne regény is, a francia internáltság regényes története. Minden sorából a valóság szuggesztiója árad, alakjai élő személyek, cselekménye valóban megtörtént események sorozata; Goethe „Dichtung und Wahrheit”-jából az író itt tervszerűen a „Wahrheit” követelményeit tartotta szem előtt. Ez a valóság-hűség mint esztétikai norma már Kuncz Aladár korábbi nyilatkozataiban hangot kap; előbb a kétes értékű „objektivitás” emlegetésével, majd komolyabb, felelősebb formában. „A dolgok és körülmények pontos ismeretére való törekvés jellemzi őket — mondja 1928-ban, magát jellemezve, a fiatalokról. — A nagy általánosítások, hangos frázisok korszaka után el kell jönnie annak a generációnak, amelynek reprezentatív emberei újra felelőseknek érzik magukat azért, amit kifejezésre juttatnak. A szavak művészete után vissza kell mennünk a szavak értelméhez...” És mégis, e nagy valóságghitel ellenére is együtt van benne mindaz — költészet, fantasztikum, feszültség, szenvedély —, ami általában a jó regényt jellemzi, de az írói beavatkozás látható nyoma nélkül. Egy-két művészileg kipoentírozott fejezet kivételével az olvasónak olyan érzése támad, mintha itt a valóság maga alkalmazkodott volna a költői forma törvényeihez, úgy csoportosítva és alakítva az eseményeket, hogy azok mindjárt regénybe kíváncsozzanak.

Nézzük e látszat különleges okait.

Lehet naplót írni távlat nélkül, a napi élmények friss ihletében, s lehet regényes emlékeztetést, kellő távlatból, lehiggadt emlékek alapján. Mindkét lehetőség veszélyekkel jár; vagy az események közvetlen élményszerűségét érzékeltetjük, a felaprózódás, a részekre-hullás hátrányaival, vagy az élmények közvetlenségét, frissességét áldozzuk fel egyfajta belső indulati-hangulati egység érdekében. Kuncz Aladár könyve egyesíti a kettőt. Az epizódok olyan elevenek, mintha csak órák teltek volna el megtörténtük óta, a mű egészéből mégis a jeleneteket összefogó, távlati indulat sugárzik. Bizonyára nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy a naplóírás és a regényes emlékeztetés erőnyeit ilyen tökéletes harmóniába olvasztani, a legnagyobb írói teljesítmények egyike.

Rengeteg szereplő vonul fel előttünk, rengeteg típus külön-reakciója hökkent meg a fogság közös sors-élményeire: „Sok-sok Napóleon Szent Ilonája ez” — írja Reményik Sándor —, és valóban, ahány ember, annyi Napóleon, annyi fejedelmien zárt világ. A típusoknak ez a változatossága teszi izgalmassá a voltaképp lassú és vontatott cselekményt. Mert a foglyok fölött megáll az idő. Sorsuk a szörnyű változatlan-ság. Igen, általában unatkoznak a „Fekete kolostor” lakói — de hogyan! Úgy, hogy közben, a rabság kényszerpáncélján belül, megteremtik belső szabadságukat. Úgy, hogy közben függetlenekké válnak az emlékezés időtlen idejében. S úgy, hogy titkos szövetséget kötnek egymással a lélek, az ösztönök morze-jeleivel. Mennyi láz, feszültség, szenvedély van az ilyen unalomban! A külső cselekmény legizgalmasabb jelei is érdekteleneknek tetszenek mellette.

Persze, az elbeszélő nyilván önmagában éli át legmélyebben a közös sors-élményeket. És benne válik érett, felnőtt szimbólummá a „fekete barát”, a kollektív ember.

Ő a könyv igazi főhőse.

Talán akkor jelenik meg először, amikor a perigueux-i karantén lakói szétosztják maguk között a szalmát. S attól kezdve egyre erősödik, növekszik. Közösén táplálják, gondozzák, óvják, anélkül, hogy tudnának róla. Vele tesznek jót, amikor Lo-

lót, a tábor dédelgetett kiskutyáját meg akarják védeni a fegyveres örök bosszújától. Neki szolgálnak a szadista főfelügyelő elleni lázadással. („Egyik panasz a másikba kapcsolódott, egyik szitokból másik nőtt ki. A végén francia, német és magyar szavak borzalmas üvöltésben nőttek és kavarodtak össze, mintha nem is emberek, hanem valamely rémületes, minden méretet felülmúló fantom torkából szakadtak volna ki.”) Majd az ő növekedéséről adnak hírt az író apró, ellesett megfigyelései a csend óráiból. („Mind ülnek, s maguk elé néznek, akárcsak én... Szót sem szól egyik sem, talán azt sem tudja, hogy a másik ott van. Mégis él közöttük az összetartozás érzése.”) A foglyokkal történhet bármi, — minél nagyobbak a megpróbáltatások, a „fekete barát” annál erősebb lesz. Kuncz Aladár szavaival: „Ha egyesek közülünk betegek, ő mindig egészséges. Ha egyesek gonoszok, ő mindig jó. Ha egyesek meghalnak, ő mindig él.” Hogy a végén — annyi példa és elmélkedés után — szinte testet öltött, eleven jelképpé növekedjék.

S itt még nagyobb nyomatékkal kell megismételnünk, amit korábban mondtunk: Kuncz közösségi eszméje nem mai értelemben leszámolásra ösztönző eszme. Csak a polgári humanizmus felső foka. Az együttérzés, megértés, áldozatvállaló szeretet tiszta és emberi formája. „Egyéniségünknek csak cifra díszait, érvényesülő vágyainkat, dölgyfünket és önzésünket hagytuk itt — olvassuk egyhelyütt —, de helyette megtaláltuk az egységesítő szeretetet. Nem nyolcvan ember, csak egy sors, egy rendeltetés indul itt ki a kapun, a nyolcvanból, az ezerből, a millióból eggyé forrott ember.”

A „millióból eggyé forrott ember” eszméje Kuncz Aladár fejlődésének csúcsa, a „Fekete kolostor” veretes igazsága. Ez az eszme sok idealista tévhitet is görgetett — így a szeretet „osztályonfelüli”, már-már bibliai felfogását — s ma tartalmasabban hangzik, mint amennyi forradalmi tartalmat az író beleképzelt; de ahhoz elég volt, hogy a „Fekete kolostor”-t magasan a háborús krónikák rangja fölé emelje.

S oly nemes fényt adjon Kuncz Aladár nevének — amilyent csak a remekművek tudnak visszasugározni alkotójukra.



Ferenczy Béni rajza

Rába György versei

Élet az álomban

Lassan fél éve nem is láttalak,
s akár anyám, apám, már úgy jelensz meg
álomban, mint régóta holt alak,
követve egy szokatlan napirendet,
amiért egykor nem törted magad:
mondjuk, sütsz-főzöl, — rozsdásfényű tincsed
új ábra, s ahogy kihamvad a jellem
az álombeli nagy áramszünetben,
korholva faggatsz, s én csak azt tudom,
hogy soha, soha ébredni ne kelljen.

39,5

39,5! Itt egy oldal
szalonna, befőtt üveg
az ablakban, csésze, csupor,
tejeskanna. Négy horkol, egy,
álmatlan árnyukra mered.

Jóreggelt! Szűrást kap, ki rossz volt.
A lepke ágyról ágyra száll.
Nyomában sérvét fogva a
réteken jár már a kenyérbél-
képű, kiszolgált katona.

A rozsdáshangú uccaseprő
mankója a marsallbotunk.
Szemlét húsz négyzetméteren tart,
s mi, rokkant népség, kúszni még csak
a higanyoszlopon tudunk.

És láztáblától láztábláig
hajítva hidat ver a szó.
Lefokozva, a gondolat
játzmáján átváltva tegyek
pár lépést, csupán mint futó.

Másnap öröm vértelen ajkon.
Nézzék, milyen gyorsan szalad!
A csonka szárny lebegtetését
tollat borzolva és riogva
kísérik a lőtt madarak.

Ez a busz visz a nagyvilágba,
és nyílttenger szemközt az út.
Kendők búcsúztatják a bátrát,
ki fölmarkolva horgonyát a
viharral kockázni kifut.

Simon Émil

Lámpafény

— Könyörgök — sírángozott Reimann, — oltsák el a lámpát, mert megőrülök.

Látszott rajta, hogy meggörbül az izgalomtól.

A szobából visítózó nevetés volt a válasz.

Odabent két lány sétált, nadrág és melltartó volt rajtuk, semmi más. A mennyezetről lógó körte szinte átvilágította testüket, s kivetítette őket a sötét udvarra. Körülöttük, mint valami aréna lépcsőzete, imbolyogtak a ház függő folyosói.

A szoba ablaka alacsonyan volt, párkánya a folyosó kövétől derékmagasságra lehetett.

Akkor az egyik lány kikönyökölt a párkányra, két melle közé savanyúcukrot szórt és azt mondta Reimannak:

— Vegyél.

A fiú tétován kinyújtotta a kezét, aztán visszakapta, mielőtt még a lány bőrét érintette volna.

Erre megint nevettek. Odajött a másik lány is, nyújtózkodott, hajlongott, mire a sötétből szürcsölő hangok hallatszottak.

Feljebb, a folyosókon mindenütt nyitva voltak az ajtók, ömlött kifelé a konyhák szaga. Villany csak egy-két helyen égett, legtöbbször takarékoskodtak, vagy attól tartottak, hogy a szomszédok beleshetnek. A férfiak a rácson támaszkodtak, szájukban cigaretta világított, hosszú szippantások közben bámulták a ringatózó lányokat. A gyerekeket aludni küldték már, az asszonyok meg alig törődtek velük; valamelyik sarokban beszélgettek. Meleg volt, combjukat szétterpesztették, szoknyájuk fáradtan hullt le térdük között, s kimutatta csontos alakjukat.

Reimannt nem látták. Csak árnyéka mozdult néha, ilyenkor a harmadik emeletig felcsapódott. Olykor a lányok szobájából harsogó fény végigpásztázott vörös haján, aztán megint beleveszett a sötétségbe.

Igy évődtek vele minden este, míg át nem ázott az inge, s amikor elment az ablaktól, hideglelősen vacogott a foga.

— Gyere be — mondta az idősebb lány. — Alhatsz velem is, vagy Pirivel is. Egyformán tudunk mind a ketten.

— Ne, ne — akadozott félénken Reimann és meglóbálta öklömnyi fejét.

— Fizetned se kell — vetette oda Piri.

Hangosan beszélgettek, felül, az emeleten lestek minden szavukra.

— Engem hijj! — ordította lefelé a kovács. Vaskos felesége kórházban feküdt most is, valami kuruzsló bába beavatkozása miatt.

— Nem tud az úgy, mint a házas ember — szólta oda a kőműves is.

De a lányok soha nem válaszoltak nekik. Ők csak Reimannal beszélgettek. Ezért nem is piszkálták őket az asszonyok, valami titkos megegyezés volt közöttük arra, hogy házbeli emberekkel nem kezdenek ki. A látnivalót nem irigyelték tőlük, maguk is elnézték sokszor a két telimellű lányt, s nagyokat sóhajtoztak.

Féltíz felé behúzódtak mind a lakásokba, kialudtak a fények, csak az az egy szoba világított.

Reimann még mindig ott állt az ablak mellett.

— Mi akarsz hát? — kérdezte Irén, az idősebbik.

— Én úgy — — — csak megfoghatnám — — —

— Fogd és eriggy — mondta a lány, s még jobban kihajolt. Akkor a pince lejárataiban elbödült a pék.

— Reeiimaann úr!

Ordítása egyben az éjszaka kezdetét is jelentette.

— Megyek, megyek — motyogta a fiú, de ezt csak a lányok hallották.

— Jó nagy zsömlét süss — szólta utána Piri.

Reimann elcsoszogott. A lányok szobája is sötét lett, ami úgy hatott, mintha a mozi vásznán hirtelen kifakulnak a fények.

Amíg az első dagasztás a kemencébe nem jutott, hallgattak. Csak a tészta csapkodása hallatszott, meg a kezük surlódása, amint a fateknő oldaláról a kovászt kaparták.

Az első sütés bevetése után a pék sört ivott, ami rögtön kiütött a bőrén. Ilyenkor nyirkos szivacshoz hasonlított a teste. Azután rendszerint ezt kérdezte:

— Megmászta-e valamelyiket? — És fejével a lányok szobája felé intett.

— Olyan zavarba hoznak mindég — mondta Reimann. Fojtotta a meleg, a lisztporos levegő, keskeny nyakát jobbra-balra tekerte, mint a megfogott lúd.

— Magának szervi elváltozásai vannak — mondta a pék. — Orvoshoz kéne mennie.

Ivott megint a sörből, kiürült az üveg, óvatosan visszatette a földre.

— Ez is meleg. — Kötényével törölgetni kezdte e testét.

— Volt már maga nővel? — kérdezte aztán Reimanntól.

— Voltam hát — mondta a fiú.

— Igen, ezek mások — biccentett a pék — ezekhez úgy kell, hogy fogd meg, lökd el és összetörni a csontját.

A sütőlapáttal be is mutatta, hogyan képzei.

Kis ideig hallgattak.

— Na, keverjük — mondta aztán a mester és újból belefogtak. Reggel hétig úgy dolgoztak, mint a hordásba fogott lovak. Üzletnyitáskor a lányok is mindig lejöttek. Nem látszottak fáradtnak, csak a szemükön volt valami rózsaszínű fátyol. Reimann mindig a legnagyobb zsömléket rakta eléjük. A pék, rövid nadrágja fölött hosszú kötényt kötött, más nem volt rajta, csupasz karját végigfektetette a pulton.

— Elfáradtam — mondta a lányoknak.

— Én is — kacsintott rá Irén.

— Talán maga is dagasztott? — röhögött a pék.

— Azám! — csak nem olyan porosat.

Akkor a lányok elmentek.

Nyolcig ők voltak az üzletben, majd a pékmester felesége jött, s ők ketten aludni mentek.

De most olyasmi is történt, ami ritkán fordul elő. Fél nyolc tájban beállított a tisztiorvos, két altiszttel és föltúrták az üzletet, meg a műhelyt. Általában tisztaság volt, nem is morogtak sokat.

Csak akkor az orvos ránézett Reimannra.

— Ejnye, fiatalember, maga gyanús nekem. Magának valami betegsége van.

— Ennekem? — csodálkozott Reimann.

— Csak nem aludt — vetette közbe a pék. — Meg a lányoknál se volt.

Az orvos csak nézte mereven és nem volt kedve a tréfához.

Majd elővette a füzetét és írt valamit.

— Holnap reggel kilencre jöjjön be vizsgálatra. — És odaadta a cédulát.

— Nekem ez az egy jó segédem van — mondta a mester és egészen beijedt.

— A közéletmezésben csak egészséges emberek dolgozhatnak — mondta erre az egyik altiszt.

— De hát uraim! — kezdte a mester — én nem csukhatom be a boltot és hálátlan se lennék, ha ez az egész cirkusz elmaradna.

Megint izzadni kezdett, mintha sört ivott volna, s fel-alá járkálni kezdett az üzletben.

Közben a hivatalos emberek úgy eltűntek, hogy azt vette észre, magában beszélget.

A műhely mellett volt egy szoba, ott aludtak nappal. De most hiába feküdtek le, csak forgolódtak mind a ketten.

— Megvesztek ezek — mondta a pék. — Ha most találnak valami bajt magában, még eltiltják a pékségtől. De hát a tökfefű apjukat! Bármilyen legyen, maga éjjelenként itt dolgozik tovább is. Akkor nem fognak lekapni.

— Persze! — mondta Reimann. — Azért, mert sápadt voltam, mit láthatott rajtam az a hülye.

Ezen megnyugodtak és most már elaludtak, pöfögve, fújva, mint valami egyenletesen dolgozó motor.

A vizsgálatnál rajtuk kívül senki se volt az üzletben, mégis híre ment, hogy Reimannt beidézte a tisztiorvos.

Egy asszony azt mesélte az udvaron:

— Kiütések látszottak az arcán. Elkapta a bajt a lányoktól.

Bent, a kórházban ezt mondták neki:

— Baj van a tüdejével. Amíg ki nem vizsgáljuk, eltiltjuk a pékségtől.

Reimann hazament és elmesélt mindent a péknek.

A pék felkapott egy zsemlét, s az ajtóhoz vágta, amelyiken minap a tisztiorvos bejött. És káromkodott hozzá.

— De hát ezért éjjelre maradok — mondta Reimann.

— Naná! — bömbölt a pék.

Csakhogynem így lett. Mert híre ment annak, amit az az egy asszony mondott és az emberek megijedtek a pék üzletétől.

— Úgyis annyi baj éri a prolit — mondta a kovács — még vérbajt is szedjék össze?

Azt is tudták, hogy délelőtt kivizsgáláson volt. És amikor találkoztak vele az udvaron, rávigyorogtak bizalmasan, vagy kikerültek, mint akik mindent jól tudnak.

Este belestek a műhely ablakán, látták, hogy ugyanúgy ott dolgozik, mint máskor.

Azután a szomszéd utcába mentek kenyérért.

Két nap múlva a pék is észrevette a változást.

— Hű, az áldóját! — mormogta rekedten és sápadtabb lett a lisztnél.

Először csak figyelte az embereket, ahogy kenyérrel, süteménnyel az ablaka előtt elsiettek.

Aztán mérges lett, s nagyot rúgott az üres zsákokba. Harmadik napra nem süített, kiállt az üzlet ajtajába, megszólította az egyik asszonyt.

— Olcsóbb amott? — intett a másik pék irányába.

— Nem, csak a bajt nem süítették bele — válaszolta az asszony.

— Miféle bajt? — dörmögte a pék.

— Hát amit a lányok árusítanak.

És mert erre a pék bambán nézett rá, elmondta, miért maradtak ki az üzletből a környékbéliek.

— Magukat megbolondították — mondta ámulva a pék. — Reimannak semmi baja, csak minden hónapban megvizsgálják azokat, akik pékségben dolgoznak.

— És a kiütések? — kérdezte az asszony.

— Maga látta? Vagy tapogatta? — hadonászott a pék.

— Én-e? Én-e? — zavarodott meg az asszony. — Láttam, vagy nem, tudom, amit tudok — mondta mérgesen és otthagya a péket.

A pék bement a pihenő szobába. Eszébe jutott a minden esti évődés a lányokkal és dühösen azt mondta Reimannak:

— Hát ezt jól elintézte. Most már mehet a fenébe! — Amikor a fiú ijedségét látta, hozzátette még:

— Azt hiszem, rövidesen én is mehetek.

Reimann elment. Mivel más lakása nem volt, egy éjszakára befogadták a lányok. Aznap este nem nyitották ki az ablakot, lefűggönyöztek. Reimannak a padlón vetettek ágyat. A fiú hanyatt feküdt, két keze a feje alatt találkozott, mereven nézte a mennyezetet.

A lányok se szóltak hozzá, tették a dolgukat. Amikor elmentek, rázárták az ajtót. Elaludt.

Reggel továbbment szóltanul, időnkint köhintett egyet. Volt még valami pénze, úgy gondolta, két hétig kihúzza vele. Addig keres valami állást.

Dél felé egy pincaajtón hirdetést látott: „Napszámost felvesszünk.” Bement, megnézte. A lépcső aljában három ember álldogált már. Mögéjük húzódott, csomagját a földre tette.

Egyikük hátrafordult és jól megnézte. Azután azt mondta a másik kettőnek:

— Már a verebek is dolgozni akarnak?

Ezek nevettek, de csak úgy, mintha siettetni akarták volna az időt. Végre jött egy magas férfi, hajlottan, nyakát behúzva, mint aki örökösen alacsony pincékben jár.

— Az írásra jöttek? — kérdezte tőlük. Amire a három ember motyogott valamit.

Reimann fázott a hűvös pince-torokban és nem szólt.

— Mutassák a könyvüket!

Kettőnek nem volt. Reimann, meg egy másik odaadta.

— Melyikük a pék? — kérdezte.

— Én vagyok — mondta Reimann.

— Akkor menjen a fenébe! — kiabált rá dühösen a magas ember. Ide fogd meg emberek kellenek.

Visszaadta a könyvét.

Reimann felemelte a csomagját, s felballagott a lépcsőn.

Lentről még azt hallotta:

— Maguk ketten maradhatnak. De csak ha szakadásig dolgoznak.

Délutánra hűvös szél futkározott és a felhők korai sötétedést hoztak. Elment egy mellékutcai szállodába, kivett egy olcsó szobát. A szoba az alagsorban volt, lépcsőkön és kanyargós folyosókon botorkált, amíg az ajtót megtalálta. Amikor belépett meghökkent és kiséideig visszatartotta a lélekzetét. A félhomályból rászólt egy nő, elkopott hangon.

— Mi az fiú, érzed a bűdöset? — Nevetett. — Ha finnyás vagy, gyere át hozzám.

Közelebb lépett Reimannhoz.

— Ó — mondta lebiggyesztett szájjal — vörös vagy, nem kellesz.

A fiú belépett a szobába, becsukta az ajtót. Csomagját a székre tette, levetkőzött, megmosakodott, Majd az ágyhoz lépett, felhajtotta a takarót, s az utcáról beszűrődő világosságnál vizsgálta a lepedőt.

Azután éhséget érzett. Volt még a csomagjában ennivaló, de lusta volt kibontani. Lefeküdt. Hamarosan el is aludt. Félálomban eszébe jutott, hogy nem zárta be az ajtót.

Egy óra tájban hangos kiáltozásra ébredt. Női hangok suttogtak, rekedt férfiak zajongtak, ajtók csapódtak. Lépéseket lehetett hallani. Többen mentek egyszerre, azután nem messziről zsi bongva visszafordultak.

— Razzia! — hallotta egyszer élesen.

Felült az ágyban, de nem félt. Szerette volna azért, ha a pékmester itt alszik mellette, s most fel lehetne halkan kelteni:

— Mester úr, a zsaruk.

Mire ő álmosan, bozasan feltápáskodott volna:

— Na és?

Nem szeretett képzelődni, ezt az egyet mégis úgy eljátszotta most, mintha valóság lett volna.

Megverték az ajtót.

— Rendőrség!

És már nyílt is. Felgyújtották a villanyt. (Lám, ő el is feledkezett arról, hogy villanyt lehet gyújtani).

Hárman voltak. Körülnéztek.

— Lépjen már ki az ágyból — mondta az egyik, amikor látták, hogy **csak** ül és bámulja őket.

A bejelentőkönyvből felolvasták az adatait. Majd a papírjait kérték.

— Állás nélkül van? — kérdezte egy sovány, magas detektív.

— Most csak — mondta Reimann ijedten, száraz torokkal. — De **keresek** már. **Keresek**. Holnap találok is.

— Jó, jó, nem kell úgy bizonygatni.

Visszaadták az iratait, közben mégegyszer megnéztek mindent. A **sovány** a székre mutatott.

— Ezek a maga csomagjai?

Odanézett, s a szeme tágranyílt.

— Ezek? Az egyik... az egyik az enyém... az a barna. A másik...

Hirtelen körülfogták. Érezte, hogy nézik, a hátán futkosott a hideg, **éppen** úgy, mint a detektív tekintete.

— A másik kié?

Akkor jött rá, mennyire ostoba volt. Most már mindegy. Sokáig **nem** felelt, nem is gondolkozott azon, mit válaszoljon. Megvonta a vállát.

— Nem tudom.

A detektívek nevettek. Egyik azt mondta:

— Hozd ide és bontsd ki.

Tiltakozni próbált. Akkor nem szóltak hozzá, hanem egyikük gyorsan **ki**-nyitotta az ajtót és kinézett a folyosóra. Hallotta, hogy ráordított a kívül áll-dogálókra.

— Menjen mindenki a szobájába!

Azután visszalépett. Becsukta az ajtót, kulcsra is zárta. Odalépett Reimann elé, rámutatott a csomagra, s miközben mosolyogva nézett rá, teljes erőből bokánrúgta.

— Hozd ide!

Felszisszent, de akkor már a detektív nem mosolygott, széles tenyerét a fiú elé kapta.

— Egy hangot se. Hozd ide.

Szúró fájdalmat érzett a lábában, bicegve ment a székhez, odavette a **cso**-magot az ágyra.

— Bontsd ki — mondta kurtán a detektív.

Szétmállott újságpapírban volt, spárgával sokszor átkötözték. Nehezen **tudta** kicsomózni, fogával tépte a spárgát. A detektív sürgette.

— Ne olyan langyosan!

Közben előtötte a forróság, majd hirtelen fázni kezdett. Tulajdonképpen csak most, amióta a csomókat bontogatta, jutott eszébe, milyen helyzetbe **is** került.

A spárga leszakadt, a papír fáradtan terült szét a takarón. A detektívek úgy ugrottak oda, mintha bombát csomagolt volna ki.

— Menj innen — mondta az egyik és félrelökték. Hallotta, ahogy sorolták:

Egy kulcsomó, harminc-negyven darab különféle kulccsal. Egy majdnem új öltöny, zsebkés, szvetter — és valami írás.

— Mi ez? — kérdezte az egyik detektív. Hátra sem fordult, csak válla fölött tartotta a papírt.

— Nem tudom — mondta Reimann — nem az enyém.

Egyszerre **köréje** ugrottak, testüket előre döntötték, szemüket **kimeresz-**

tették. Elhagyottan állt, mint tüzes kemencében felejtett kenyér. Nem is beszéltek: pattogtatták, sziszegték a szavakat:

— Hol szajréztad?

— Le is ütötted?

— Besurrantál?

— Kinek a bandájából vagy?

Megpróbált a kérdezőre nézni, aztán elfáradt a gyors fejforgatástól. Sipolva lélekezett.

— Nem, nem, nem -- hajtogatta folyton.

A detektívek még jobban előrehajoltak.

— Összeroppantanak — gondolta Reimann. Ki akart ugrani közülük, valami ösztönös félelem hajtotta. Megfogták. Egyikük megcsavarta a karját és pofonütötte.

Kiáltani akart, de úgy érezte, megfagyott az arca, mozgatni se tudja. Akkor elhatározta: nem fog megszólalni.

Amikor az autóhoz kivezették, félig ájult volt.

— Köpött? — kérdezte a detektív, aki éppen benyitott a szobába.

— Nem.

Az ügyeletes szeme karikás volt, a gyenge reggeli világításban szinte zöld volt az arca.

— Meg kell világítani — mondta egy harmadik, aki mélyen egy fotelba húzódva ült.

— Azt hiszem, nem érdekes — mondta az ügyeletes.

— Ez?! — kiáltott a fotelban ülő és felugrott. — Kulcs-ember. Valami rejlik mögötte.

— Én nem bánom — mondta az ügyeletes. Vállat vont. — Ti fogtátok.

A másik kettő összenézett és felnevetett.

— Könyörgök — zokogta Reimann — oltsák el a lámpát, mert megőrülök.

A szobában sötét volt, csak a középen ülő alakra vetődtek fénycsóvák, úgy, hogy a vakító sugaraktól nem lehetett szabadulni.

— Csakhogy megszólaltál — dűnnyögte az egyik detektív.

— Kegyeskedett — tette hozzá a másik élesen.

Reimann szeméhez akarta kapni a kezét, de oda volt kötözve a székek karjához.

— Oltsák el!

— Na jó — mondta az egyik detektív. Szépen mondj el mindent. Ha nem beszélsz, csak egy kis mozdulat: katt — és a lámpák újra világítanak.

— Nem tudok semmit.

— Na, na fiam — mondta az egyik. Emlékezzél a tenyeremre.

A másik detektív leoltotta a fényszórókat. Reimann úgy érezte: lázas volt, s most hűvös borogatást tettek a fejére.

Lassan teltek az órák. A detektívek idegesek voltak.

— Nálam nem léteznek nehéz fiúk — ordította az egyik. Kapott egy pofont.

— Nem tudok semmiről.

A detektívek összenéztek. Izzadtak voltak, nyakkendőjük félrecsúszott. Egyikük üres papírlapot tett Reimann elé.

— Írd alá ezt.

Ijedten nézett rájuk, megint eszébe jutott a pékmester. Agya lüktetett, mint dagasztóteknőben a gyenge tészta.

— Adjanak egy tollat.

Sokáig írt. Amikor a tollat megfogta, akkor jutott eszébe, hogy évek óta nem írt semmit. Még a nevét sem.

Hat hónap múlva szabadult. Szintelen délelőtt volt, vastag felhők torlódtak az égen. November.

Gyorsan lépkedett, hogy valamelyest felmelegedjék. Másfél óra múlva a régi ház előtt volt. A szemközti járdán megállt. A péküzlet nyitva volt. A mester felesége szolgált ki.

— Persze — gondolta Reimann — alszanak. Eszébe jutott a műhely melletti meleg szoba. Megborzongott. Tovább ment, aztán visszajött. A kapun kijött valaki. Piri volt. Amikor a közelébe ért, ráköszönt.

— Jónapot.

A lány csodálkozva nézett rá.

— Reimann úr? Alig ismerem meg. Megfogyott, amióta elment innen.

— Jó hely volt ez — mondta Reimann, olyan hangsúllyal, hogy az is benne volt: ennél jobb a világon sehol sincs.

— Hát Irénke?

— Elköltözött. Férjhezment.

— Így van — mondta csendesen. Lehajtotta a fejét.

— Hát viszontlátásra — mondta a lány és elment. Újra visszament a péküzlet elé. Most már a mester is ott volt. Átment a túlsó oldalra, benyitott.

— Alászolgája mester úr.

A mester kövérebb volt, mint valaha. Vastag húsában úgy ült a szeme, mint gömbölyű mackó-fejen két kicsi gomb.

— Csak nem maga az?

— De én vagyok — mondta halkan Reimann.

Elhallgattak, mintha a másik gondolatát fürkészték volna mind a ketten.

— Ha mondaná, hogy visszavesz — gondolta Reimann és látszott rajta, hogy meggörbül az izgalomtól.

— Nem volt rossz munkás — gondolta a mester. — De hát ki tudja, hol csavargott azóta. Le is züllött.

A mester szólalt meg először.

— Nehéz időket élünk. Kicsi pénz, kicsi kenyér.

— Azért, aki dolgozhat, megél — mondta Reimann.

— Meg. De még jobban az, aki nem dolgozik, csak méltóságos — mondta a mester és hahotázni kezdett.

— Mit beszéltek rólam? — kérdezte Reimann.

— Bolondok ezek — intett körbe a mester. — Felkavarják, aztán megijednek a szagától. Van nekik elég bajuk.

Megint csend lett. Reimann nagyokat nyelt.

— Vegyen — mondta a mester és intett a zsömlék felé.

— Köszönöm.

Látszott, ahogy ette, hogy kiéhezett.

— Mert ez olyan, mint egy megveszekedett szekér — mondta a mester.

— Ráz, ráz, aztán kidob, nézhet utána.

Reimannak torkán akadt a falat.

— Hát — — — szólni akart, de a mester arcán semmi biztatót nem látott. Lassan megemelte a csomagját.

— Hálásan köszönöm a jóságát, mester úr.

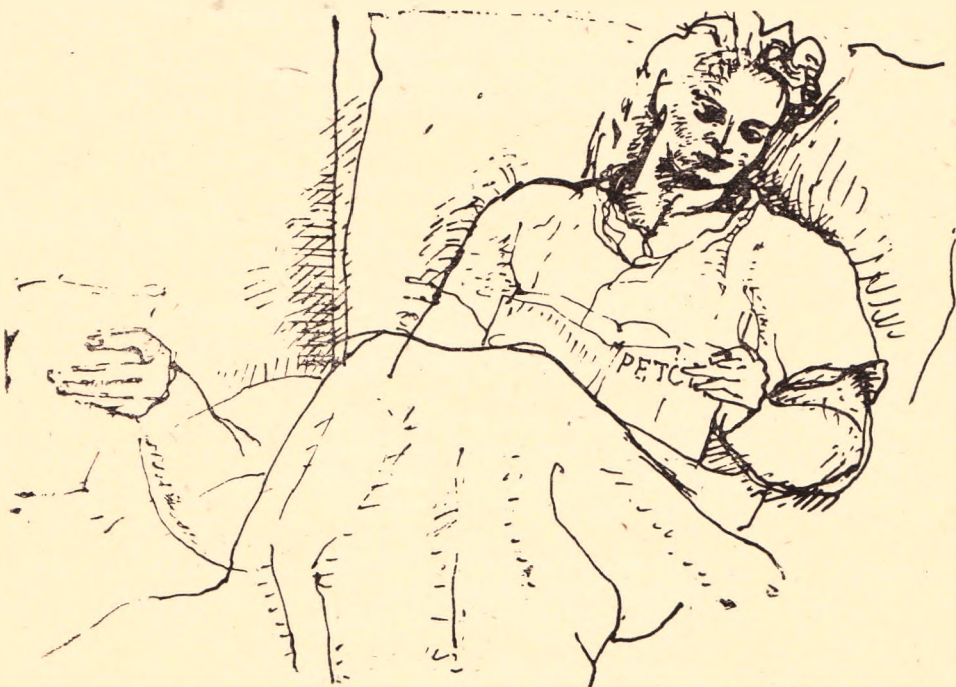
— Nem haragudtam én magára sose — mondta a mester.

Már éppen indulni akart, amikor a műhely melletti meleg fészekből kilépett a segéd.

Zömök, vállas fickó volt, ahogy lélekzett, majd szétfeszítette az ingét.

Toporogva megfordult, indult a kijárat felé. Szájíze keserű lett, csomagja mint kolonc hintázott a kezében.

Kint az utcán rikkancsok szalagáltak, s ordítózza a német hadüzenet teljes szövegét kínálgatták.



Ferenczy Béni rajza

Lovász Pál versei

Találkozás

Harminc év után egy jó barátom
ma váratlanul meglátogatott.
Arcán, testében nem volt már egy sejt sem,
mely változatlan régi, hű maradt.
Új, ismeretlen, sose látott ember,
a másikkal csak névleg azonos;
tágult szemmel néztem: a zöld idő csúf
hínárjával mi mindent rárakott!

Tükörként álltunk: bennem ő, én benne
láttam rontó, kegyetlen jeleket,
s holt ifjúságunk Atlantisza mélyén
ébredt szívünk riadtan remegett.

Arckép

Martyn Ferencnek

Rámnéz, ránézek: hökkent pillanat,
a zárt felszín mögül kileng a lélek,
egymásba simul látszat és a lényeg,
s a benn rejtőzködő kívül marad.

Idő láncán, csillagtörvény alatt
arasz se jár a földtáj emberének,
csont, hús, ideghuzal közt addig éled,
míg apró célok fénye rátapad.

Orr, áll árnyékán itt sötétlenek
a végső oldást áruló jelek,
s a száj görbájén némult indulat.

Túllátó szem, húnyásra szűkülőn,
átnéz a kékívü világtetőn,
s keres magának s társának utat.

Fohász még egy pillanatért

Ó, Elháríthatatlan,
 ne még!
 Sok billiónyi sejtem gyötrő,
 édes kötelék.
 Lábam még hadd legyen láb,
 a kéz is lenge kéz,
 ép koponyám viselje arcomat,
 legyen szemem, mi ember-szembe néz.
 Lehessek örvény színén buborék,
 a semmisülést gátló feszülés,
 abroncs a tört pillanat peremén —
 lehessek még idő-parányig É n !

Demény Ottó

Hajnali pillanatkép

Üvegfényű hajnali tisztaság.
 Halványvörös csik ül a láthatáron
 — haltestű felhő —, itt zöld katonák
 sorfala áll, a fényes napraforgók.

A falu oldalát most kapja el a nap.
 Még narancssárga a falak fehér
 síkja s villogón fénylenek a házak
 keletre néző ablakszemei.

Majd kibukkan a lombkapu alól
 egy kékmázás Zetor, vonszolva, mint
 [a hangya,
 a gumikerekű, fémvázás pótkocsit,
 trepnijén virgonc asszonyhad dalol.

A hűvös kapák vasa tündököl.
 Ó, majd szitokká keményszik a dal
 s verítékét törölve átkozza mind a gazt,
 hogyha délfelé rátapad az ingváll.

De most dalolnak, üvegfényű, tiszta
 hajnalukat köszöntve s fitymálva,
 [mi nehéz.
 Éjszakai öröm cikázik izmaikban
 s borzongató, édes emlékezés.

Varga Imre

Tutyi

— Mért nem megy haza, Tamás úr, ha egyszer lefűjtak?

A férfi felemelte arcát tenyeréből. Szemrebbenés nélkül meredt jó darabig az előtte álló vaskos, kékmelegítő nőre. Mért olyan bánatos anyatehén maga. akarta kérdezni. Aztán eszébe jutott, Anna néni sohasem bántotta, akkor ő miért? Anna néni, Anna néni. Amikor feltűnik a folyosó üvege mögött, amint picinykét félrehúzza a függönyt, akkor elmúlik az éjszaka. Akkor Rác Pali azonnal kicsurgatja a szaxofont. Anna néni végzés előtt öt perccel szól. Guszti, a főúr, már seprí is a jónépet. Elosztás, mifene. Mindez Anna néni. Vécére menés és kézmosás, ez is Anna néni. Fel a hetes buszra, a melóba menő álmos hapsik közé, ez is Anna néni. De az is Anna néni, ha mindezek után összenéznek, s újra leülnek. És játszanak. Rexi azt mondta: *nyuorleáni stílusban*. Ez Rexi heppje. Mert hogy ő hallott már olyat. Mindegy, ez is Anna néni. Mert a melegítő mama ilyenkor is ott áll, az ajtófélnél. És fogja a porszívó csövét, mint a kis Juhász a puskát, amikor nem bírta el a célratartási gyakorlatot. Ácsorog, bámul, hallgat. Anna néni. Szava nincs, csak neve. Anna néni. Egyáltalán, mit bámul most? Mert a Majestic bárjának a takarítónője? Na és! Az égvilágon senki nem adott neki pecsétés és okmánybélyeges bámulási engedélyt!

— Mért nem megy haza, Tamás úr, ha egyszer álmos?

A kilencven kilós néni csak áll, csak bámul, bámul, széles, vasalódeszka parasztarccal. Hogy ennek nem huppan be az arca! És nem rebben a szeme. Úgy látszik, az ő szempilláját nem húzzák kilós súlyok. Tizenegykor kezd az ember, hat után ér haza. Kőbányára. Zsuzsa még alszik. Egyáltalán nem szereti, ha felkelti. Anna néni nem álmos. Szabó Zsuzsa álmos. Ne legyen! Ő csak azért is felkelti. Iszonyúan dühíti az embert, ha más alszik. Vagy már friss. Hogy más ásítózik, szájára ütögetve. Zsuzsa ilyenkor istenien dühös. Rugdal, öklével csapdos, harap, birkózik, csíp, bokszol. De nem lehet betelni vele. Utána tálcán odaviszi neki az ember a reggelit. Anna néni cseppet sem ilyen. Ez mikor ideállít, éppolyan, mint más a déli harangszókor. Csak tesz-vesz, figyel, olykor hangosan mordul. Szinte gorombán. Hát nem érdekes? vele mindig olyan, mint a budaörsi nagynéni, Trudi néni. Aki kéthetenként becsönget. Tejfelt, túró hoz a kis menyének. Mármint Zsuzsónak. Így mondja. Persze, persze, Szabó Zsuzsának. Hát még a személyazonosságját is csak nemrégiben cserélte ki. Tessék mondani, hát nem jellemző rá? Már kereken hat hónapja Vejkei Tamásné, de ő még mindig Szabó Zsuzsa, ha a nevét kérdik. Mellette az a magas, kopa-

szodó, fehérbőrű úriember kicsoda, kérem? Ez a Vejkei Tamás kicsoda, kérem? Ja, ez a férjem. Magának? Igen, igen. Akkor mért nem íratta be ebbe a kis családi noteszbe? Nem tetszik talán a fiatalúr? Elfeledtem. Ű-ű-űgy! kacagott a rendőrségi tag, hogy hátsó fogaiban látszott a fekete tömés. Na, ebből elég volt. Azért velem még egy nyomozó ne kedélyeskedjene. Persze, hogy *nyomozási* mihelyt megtudta, hogy a Majestic dzsesszorgonistájával van dolga, mindjárt kedvesebb lett. Kijelentette: akkor majd vasárnap este odamegyen a babuskával. Csörögni. De elég volt. Tessék elmenni a mosolyalbumba, csináltatni mellképet a személyazonosságiba. Ja, honnan is kanyarodott ide? Csak ez az Anna néni keveri a dolgokat. Mit ácsorog itt? Áll előtte, lógatja jobb kezében a fegyverét. A porszívó puskát. Pedig ez könnyebb, mint a karabély. Juhász Gyuri, a zongoristájuk, ő is vele *rúgta* akkor a port, nem bírta tartani a karabélyt sem. Anna néni, Anna néni, maga meddig bírja még? Egyáltalán — mért tetszik olyan bánatosan bémészzkodni?

— Mért nem megy haza, Tamás úr, ha egyszer már mindenki elpaslizott a mamuskájához? Máskor mindig úgy elrohan, Tamás úr, mint a kismalac a vályúhoz!

Micsoda közönségesség! Így beszélni a huszadik század közepén túl tizenegy évvel! Még mit nem! Azt akarja talán, hogy neki találjon ki? Majd éppen egy félstátuszos takarítónőnek mondja el az egész kravalt! Csak fordítás befelé a szeméit, mama! Bámuljon csak vissza az emlékeibe! Bámuljon, és bánkódjék. Minden nőnek van épp elég vezekelnivalója. Még Szabó Zsuzsának is. Igen, igen, kisasszony! Nemcsak a reggeli utálatoskodásaiért, a türelmetlen és ásitozásokkal teli együttlétekért. Az semmi. Csak másodrendű bűn. Az első az, hogy ... sose lesz olyan, mint Aranka volt.

— Mondtam már, Tamás úr, menjen haza. Nem tudok takarítani.

Aranka, istenem. Pontosan házassága tizedik hónapjában merte csak elmondani Zsuzsának. Hogy őneki, hm, hosszabb ideig tartó, hm, viszonya volt egy, hm, férjes asszonnyal. „Nem érdekel, kismajmom” húzta gúnyorosra alsóajkát Szabó Zsuzsa. Csak piszmogott tovább valamivel. „Ha most lenne, az izgatna”. Pedig őszintén el akart mondani mindent. No, legalábbis hetvenöt százalékig. Az asszonyka elütötte a dolgot. Kitette maga elé a ládikót. A Zsuzsatickok temetőjét. Aminek kulcsát soha nem adta kezébe. Van olyan nő, akinek nincs ilyen titok-ládája? Hat levél került a terítőre. Az egyik, emlékszik most is, egytől huszonnégig számozott oldalon íródott. Mind a hat Arankával foglalkozott. A rivális palik írták. Amikor rájöttek, hogy Zsuzsa csak Vejkei Tamás iránt érdeklődik. Akkor sürgősen megírták az ő Aranka ügyeit. Egyáltalán ismerte ő akkor Zsuzsát? Nem. Micsoda simaagyú nyavalyáncok! Naívjóskák! Falvédó szentek! Kis onániás kamaszok!

— Mondja Tamáska, emlékszik még Feked Benjáminra?

Nem mondta, hogy nem. Csak vállát húzta fel. Érdekel is engem! Most már igazán elkámforodhatna a nyanya. Éppen vele van most kedve totójászni. Mikor teljesen homályos az egész. Az élet, minden. Akkor most jön evvel a Feked Benjáminnal. Feked vagy nem Feked, mindegy. Másnap ötkor elment Zsuzsáért, elvitte a Moszkva étterembe, ott mondta el az egészszet. Ott nincs kisláda, ott nincs papírmorzsolás. Zsuzsa hallgatta. A dzsinfisszes pohár széléről vetette oda a véleményét. „Kiskomám, nem érdekel, előttem mit ettél, mit ittál. Kész, befejezve, lefújva.” Ő akkor még mondani akarta: — De angyalom, azért a szál még nincs elvágva teljesen, nincs! Hiszen ő az Aranka fiának a keresztapja. Igen, igen, a keresztapja. Nem az apja, nem. A fogamzás előtt

négy hónappal hazajött a férj. Aladár bácsi. Azóta kezét sem csókolt Arankának. Lelkiismerete azért van az embernek, ha dzsesszkántor lett is, nemdebár?!

— Igazán nem emlékszik rá, Tamás úr? Az én kisfiam volt.

Isten éltesse. De mért csak volt? Ne, ne magyarázza bővebben, drága Anna néni. Ismerős a neve. Feked, Feked. Persze, hogy ismeri. Biztosan futballista volt. Azoknak a nevét minden gyuri ismeri. Speciél ő is nyilván onnan ismeri. Pedig ő aztán ki nem állhatja az ilyen ordító sportokat. Aladár bácsi sem. Aranka viszont az ökölvívásért van oda. Mennyire emlékszik, 57 tavaszán, mikor már náluk lakott, akkor neki kellett mindig jegyet szerezni az ökölözésekre. Brr, micsoda sport! Nem is sport. Hatóságilag engedélyezett barbarizmus. Hogy az emberek szánt szándékkal üttessék magukat. A másikat se jó ütni, de magunkat hagyni — kész stupiditás, kérem. Öneki egész életre elég volt, amikor a papa egyszer elverte. Vejkei Vilmos szakmunkás úr, volt lakatos mester. Mert hisztizett. De akkor is nem neki volt igaza? Hogy nem akart reszelő tanuló lenni. Őt csak taníttassa a fater. A mama ezért a verésért íratta be az ötödik gimnáziumba. Csakis ezért. A mama mindenben ellentéte a papának. A mama szelíd, finom. Mintha nem is egy lakatos felesége lenne. A mami imádkozni tanította, csókolgatta, a papa mindig komoly volt, s nem emlékszik rá, mikor csókolt meg. De szép is volt az négy év, 49-től 53-ig. De hagyjuk a bunyót, hagyjuk. Épp elég volt végignézni mindet Arankával. De Aranka miatt megérte. Aranka a földreszállt nő. Őt évvel idősebb Aladár bácsinál. Hihetetlen, de negyven éves fejjel szülte Tibikét. Istenem, az a kölok is milyen bunyós. Mintha csak valami ökölvívó lenne a papája. Pedig Aladár bácsi igazán fiatal. S imádja feleségét.

— Játssza most a kukát, Tamáska, vagy tényleg nem emlékszik az én Bé-nimre? És a Körte utcára.

Mi köze mindennek a Körte utcához? — Mi-kö-ze! Az a Körte utca egy kis semmi utca a harmadik kerületben. Valamikor ott lakott, a harmincas évek végén Vejkei Vilmos lakatos. Ott rúga a lasztit fia is, Vejkei Tamáska. Igen, így hívták, Vejkei Tamáska. Még csak három-négy éves volt akkor. Kell neki minden kutyagumira emlékezni? Tibike most múlt négyéves. És tegnap volt a születésnapja. Ez a lényeg, mama! Ebből támadt a konfliktus! Mert az asszony úgy tesz, mintha nem tudna semmiről. Nem is sejti, mennyire tudja, a férje szeretne keresztfiának némi ajándékot venni. Mivel hát keresztpapa. De nyikkanni se mer az asszonymnak. Akinél a közös családi kassza. Mintha nem lenne makulátlan a lelkiismerete. Hááát, igaz, a tört ő döfte hátulról Aladár bácsiba. No, a tör persze jelképes. Sose döfött ő még gombostűt se senkibe. De a tisztelendő szerint a mozdulat vétké ugyanolyan fókú. Doktor Fáskerthy Aladár főmérnök, egyetemi docens, tankönyvíró vette észre Vejkei Tamás fiatal, közepessel érettségizett, előkelő mozgású, ám sóher, a katonaságtól nem régiben hazakeveredett gyári fullajtárt. Meglátta benne a fantáziát. Aztán egy közös házibulin ismerősök is lettek, s amikor pedig ott órákig zongorázta a doktor úrnak a régi és új olasz, argentin és kubai tangókat, kegyeltje lett. Szinte fogadott fia. Személyesen tanította meg a műszaki rajz ismerveire, némi muzsikálásért, persze, a lakásán, és így kérte meg 1956. október 1-én levélben. hogy lovagi szolgálataival legyen segítségére itthon maradó hitvesének, Arankának, aki jóllehet lektor az egyik kiadvállalatnál, de mégiscsak magára marad három hónapig, amíg ő nyugaton valamiféle megbízatásnak tesz eleget. Így, így. És akkor beütött az októberi cilibuli. Odaköltözés a nagy lakásba. Aranka kérésére. És mikor november negyedikén este is csak dörögtek a tankágyúk,

Aranka asszony ő mellé bújt. A paplan alá. Kettesben nem kell úgy félni. Csep-pet sem sajnálta, hogy érintetlen volt addig. Huszonkét és fél éves kora ellenére sem. Louis Armstrong nem jön akkora extázisba, nem és nem, amilyenre Aranka képes. De hát hogy mondja el ezt a férj, a feleségébe fülehegyéig belepistult férj, a nejeének, akit imád, de mégis csak naivnak tart egy kicsinykét?!

— Mert maguk együtt játszottak ám a Körte utcában. Mert az én szegény Feked Ferencem szemben lakott Vejkei Vilmoossal. Csakhát az én emberem odaveszett mindjárt 41-ben a Dnyepernél, maguk meg az évben elköltöztek valahová Rákoslígre. Mi azóta is ott lakunk, a Körte utcában. Béni meg én. Érti már?

Értette. Csak éppen nem tudta, mért kell neki ezt most hallania. Könnyebb lesz talán ettől a dilemmája? Odamehet most doktor Fáskerthy Aladár docens úrhoz, és ezt mondhatja neki: „Kedves Aladár bátyám, van szerencsém szíves tudomásodra hozni, hogy nagyra becsült és szeretett nejed, született Winter Aranka Amália, távollétében a szeretőm volt. Illetve, én voltam a szeretője. E szerény kis liezon addig tartott, amíg te a három óra tervezett nyugat-európai körutadról tizenkét havi távollét után érkezted haza. Szíves bocsánatod kérem, kedves bátyám, de meg kell vallanom, a csábító ez esetben, miként a többiben sem a férfi, azaz én voltam. Hanem ő, a nagyságos asszony. Mivel még én, kedves bátyám, hogy is mondjam csak, eladdig nem ismertem asszonyt. Hadd szolgáljon az is további mentségemül, amidőn a külügy értesített szerencsés hazatéréséről, azon nyomban elköltöztem lakásodból, és teljesen megszakítottam kedves nejeddel minden — hogy úgy mondjam — szexuális kapcsolatot. Bár jól tudtam, ő nem szüntette be házasságon kívüli kéjelgéseit, mivel még elköltözésem napján újabb relációt létesített Avarkeszi Lőrinc volt ökölvívó tréner, aztán totalizátor, jelenleg gebines vendéglátóipari üzemi vezető szaktársammal. Ha eddig nem is szóltam erről, hidd el, kedves bátyám, a lelkem nyugtalansága éppen elégséges büntetés volt énrajtam...” De hát ilyet nem mondott. Inkább odahaza robbant ki. Mikor nem mert pénzt kérni Zsuzsától. Pedig másnap volt a születésnapja Tibikének. Aki szeret verekedni. Inkább csak ezt mondta: „Hogy az a ronda kölkök is maradt volna a jó mamája tudatalattijában!”

— Na, ugye emlékszik! Na, ugye emlékszik! Felneveltem, kérem, ezzel a két kezemmel raktam össze minden fillért rá. Még zongorát is béreltem neki. És kitüntetéssel érettségizett az én Bénim 51-ben. Olyan zongorista lett, hogy Cziffra Gyuri, mikor egyszer meghallotta játszani, elhívta magához. S tanítgatta. Mert virtuóz volt az én fiam. Még most se emlékszik Bénire?

Nem, Anni néni, nem. Csak Zsuzsa csodálkozó tekintetére. „Hogy beszélhetsz így a keresztfiadról?!” Jól beolvasott akkor a nejnek. „Ja, hát ezért vagy olyan ideges napok óta?” csodálkozott álszentül Zsuzsa, s fekete kimonóját lobogtatva, gyorsan az új fehéreneműs szublóhoz klaffogott. „Tessék, fiam. Kétszáz forint. Valami tisztességes ajándékot vegyél rajta.” Aznap aztán szóba se került. Tegnap meg elaludt. Két órákor ébredt. Kapkodva öltözött, rohanva rohant az ismerős házba. Ott, ott, a bal sarokban az a fekete ajtó. Kémlelő ablakkal. Fehér csengőgomb. Óvatosan rácsúsztatva ujját. Nem merte megnyomni. Fantáziája már levetítette az elkövetkezőket: Aladár bácsi nincs odahaza. Tanít, ír, prelegál, konzultál, satöbbi. Aranka a gyerekekkel. Inkább anélkül. Derekán megkötött bolyhos pongyolában. Alatta semmi. Ketten a lakásban. Egy nézés, és... Naaa, nem. Ő Szabó Zsuzsát szereti. Örül, hogy megszerezte a galambot. Nagyon, nagyon hálás Arankának. Elvégre Zsuzsa, akárhogy is vesz-

szük, csak egy erzsébeti, kárpitosgyári melós család kultúráját hozta a házaságukba. Hát elég az? Neki az még nem a mennyország. Hol van ő még egyáltalán Arankától? Azért csak nem nyomta meg a fehér gombot. Lerohant a közeli trafikba. Levélpapír, boríték. Pár sor. Köszöntés, hálás tisztelet. kézcsók. És száz forint. Költsék el Tibire. A főmérnök úrék. Belökte a levélnyíláson. Tudja, Anna néni, milyen boldog volt abban a percben, mikor meglátta Zsuzsát kiperdülni a Gorkij fasor sarkán. „Még megspóroltam egy százast is. Szüzi! Nem voltak odahaza. Tessék! Ez a tied. Nyereségrészesedés...”

— Tudja, Tamás, belebolondult az én Bénim a dzsesszbe. Itt zongorázott. Tíz hónapja. Ötvenhatban, október huszonötödikén hajnalban kiment a Hőgyes Endre utca sarkára. Szétlőtték a fejét. Mert bőrkabát volt rajta. Azóta takarítok itt. A göré elvtárs ragaszkodik hozzám. Nyugdíjba mehetnék régen. De ragaszkodik hozzám. Én meg ehhez a... fekete zongorához. Amit most Juhász Gyuri úr használgat...

Mért húzta félre Zsuzsa a száját, Anna néni, mért? Hisz eltette a százast? Rá nézett, s nevetni kezdett. Szót sem szólt akkor, csak nevetett. Hátat fordított, és nevetett. Kiment szendvicset készíteni, mert az a heppje, és nevetett. Mért nevetett ki? Megleste tán, hogy nem csengetett be? Vagy kitalálta? Tudja, Anna néni, azok a pofonok. Azóta más Vejkei Tamás. Moll dallam. Mert Vejkei papa szeretet nélkül csinált mindent. Szigorúan. A mama meg kedveskedve. Hát nem a mama fért a szívéhez közelebb? Ő szeretett. Vejkei papa nem. Világosan meglátszott ez akkor is, mikor ő Aranka rábeszélésére dzsesszorgonát tanult. Vejkei papa *fakabátos* volt akkor, s úgy felindult, hogy hasának fogta a gitárt, úgy tolt ki a ligeti házukból. De hát Szabó Zsuzsa? Neki igazán nincs joga, nemhogy nevessen, de még az ajakbiggyesztésre se! Mert Vejkei Tamás nem maradt meg a rajzasztalnál *vonálatkóni*, ahová Fáskerthy doktor úr juttatta? Hát nincs fejlődés? Nem ez a könnyebb, az elegánsabb? Így lehet rá szabott ruhában járni, csináltatott cipőben, amerikai nevaingben. Hát csak nevessen. Majd legközelebb megkérdezi csendesen: az új hétszáz forintos csukát ugyan melyik kisingyal húzta a lábára? Nem Vejkei Tamás? Mi lenne Szabó Zsuzsa önélküle? Kis pipetta-mosogató! Vagy már ő is felvette a vén Vejkei tempóját? Evvel a vén tizenkilencedik századi múmiával értené meg magát? Aki legszívesebben satuba fogná a neki nem tetsző egész világot! Igaz is, ha hazamennek, negyedévenként egyszer, a ligeti házba, a vén ókulárés lakatos hozzá nem szól, csak Zuzsikával, az édes menyével értik meg egymást. Hát csak nevessen. Mindjárt hazamegy, és úgy, de úgy... Miii, ő akarja megverni a feleségét? Hiszen csak kimondja azt a szót, és már megrogygan a gerince. „Tudod te mi vagy, fiam?” fordult hátra Zsuzsa, amikor bementek garszon lakásukba, s felgyújtotta a sarokba állított kubista lámpát. „Micsoda?” mosolyodott el Vejkei Tamás. Szóval mégiscsak béke lesz. Ez a mosoly is azt ígéri, „Micsoda, szívem?” mosolygott ő is. Az asszony hirtelen szembe fordult vele, és egészen hidegen, a vegyészek szürke józanságával mélyedt a szemébe. „Tutyi. Kényelmes házipapucs. Az vagy, Vejkei Tamás. És nem oroszlán. Hiába dicsekedsz a horoszkóppoddal.”

— Az én Bénim csak kenyérkeresetnek gondolta egyelőre. Meg gyakorlatnak. Gyűjtötte a pénzét. Hogy abbahagyja. Mert ő azt a Bartókot akarta muzsikálni. Amit Fischer Annie szokott. A harmadik zongoraversenyt. Maga ismeri azt, Tamás, biztosan. Arra gyakorolt. Soha nem adta fel. Hát... nem hallom én már tőle. Tudja, szétnyírták a fejét. A bőrkabát miatt. Meg sárga cipő volt a lábán. De ha fogom ezt a porszívót, akkor az ő zongorájára esik a tekin-

tetem. A rádióban is szokott menni az a verseny. Odaszorítom a fülem. Feked Béni zongorázza a harmadik zongoraversenyt. Azt hiszem. Tamás.

Mit akar ez a nyanya? Mit példálózik neki? Nem becsstelen ember ő! Hogy neki nincs ilyen álma? Harmadik zongoraverseny! Na bumm! Ő ugyan nem repül a csillagokba. Frászt. Elég neki a Majestic dzsesszorgonája. Ez az élet. Ez köti hozzá Szabó Zsuzsát is. Mindent. Mert benne nincs más. Ha akarja, fordítsa el fejét Vejkei Vilmos. Ez lenne Szabó Zsuzsa ajkbiggyesztésében is? Akkor ő igazán csak — tutyi?

— Tamás úr, Vejkei Tamás, hová szalad? Legalább törölje meg az arcát. Mit mondanak az emberek az utcán? Vejkei, Vejkei Tamás! Beszélhetsz már ennek. Nna. gyerünk, masina, tegyük tisztába a dolgokat.

Káldi János versei

F. M.

Segits te is,
fehér faág,
leírni a
mozdulatát,
ahogy ott lent
a villanyok
vad porában
kék viharként
most ellobog.

Ahogy az est
túzeiben
elfogy, elszáll
szél-hirtelen
elsiető,
szép alakja,
s a kékségét
rászórja a
házfalakra.

Ó, drága március

Ó, drága március, hozd el azt a kék eget és fennen lobogtasd,
s a távoli hegyet, a falu-mögöttit, az alkonyi-holdast,
a gyerek-csengőket, ahogy halk hangjukkal olykor felnevetnek
messze, nagyon messze, alig-élő rétvén az emlékezetnek,
hozd el a kisiút, a sokszor-álmodót, ki magába nézett,
a nyomort, múltamat, szétfolyt világomat és a messzeséget,
a szélső házacskát tördelt födelével, időtől-tiportan,
az első kusza sort, ha megvan még, ó, hát azt is valahonnan,
hozz el mindent, ami Jolinak őszintén, hűen megmutathat:
fogadjon el, ha tud, — vagy vessen szelébe zúzos, új utaknak!

Vihar Béla

A műhelyből

A KÉRDÉS

Amikor egy könyv megjelenik, az író kérdést intéz a világhoz: akarjátok-e, hogy folytassam?

A VERSOLVASÁSRÓL

Aki egy verset nem olvasott el többször, az egyszer sem olvasta el.

A SZEM MUZSIKÁJA

Versolvasás: zenét hallunk szemünkkel.

A KULTÚRÁRÓL

A kultúra nemcsak az ismeretek bizonyos mennyisége, hanem magatartás is. Talán elsősorban az.

A HIBÁRÓL

A hiba: a tetteinkben napról napra megismétlődő ellenforradalom.

BÁNYÁSZ-SZOCIOGRÁFIA, 1930.

- *Miért hideg kályhánk, anyám?*
- *Kevés a szén, fiam.*
- *Miért kevés a szén, anyám?*
- *Apád állástalan.*
- *A bánya miért küldte el?*
- *Mert sok a szén, fiam.*

A BARÁTSÁGRÓL

Ki a barátom? Aki hozzásegít fejlődésemhez, gondolatokat sugall, alkotásra serkent. A többi csupán ráadás.

KÖLTŐI ÉLETREND

Mindig legyen benned egy megírásra váró költemény.

EGY LEVÉLRE

Egyetlen embertelenség elkövetése annyi, mint a világ valamennyi embertelenségének igazolása.

EGY PÁLYATÁRSHOZ

Ahhoz, hogy fejlődhess és eredményt érh el, sikerekre van szükséged; ahhoz, hogy el ne veszítsd: szenvedésre, küzdelemre.

EGY IFJÚHOZ

Az életnek csak akkor van értelme, ha érdemesnek véled feláldozni valamért.

Galambosi László

Hogy összekössétek a partokat

Emelkedjetek a bizalmatlanság
óceánja fölé,
hogy összekössétek a partokat
a szeretet sugaraival.
Városokat álmodnak ölükbe a sivatagok
s a pingvin-csapatoktól sötétlő jégmezők.
Csavarjátok ki a gyújtófejeket
a bosszú rakétáiból,
a szögesdrótokra feszített igazság
fölveti fejét,
hogy a rombolás szét ne tépje
a sörényes hegyeket.
Vegyétek tenyeretekre a galambokat
és szívetekben építsétek fel
a bizalom szószékeit,
hogy hirdethessétek a háborúktól való
megváltás örömét. — —
Valahol a mindenség tornyaiban
zúgnak a nyugalom harangjai.

Kiss Dénes versei

Halálhír

Meghalt az öreg halász, meghalt,
ne sirassátok ti többi halászok!
Különben sem igaz ez a hír,
én is csak azért hiszem el,
mert ő találta ki...
Húzzuk csak tovább a hálót.

Meghalt az öreg halász — mormogom.
Nem igaz! Nem igaz! — morajlik a tenger.
Gyertek csak ti bátrak a nagy halakért!
... Lorcával állt a huescai fennsík...
Torreádor, kelj föl! Töröld le a vért!
(Szobámban eggyel több a szent ikon!)
Úvegbe zárták a Kilimandzsárót,
már nem is leszek rá kíváncsi soha.
Táncolj! Táncolj, harangkötél;
a nagyapámat temetik...!

Párhuzamosak találkoznak

A bérház-udvarokat
kockaalakban tölti ki a homály,
a fény elhervad a földszinti ablakokon
s mint gyűjtőzsinóron a láng
végigfut egy lazuló kondenzcsíkon —
S akár állóképen: a felhők
fénylő, taréjos repeszdarabok
feszülnek nesztelen...
A gangok alatt az est
rak sötétlő fészkeket —
Nyugtalanul szűri szemem
az utca neonhímzéseinek
színes világát. Húsek a lámpák.
Hatemeletig ér fel a csönd állványzata.

Rám gondolsz, hajad öntudatlanul összekócolod
s aztán a fésűért nyúlsz, kezed félúton megáll,
tűnődve könyökölsz a könyveken,
eszedbe jut, hogy így kócosan tetszel nekem.
Éjjélre jár.

Komor öntözőautók mossák az utcákat,
egy-egy késői villamos éles zajokat
vág le a sínből a kanyarokban,
személykocsik fakó szivárványon
suhannak s rám fröcskölnek —

A fény le- és fellobban.
Hirdetéseket nézek: YX duo,
műsor-mosolyt erőltet
egy szépfiú slágerénekes a plakáton.
Kerthelyiség: itt még szerelmet is
árulnak (asztal alatti szolgálat!) feketén.
Állítólag ...
Én nem tudom, ne félj!
Alszol-e már?
A csend kimossa fejemből
az elmúlt nap minden szemetét,
de a legfontosabb dolgokat
hordanom kell még tovább!
Most minden utca csak feléd
vezet, verssel ültetem tele az éjszakát.

Egy kalauzlány kezében viszi a táskát,
átszáll saját sorsa kocsijára,
s ma: holnap fog lefeküdni már,
akárcsak én —
Talpamról lekopnak az utcák.
Jó megállni. Játékágyúk céloznak rám,
keresztül egy kirakat üvegén.
Álmából felzavart kavics
dühösen, zörögve csúszik a falnak —
Csak később, otthon jutott eszembe:
a kis ágyúk felnőnek
és lönek, ha akarnak ...!

Szavakkal dobálom ...

Utaimnak nincs kezdete, vége —
Piszkos tűzfalokról
terek kövére zuhan
óriás, torz árnyam reszketése.
Kereslek szomorúan ...
Ma jönnöd kéne!

*Kemény szavakkal dobálom
fekete márvány-tükrű ablakod,
az egész tájat átjárja az álom,
csak én nem alhatok...!
Percek ütései vernek;
visszahulló kavicsok.*

*Elrejt a fülledt párolgású város —
Az éjszaka tömény házasságtörés...!
Hajnal lesz, mire visszatálal magához
az ember s vezekelni kész...*

*Nézd csak! A csillagszóró ég is megbillen,
a gyárkémény be-beüti fejét —
Folyékony acél-lázat csapol a szívem;
ez a tűz átüti bőröm!
Órák osztoznak sovány időmön —
Most gyere még!*

Bihari Sándor

Anyám nyugágya

*Az árnyékok elkerítették
neki egy margarétával tajtékos kertet.
A magasból szilvák zöld mellei duzzadtak
fürtökben, dacosan. Fejénél sorakoztak*

*a mogyoróvesszők, miket ő font kerítésnek.
Feküdt, szanatóriumában a napsütésnek,
feküdt, mint a partravetődött
pihenők, a fáradtságtól lázas evezősök.*

*Megnyílt benne és körötte
a nyugalom tere — mosolya, se könnye
nem volt a végtelenségben, csak a test kényszere,*

*mely a lélekbe parancsolt bele,
hogy kapa, zsákolás, aggódás után,
sugárlábú nyugágya legyen ez a délután.*

Konrád György

Gogol*

A Miklós-kori Oroszország

Vannak korok, melyeknek társadalma egy-egy alkotó betegségében táruul fel leg-
őszintébben. Gogol leszakadása minden emberi közösségről a Miklós-kori Oroszország-
ban, semmiképpen sem páratlan vagy titokzatos esemény, ellenkezőleg, a rendszer-
nek szoros következménye, a kortársi értelmiség reménytelen kívülállásának hajlam-
mal erősbödött, tisztaképletű példája. Turgenyev és Tolsztoj, Gercen és Csernisev-
szkij, mind e gondolat csapásán keresték a magyarázatot Gogol szellemének szét-
hullására.

A Miklós-kor évtizedekig tartó ellenforradalmi korszak volt. Az állami élet cél-
kitűzései egész felépítését az 1825. december 14-i Szenátus-téri felkelés példája és
leveretése határozta meg. A dekabrista felkelés az 1812-es győzelmen felbuzdult ne-
mesi fiatalság katonai elit-rétegének magányos kísérlete volt a polgári Oroszország
megteremtésére. Számítottak a paraszti sorkatonák és a gazdagodó polgárság támo-
gatására. Mindkét várákozásukban csalódtak. A sorkatonák cári parancsra leverték a
felkelő tiszteket, a tőzsde pedig örömmünnepelet tartott e leveretés alkalmából. Ezen
I. Miklós koronázása után tizenkét nappal feleségével együtt megjelent s a ban-
kárók, gabonakereskedők, posztgyárosok és szőrme-exportőrök könnyes meghatódá-
sukban így sóhajtoztak: „Ilyen angyalok ellen mertek a mi bojáraink és hercegeink
felkelni?”

Miklós cár kalandor és klasszikus zsarnok volt egyszemélyben. Gercen Hlesz-
takovnak nevezte, ő azonban XIV. Lajoshoz szerette volna magát hasonlítani. Asz-
talan feküdt a dekabristák reform-tervezetének pontokba szedett kivonata. Gyűlölt
mindent, aki egyéb forrásokból származott, mint az ő kemény rendeletei, nemcsak
a forradalmi-anarchikus szellemet, a legfélszegebb liberalizmust is üldözte, de a szük-
ségesnek látott reformok egy részét ő maga akarta a társadalmi közreműködés teljes
kiiktatásával a katonailag megszervezett, hatalmasan kiépített és szélsőségesen köz-
pontosított államapparátussal megvalósítani. Semmi szüksége nem volt az elmés és
zabolátlan fiatal nemesekre. Lépjenek be a hadseregbe, maradjanak tudatlanok, dá-
ridózzanak, amennyit kedvük tartja, s ne törődjenek semmivel, csak a szolgálati sza-
bályzattal és a színésznőkkel. Szolgalelkű hivatalnokokat, vezénylésben elhülyült tá-
bornokokat, jellegtelen, hulla-engedelmes papokat minden betöltendő posztra. Az egy-
ház élén katonák álljanak, az egyetemek élén pópák, az egész állami gépezet élén a
frissen szervezett modern titkos rendőrség, mely közvetlenül neki, a magával is szí-
gorú, munkabíró és mindent pontos formák szerint szabályozó önkényúrnak tartozik
jelentéseket tenni. A vascár, ahogy kortársai nevezték, egyébként szerette az irodal-
mat. Puskint visszahozatta a száműzetésből, és kegyeskedett sajátkezűleg cenzúrázni,
mind kevésbé merész műveit. Gogol Revizorát hivatalnokai, sőt, mint mondta, minisz-

* Részletek egy nagyobb tanulmányból.

terei okulására hatalmi szóval a cári színházban előadatta, s a jelenetekben, melyektől a korrupt hivatali előkelőségeknek vér szállt a fejébe, ő maga politikus hátsó gondolattal tüntetően tapsolt. A kultúrának — minisztere, Uvarov gróf által — kiadta hármass jelszavát: „Önkényuralom, népiesség, pravoszlávia”. Ezek voltak a rendszer sérthetetlen pillérei. Népiességen valami nagyon-nem-liberális „völkisch” szellemet, Európa-megvető maradiságot értett. A pravoszláv dogmát pedig még az egyetemi oktatásra is kiterjesztette, mértanórán a háromszöget a szentháromság szimbolumaként kellett tanítani. Rendeletileg fejlesztette az ipart, a korszerű gabonatermelést, a folyami- és tengerihajózást, vasutakat épített, a társadalmi hierarchiának megfelelő praktikus tanintézeteket létesített, de gondja volt az egyenruhák színére, szabására, gombjaira is, alattvalóinak lélegztetvételeit is cári ukázzal kívánta volna rendszabályozni. Energikusan hozzájárult a Szentszövetség fenntartásához, a júliusi forradalmat „elégge meg nem síratható eseménynek” nyilvánította, Lajos Fülöpöt pedig, az esernyős polgárkirályt, egyenesen „forradalmárnak”. Végezetül a lengyel felkeléseket és a magyar szabadságharcot könyörtelenül leverte, saját nemzetiségeit, elsősorban a mozgóuló ukránokat, továbbá a kaukázusi és balti népeket, erőszakos pedantériával oroszosította.

Birodalmát egy külföldi utazó „a kék mundér” (a csendőrök egyenruhája) és a „tökéletes névjegyzékek országának” nevezte, egy másik pedig „börtönnek, ahol a rab továbbra is félhet, kopár síkságnak, ahol nem lehet lélegzetet venni”. Minden megdermedt. A közélet megszűnt, az ember egyenlő volt rangjával, posztjával, a jellegzetes miklóskori alattvaló szolgálalkú és haszonleső. Akinek pedig mégis ficánkolni lett volna kedve, annak ott volt Szibéria, a ki-nem-végzett dekabristák, az orosz értelmiség legjobbjainak kényszer-lakhelye, esetleg húsz éves szolgálat valamely sivatagi garnizon büntető századában, közkatona számára a vesszőfutás, parasztnak a kancsuka helyett humánus könnyítésképpen: a korbács.

Ennek a birodalomnak a fővárosába került fel 1828-ban a tizenkilenc éves Gogol. Állami szolgálat révén akarta „erőit az emberiség javára fordítani”, egyetemes reform-terveket agyalt ki, s végül hosszas kérelmezések után éhbérért napi nyolc órán át másolhatta a süket aktákat. Nemes úrfi volt, de apja meghalt, a birtok tönkrement, s ő proletárként élhetett, a rideg, csúf, rangkórságtól átítatott Pétervár hivatalnok piramisának legálján. Mennyivel más nézőpont volt ez, mint a nála tíz évvel idősebb Puskiné, vagy a húsz évvel fiatalabb Tolsztojé. Ezek mindketten arisztokraták, fent kezdik életüket az irányító forgatag közepén, tágas és megalapozott műveltségük, megbízható országismeretük, családi helyzetük és kapcsolataik révén, bármily kritikusan is tekintik hazájuk állapotát, belül vannak a társadalom és objektíven, elemzően gondolkodnak róla. Egyéni szerencsájükhöz történelmi szerencse társul: Mindkettőjüknek megadatik a nagy, közösségi, nemzetükkel összeforrasztó élmény. Puskinnek a honvédő háború, s a rákövetkező, a dekabrista-mozgalomba torkolló szellemi fellendülés, Tolsztojnak Szebasztopol hősi védelme, s a jobbágyfelszabadítást előkészítő liberális reform-nyugtalanosság. S nem utolsó sorban: a két Sándor az első és a második sokkalta engedékenyebb és maguk körül elviselhetőbb légkört árasztó uralkodók, mint az acélos és korlátolt Miklós. Puskin is, Tolsztoj is, bármilyen szigorú az ítéletük, inkább otthon vannak az orosz életben, harmonikusabb, értőbb és árnyalatosabb képet tudnak adni róla, mint a kapcsolódni amúgysem könnyen tudó, s deklasszált lévén, az egész társadalomra ellenségesen tekintő fiatal Gogol.

Elébe zártabb állami struktúra meredt, mint amazok elé. Miklós apparátusa totalitárius volt. Vagy szolgálni lehetett, vagy megtagadni. Kívülről is látni, belülről is szolgálni nagyon keveseknek sikerült. A szellem, amit ez a gépezet sugallt, vagy misztikusan dicsőítő, vagy karikatúrisztikusan elutasító. A dialektikus értelem nem sokat tudott kezdeni az emberi elidegenedésnek azzal a monstruozus képzetével, ami a 30-as évek orosz társadalma volt.

Igaz, első könyvének sikere után Gogol már bejáratos volt a pétervári arisztokrata szalonokba. A moszkvai konzervatív nemesség is erősen érdeklődött iránta s igyekezett a maga körébe vonzani a külön fiatal író. Az is kétségtelen, hogy a külföldi vándorlások évtizedében leggyakrabban katolizáló hercegnőkkel, udvari arisztokra-

tákkal és rajongó szlavjanofil írókkal érintkezett. Az első élmény azonban az akta-kukacé volt.

A felajzott várakozással megpillantott „gránit kaszárnya” vagy „kolosszális kő-falu” életreszólan megragadta eszméletét, és mint legintenzívebb emberi emléket rögzítette benne a kísérteties csinovnyik-formalizmus látomását. A tizenkilenc éves, nyári iebernységében koplalóművész így ír anyjának: „Pétervárnak nincs semmiféle jellege. Itt senki sem él, és semminek sincs formája... Az idevalósiak lelkében mélységes csend van, semmiféle szellem nem villan fel bennük, s a hülyeségig elmerülnek a szolgálat sürgő-forgó semmittevésében.” Az alvadt jellegtelenység mellett másik legkínosabb tapasztalata az emberek egymás iránti közönye, kapcsolataik hideg személytelensége. „Itt meghalhatsz anélkül, hogy rád sandítanának” — írja. Majd pedig: „Pétervár óriási omnibusz, minden utas, orráig beburkolózva ül, s csak azért elegyedik a közös társalgásba, mert éppen itt van és fázik.”

Valótlan, magányos és kísérteties lények, kapaszdi, közönyös hülyék — ilyen volt Gogol legbelsőbb tapasztalata. Láta a személytelen gépezetet és a megalázott embert. Megszerezhető; rokonérzéssel ábrázolható elevenséget nem látott. Ugyanilyen gyanakvón nézett körül a szalonokban is. Rejtelmeskedett, primadonnáskodott és unatkozott, mert ott is, némi joggal, sekélyesnek látott mindenkit. Ekkoriban írja: „Megfigyeltem az emberek sorsát, a bölcsőtől a koporsóig, s elmondhatom, csak megundorodtam... Erényről és istenről beszélnek, de közben nem csinálnak semmit.” Ezután már nem is igyekezett különösebben megérteni őket, előre sejtette, mit tapasztalhat. A semmi aurájában látta Miklós cár összes alattvalóját, vagy mint egy kritikusa írja „sub specie mortis”. Ekkoriban írja róla barátja és féligmeddig titkára, Anyenkov: „Igyekszik, egyetlen társalgás során kimeríteni s első találkozássra megítélni az embereket, hogy megtakaríthassa magának a viziontlátás unalmát”. Ez már a rosszkedvű karikaturista magatartása, s valamelyest megmagyarázza a Holt Lelkek pikareszk felépítését is — megnézni, kinevetni és faképnél hagyni Manyilovot, Szobakevicset és Korobocskát, hogy megtakaríthassa magának és mindannyiunknak a viziontlátás unalmát.

A romantikától elpártoló Gogol pétervári tartózkodása idején hét elbeszélést írt az élet sivárságáról. Háromnak még Ukrajna a színhelye, négynek a főváros. Szemléltek azonban közös: mindegyikben lemezteleníti tárgyát, és álgesztusaik mögött kimutatja kortársaiban a semmit. Ekkortól fogva valamiképpen Gogol minden műve az egyéniség paródiája. Bármelyik alakja négy elemre bontható: a nyers önzésre, a helyzeti kényszerre, a véletlen szokásra és a képmutató tetszelgésre. Az író már képtelen hinni a szabadakarat bármely formájában, mely emezeket lélekké kapcsolná, determinizmusa ösztönös és elháríthatatlan. Tekintete ennél fogva általában megvesztegethetetlen: hőseit belülről ábrázolni — talán az egy Akakij Akakijevecsen kívül — nem hajlandó. Ezután inkább csak a külső magatartás, a beszéd és a testi alak jegyeit rögzíti — egy kissé a behaviourista ábrázolómód groteszk és szabálytalan öseként. Művészetének nagy fogása a megelevenített látszat: alakjai mozdulatlan karikatúrák, de olyannyira szemléletesek, hogy az olvasó eleven írói teremtményeknek véli őket. Egy egész nemzedéket sikerült megtévesztenie, az orosz realizmus az ő példája nyomán bontakozott ki, noha ő maga nem volt realista a szó stílustörténeti értelmében.

A gogoli szöveg is ekkoriban szabadult ki a költészet és retorika gyámsága alól. Érzéken pontos lesz és főként alkalmazkodó. Képes mindenféle színlelésre, ha szükséges, tud közönséges és idétlen is lenni. Mondatai bármennyire szeszélyesek, tartalmi funkciójuktól sosem különülnek el. De Gogol nemcsak a bőség mestere, ismeri a kinem-mondás titkait is. Csaknem mindazt megvalósította, ami a prózának lehetősége, de mellőznie is sikerült azt, ami nem sajátja. Mondatainak több köze van Ilf és Petrov Babel, Leonov és Katajev szövegéhez, mint a kortársírókéhoz. Gogolhoz az orosz olvasók is előveszik az értelmező szótárt, nyelvének izomzata azonban változatlanul fiatal.

Ha a Tanyasi Estékben még a kisorosz derül honfitársain, a Régimódi Földes-

urakban már a gyanakvó pétervári Gogol próbál ellágyulni az otthoniakon — kissé lúdbőröztetően. Puskin okkal tartotta remekműnek ezt a „tréfás és megindító idillt, mely a szomorúság és a megilletődés könnyein át megnevetett”. Mert csakugyan aranyos ez a két kis öregember, olyan egyetértésben peregnék éveik, mintha egy ódon zenélőóra figurái lennének. Milyen egyszerű minden, egy jó csirkehúsos béles, egy tányérka savanyított csiperkegomba vagy mézes körtebefőtt, s már el is telt az élet. S a szerelmük? Pulherija Ivanovna meghagyja a kulcsárnőnek: etesse jól, öltöztesse szépen az urát, majd ha már ő nem él. Afanaszij Ivanovics meg özvegysége ötödik évében elsírja magát a csibehús felett, mert azt éppen így szerette a felesége. Kétségtelenül nagy szerelem volt, nem fogott rajta a halál. Vagy nem is szerelem volt, csak összeszokás? Véletlen, melyet az évek törvényesítettek? A kor regényessége szóhoz sem jut ebben az egyszerű történetben, Gogol arról beszél, amit az érzelmesség évadán valóságosnak tart, borsikás gombáról, kakukkfűre ágyazott pálinkáról, az ébredés, az elalvás meghitt kis ceremóniáiról, az ezerszeres ismétléstől kedves tréfákról és zsörtölődésekről, arról, hogy milyen nevetséges apróságokból áll az élet. Az antiromaneszk szándék feltűnő, Gogol nem hajlandó becsapódni az egyéniség különös szenvedélyeinek irodalmi kíváncsalmaitól. Ám nagyítsanak a többiek, ő kisebbit a meggyőző és most még megindító semmiségekig. Aligha csupán mert régimódi földesurakról szól, általában gyanakszik a „nagy érzésekre” s a redukciót következő műveiben mind gyengédtelenebbül hajtja végre, annál is inkább, mivel ezután a Miklós-kor sem nem régimódi, sem nem újmódi szokványos urairól szól.

A megszokás — véletlenek füzére — éppoly megmagyarázhatatlanul el is tépődhet, mint amilyen esetlegesen kezdődött. Miért barátkozik össze Mirgorod város két előkelősége, Ivan Ivanovics és Ivan Nyikiforovics? Mert szomszédok. És miért vesznek össze? Mert az egyik azt találja mondani a másiknak: gúnár. Egyébként mindketten remek emberek. Miért? Mert Ivan Ivanovics szereti a dinnyét, Ivan Nyikiforovics pedig a tornácra való fürdözést kedveli s közben teát iszogat. Hát ezért. Csak természetes, hogy a két jóbarát e helyrehozhatatlan kijelentés után életreszólóan meggyűlöli egymást. Kedélyes az élet Mirgorodban. A gazdák megtömik a hasukat, süt a nap, gágognak a libák, néha mintha szeretnék, néha mintha gyűlölnék egymást az emberek — nincs jelentősége. Nem történik semmi, amiért érdemesebb volna hosszabban elidőzni körükben. „Be szomorú dolog — kedves jó uraim — ezen a világon élni.” — mondja végül is az író.

Mi történik ebben a sivár létben, amit érdemes lenne elanekeztetni. Itt-ott egy-egy mutatós botrány. A polgári unalomnak egyetlen torz drámája a botrány. Tőle retteg mindenki s mégis rá várnak szívszorongva. A botrányt keresi az irodalom is, a várva-várt azonosító szélső helyzetet, amikor a tisztas látszat egy-egy véletlen műhiba folytán megsemmisül és marad a póre hitványság. Dosztojevszkij regényei majd botrányról-botrányra kapaszkodnak, s a közbülső időt ideges előkészületek töltik be. A XIX. század írói közül az oroszok a legotthonosabbak a botrány légkörében, talán mert az ő világuk a legbotrányosabb. (Tegyük hozzá: a huszadik századi íróknak eddig ritkábban volt szüksége a polgári lét színpalait belülről átütő botrányra — az élet extrém helyzeteit a történelem szolgáltatta.)

A botrányt, akárcsak az élet sivár, torz, durva és kísérteties helyzeteit, Gogol szákmányolta ki először az orosz irodalomban. A revizor egészében botrány-tréfa. A Holt Lelkekben a garázda Nozdriov közbelépésére oszlik a kedélyes mellébeszélés. A botrány lehetőségével legtökéletesebben alighanem a Hintó című, anekdotából növesztett elbeszélésében él az író. Tolsztoj „utánozhatatlanul tökéletesnek” tartotta a Hintót, Csehov pedig az éppen előtte olvasott egész Oblomovnál sokkal többetértőnek. A hüvösen ítélkező Csehov naplójában szokatlanok az ilyen sorok: „Milyen természetes, milyen erőteljes író Gogol és micsoda művész. Az ő Hintója egymaga megér kétszázezer rubelt. Tökéletes elragadtatásba hoz és semmi zavarót nem érzek. Ő a legnagyobb orosz író.”

Az olvasó talán nem tudja kellőképpen méltányolni Tolsztoj és Csehov elragadtatását, melynek kétségkívül eleme a kollégialis irigység. Írók általában azt csodálják leginkább mások műveiben, amit maguk nem tudnának megcsinálni. S többnyire

mindannyian: a kevéssel sokat mondást. A Hintó botránya valóban leterrorizálja az olvasót. Ő be kínos ez a „leégés”. Ahogy a hálóingben kucorgó házigazdára a vendég tiszturak rácsapják a hintó ajtaját, az majdnem annyi, mintha a koporsó fedelet eresztéknek rá. Nyájas-görbe tereferével kezdődik az anekdota, s alighogy gyanut fogunk, már gyilkosan elcsattant. Micsoda komisz humor vékonyítja ezt a novellát terjengős elejétől a pengeéles zárómondatokig. Ezt a humort egy nagy, korszerű felfedezés élteti: az intézmény és a magányos ember szembeállítás. Egy civil szemben az ezred tisztikarával. Reménytelen helyzet, egy isten is bohóccá válhatna velük szemben. Személyes kiválóságra a tiszturaknak nincsen szükségük: a tábornok akkor is tábornok, ha csak annyit mond pipája mögül, hogy: „pp... pp... pp”. Ha többet mondana, még csorba eshetnék méltóságán.

Aki a testületen belül van, akinek megadatik a kegyelem, hogy ezredes legyen, vagy kicsivel rosszabb esetben államtanácsos, az I. Miklós birodalmában igyekezzék csak minél szabatosabban ezredes, illetve államtanácsos lenni, s akkor elnyerheti a gépezet alkatrészeinek is kijutó személytelen üdvösséget: úgy amennyire biztonságban érezheti magát. De aki fészkelődik, esetleg többet akar, vagy csak éppen nincsen szerencséje tokbábújni, egyszóval kívülreked, annak háromszor is jaj. Magányos lesz és az ami: vagyis semmi. Tönkretételét a gépezet kezdi és ő maga folytatja. Megszégyenítik, elvadítják, míg valószínűtlen figura lesz mint a Köpeny vagy az Örült naplójának hőse.

A pétervári novellák ebben a lelki helyzetben íródtak, s velük két új elem jelenik meg az orosz prózában: az intézmények borzalma és vele szemben az ember, mint tehetetlen áldozat. Közöttük vibrál az orosz regények humánus többlete, az, amit az ugyanakkor szentimentális, vagy száraz nyugati irodalom a részvét vallásának nevez.

Íme, két kishivatalnok a cári fővárosban: Basmacskin és Popriscsin, egyazon megalázottság két pólusán. Akakij Akakijeviccsel tulajdonképpen nem volna semmi baj. A lúdtollnak ez az emberi nyúlványa gyönyörűséggel éli fegyencéletét az akták között, alázata már-már a hülyeségig ér. Ám a véletlen úgy hozza: fel kell lázadnia. Mert az ő helyzetében mi más volna ez a fennhéjázóan drága köpenyvarratás (melyre Akakij Akakijevics, dicséretére legyen mondva, szörnyű aggodalmak után szánja csak el magát), mint orcátlan lázadás ama rangosztály illendősége ellen, amelybe egyszersmindenkorra besoroltatott. Hogy a sötét utcán elragadják tőle egyénieskedő, selyembéléses-szörgalléros parádicsomát, az már csak eredendő bűnének következménye. S hogy még ezek után odamerészkedik a *fontos személyiség* elé, olyan megáttalkodás részéről, amelybe természetesen belehal. És kísértetté lesz. Mert egyszer, egyetlen egyszer ebben a „tövig rothadt” birodalmi székvárosban az igazságnak is testet kell öltetnie, nemcsak a kényszerűségnek. Ha kísértetalakban, hát kísértetalakban. De arról a *fontos személyiségről* le kell rángatni a bundát. Fagyjon meg a nyomorult.

És Popriscsin? Ő a fordított Basmacskin. Nem hajlandó tudomásul venni helyzetét. Előbb még így ír: „Az ördög vigye el! Nem bírom tovább!... Folyton csak apród vagy tábornok. Minden ami szép és jó van a világon mindig vagy az apródoknak vagy a tábornokoknak jut”. Dehát mit tehetne ez ellen egy ügyefogyott címzetes tanácsos? Aki embernek is csak „címzetes”, mert emberszámba legfeljebb a valóságos államtanácsosok rangosztályán felül veszik a hivatalnokot. Mit tehetne? Semmit. Vagy csak annyit, hogy elhagyja az eszmét, mely mindúntalan helyzetére figyelmezteti. „Miért vagyok én címzetes tanácsos? És hogy lehet az, hogy én címzetes tanácsos vagyok? Lehet, hogy én valami gróf vagy tábornok vagyok, csak látszom címzetes tanácsosnak, lehet, hogy magam sem tudom még micsoda is vagyok tulajdonképpen.” Honan tudná a jámbor, hisz az nem lehet, hogy az ember annyira semmi legyen, mint Akszentyij Ivanovics Popriscsin I. Miklós cár uralkodásának valahányadik esztendejében, vagyis értelmesebb időszámítás szerint: „ben év 349 ruáriusfeb negye harminc dikén”. Kétség sem fér hozzá, hogy ő egy másik igazságszolgáltatás szerint „VIII. Ferdinánd spanyol király”. De ha a többiek nem hiszik el? Akkor Popriscsinnak hétrossz!, Nem tudom, nem bírom tovább elviselni... Foly-

ton hidegvízzel locsolják a fejemet. Nem figyelnek rám, nem látnak, nem hallanak meg. Mit ártottam én nekik? Miért kínoznak?" És akkor már csak jajveszékélteni lehet. Meg elképzelni a trojkát, az anyához röpitőt, aki talán majd megmenti „az ő szegény fiát”. Ő az a trojka, milyen valószínűtlenül száguld elő a Holt Lelkek végén is!

Két fura emberke, két nevetséges mártír az ércsödör patái alatt. A megbántott Gogol két szemérmes jajszava. Bukfenc és fintor, aztán egyszer csak nagyon tisztán megszólal a kétségbeesés. Ez a legtöbbször rejtőző „mélylira” járja át s teszi oly színjátszóan maradandóvá Gogol legképtelenebb humorát és leghumorosabb képtelenségeit.

Egy novellányi időre Gogol is felült a modern fantaszitikum trojkájára. Az Orr volt Gogol legrosszabbul fogadott és alighanem a leginkább gogoli írása. Sületlennek, izléstelennek szapulták, s mert a szerzőben volt valami becsvágyó alkalmazkodás — elakadt a kísérlet, amelyhez képest Kafka pontosrajzú, jelképes valószínűtlensége nem újszerűbb, csak alaposabb, méltatói szavával: „kozmiкусabb”.

Csakugyan, van-e benne valami, mint Gogol állítja, hogy Kovaljov kollégiumi ülnök orra egy szép napon megszökik végzetrendelte helyéről s titkos tanácsosi egyenruhában kocsizik a Nyevszkij Proszpekten, ájtatoskodik a Kazanyi székesegyházban, a legnagyobb pácban hagyva, sőt le is gorombítva a rangban alatta álló tulajdonosát? Puskin is, Belinszkij is úgy vélték: van benne valami. Ez a szokatlan esemény két elvont ítéletet is tartalmaz. Először is: Kovaljov őrnagy orra, ha egyszer egyenruhához jut, addigi viselője összes egyéb tartozékainak híján is titkos tanácsos lehet, legalább akkora jogcímen, mint a többi titkos tanácsos. Másodszor: Kovaljov őrnagy az orra nélkül tökéletesen nulla, mert ily csúful megfogyatkozván, természetesen befelegett mind a karriernek, mind pedig a jó partinak. Akkor viszont mit ér az élet? Kovaljov éppencsak kollégiumi ülnök és vőlegényjelölt. Semmi több. S erre a vigasztalan tényre nemcsak mulatságosabb, egyszerűbb is rámutatni az orr-fosztás fahangon közölt képtelensége által. Épp ez a könnyebbség teszi oly meggyőzővé Gogol fantaszitikumát. Megrekedt korokban, természetellenesen, elidegenült viszonyok között, az emberek megfoghatatlanul rejtőznek lárváikban, s az író lesheti a botrányt, amely a lényeket — ürességüket — nyilvánvalóvá teszi. De ha türelmetlen? Akkor laboratóriumi úton előállíthatja a botrányt: megszökteti Kovaljov őrnagy orrát, s lényének sekélyességét épp e rendkívüli bonyodalom által érzékelteti. Mert ha amaz inkriminált arcudor netán a helyén maradna, Kovaljov őrnagy esetleg holtáig pöffeszkedhetne csak szerepében.

A modern „csoda” itt nem dísz, nem is cél, csupán egy elvontabb realizmus eszköze, önkényes késmetszés a nyúlós valóságba egyenest a lényegig. Krónikása következőképp nem az örökölt mitológiát varrja a hétköznaphoz, hanem eredeti mítoszalkotó módon a trivialist csavarja képtelenné. Ez meghatározza a közlés módját is: a tetszelgő ámuldozás mindent elrontana. El kell fogadni az abszurdumot, úgy kell tenni, mintha mindaz, ami történt, tökéletesen természetes lenne. A csoda egyenesen megköveteli a száraz naturalizmust. Így alakul ki az a bizonyos eltévelyítő halucinatórikus olvasásélmény, mely némi szorongás után („ki a bolond, az író, vagy én?”) megoldásképpen töprengésre késztet.

E legkevésbé szájbarágós realizmusnak 1835-ben nem volt sikere. Gogol joggal attól tarthatott, ha tovább halad ezen a számára olyannyira természetes úton, végülis önmagának fog írni, a kritikusok felfalják és az ő amúgyis bizonytalanul lekoncolt képzelete egyszer csak teljesen eloldódik a valóságtól, s az elvont igazság szférájából átsiklik az elvont önkényesség, a „tisztá vízió” körébe.

Puskinhoz fordult tehát, s a depresszió mélypontján témát kér egy komédiához. A színpadi mű, vélte, eleve közösségi alkotás, valóságglátása felfrissülhetne egy társadalmi szatírban. „Legyen szíves — írja barátjának — adjon valami témát. Egyszeriben ötfelvonásos és esküszöm: ördögien mulattató komédia lesz belőle.” Puskinnak természetesen épp a fejében motoszkált egy pompás ötlet, természetesen habozás nélkül átadta Gogolnak, (pedig maga szerette volna megírni, akárcsak egy év

múlva a Holt Lelkek anekdotáját), Gogol pedig hetek alatt megírta a Revizort, Turgenyev szerint egyikét „a legtekintélyrombolóbb vígjátékoknak, mindazok közül, melyek valaha is színpadra kerültek”.

A Revizor

Gogolnak legkedvesebb írása a Revizor volt. Összefoglaló „főmű” volt ez is, akárcsak a Holt lelkek, de ezt még rokkánás nélkül hozta a világra, s bár fiatalon írta, s csiszolgatta is még, érezte: különbre nem telik. Szerette a Revizort, mert nevetése ebben a komédiában a leginkább magabiztos. A pétervári elbeszélések alapszólama a kétségbeesés. A Revizorban Gogol mintha fölébeemelkedne Oroszországnak, mintha kedves szavával a „színpad katedrájáról” egy lélegzetre kiadhatná magából egész undorát. Hogy Méricée ezt a komédiát, a francia nézők nevében túlságosan is szomorúnak érezte, jámboran kijelentve: „Az ilyen gazembereket nem kigúnyolni kell, hanem börtönbe zárni, aminek csak annyiban van értelme, amennyiben jelzi a különbséget a francia és orosz társadalmi viszonyok között.

A lakonikus tabló valóban teljes. Miklós cár hatalmassá tette az államot és gúzsba kötötte a társadalmat. Íme az eredmény: kiskirálykodás, korrupció, pangás. Társadalmi ellenőrzés nincs, a közvéleménynek „hallgass” a neve s a katonásan, korszerű elgondolások alapján megszervezett államkolosszus semmirekellő tolvajok bünszövetkezte lett. Hogy az apparátus erőszakos és haszonleső, az talán még a kisebbik baj. Veszedelmesebb az a hülyeségig kedélyes ázsiai anarchia, a semmittevésnek és cinizmusnak az a ragálya, amelyet maga körül terjeszt. Gogol a zsarnokságnak és a gyengeelméjű romlottságnak erre az összeszövődésére figyelt fel és a Revizor szatírája ettől lett többrétűvé. A komédiában nyoma sincs semmiféle allegóriának. A színhely szóról szóra egy bizonyos kisváros. (még akkor is, ha Gogol megtérése után úgy magyarázta: lelkünk a város, melyben szenvedélyeink garázdálkodnak). De a szatíra, noha pepecselően, szinte már epikusan aprólékos (még a bírósági teremben legelésző lúdfarm, a pulpitus fölé akasztott kutyakorbács, a kórházi betegek hálósipkái, a rabok kosztja és a tanárok illetlen rigolyái is szóba kerülnek), ugyanakkor annyira általánosító erejű, változatos és szertelen, hogy a színpalak mögött egyszerűen feltárul egész Oroszország. S ez a különös kisvárosi polgármester, amint méltóságos ömlengésekből komisz szellemességre, rettegő hízelgésre, majd a kicsinyes pöffeszkedésen át vicsszorgó bosszúra vált át, néha már minden zsarnok közös ábrándja lesz, olyannyira, hogy az általa elrendelt előadásról távozóban maga Miklós cár is savanykás humorral jegyezte meg: „Szép kis darab. Itt aztán mindenkinek kijutott, de leginkább nekem.” S bár Miklós cár és romlott bürokráciája már régesrég a történelemé, a Revizor szatírája ma is pörköl, mert a huszonhatéves Gogol egyénnegyedszázaddal ezelőtt néhány kisvárosi csirkefogó arcára rá tudta vésni a mindenkori elnyomók megismétlődő lárvavonásait.

A Revizornak, mondják, csak „lírai hőse” van, már tudniillik Gogol. Dísztelenebbül fogalmazva, Gogol színpadán válogatott nyikhajok találkoztak össze, s aki éppen nem céges gazember, az okvetlenül alyalágyult. Gogol sajátos farce-szemléletét egy derék ember látványa a színpadon ugyancsak megzavarná.

A kortársak még nem tudtak mit kezdeni ezzel a parabolisztikus valószínűtlenné csigázott humorral. „Gogolban nincs semmi természetes, minden csak önkényes kitalálás és torzkép” hangoztatták a maradiak. „Természetesen csak farce” mondogatták gyakran barátai is. „Valószínűtlen”, „mesterkelt”, „eltúlzott” vagy éppen „se-füle-se-farka” lépten nyomon efféle megjegyzésekbe botlott az az író, akit később a naturalizmus megteremtőjének neveztek. Mások kötelességüknek érezték, hogy védelmükbe vegyék kedves írójukat. „Hősei emberek, nem bábok” hangoztatta a radikális Belinszkij. A konzervatív Akszakov ugyanígy nyilatkozott, sőt „alaposan megmondta véleményét” mindazoknak, akik más nézetek voltak. Ez a Gogolt akkoriban megkeserítő vita mai szemmel akadémikusan lényegtévesztő. Gogol műveinek igazságtartalmát legkevésbé sem csorbítja annak elismerése, hogy a farce magyaráz a már vásárian szertelen humor művészetének egyik uralkodó eleme. A karikatúrában elrejtett ítélet közvetve éppoly igaz, mint a reális típusé közvetlenül. Művészte rangját egy

árnyalattal sem sülyesztí alább a főntebbi megállapítás. Sem Arisztophanés, sem Shakespeare, sem Molière nem óvakodtak a farcétól. A farce Gogol művészetében tartalommal teljes, nem annyira durva, inkább felfokozott.

Szerepe a közhely érvénytelenítése. Gogol szatírája hadjárat a banalitás ellen. A tisztességnek vélt, szólamoktól megszentelt, magatartásmódokat, érzéssablonokat, elv-sémákat Gogol lefejtí viselőikről, és kimutatja, ha nem is mindig hitványságukat, de azt a gyanús kényelmet, mellyel semmi-emberek beléjük öltözve látszatformát nyernek. A pétervári művelt, társasági úr önmagában nem volt ellenszenves Gogol kortársai előtt: Hlesztakovot látva azonban az összes ilyen urak rosszul érezhették magukat a nézőtérén. A szerény ádagolásban lélekemelő közhelyeket Gogol felcsavarta, inadekvát helyzetbe sikkltatta és ezzel kortársainak érzésvilágát a legmesszebbmenően kérdésessé tette.

A Revizor e két szövetséges erénye: a társadalmi szatíra és a közhely-irtás közül az utóbbi a Kártyások című egyfelvonásosban érvényesül a leghatásosabban. Színpadi felépítését tekintve ez a komédia tökéletesebb a Revizornál. A komikum elméletírói szerint a félreértés alaphelyzeté a vígjátéknak, minthogy általában a helyzettell ellentétben cselekményt érezzük nevetségesnek. A Revizorban még a klasszikus shakespearei-moliéri félreértés adja a sajátos gogoli humor hátterét. A néző tudja, amit a szereplők nem tudnak, és ez állandó derülésre ad módot. A Kártyásokban a félreértés teljes, látószög száznyolcvan fokkal fordul el, már nemcsak a főszereplő, a nézők sem tudják, hogy az alakított alakok is alakítanak és a színpadon a komédián belül egy másik rejtett színjáték folyik. Az írói feladat itt szigorúbb, majdnem az előadás végéig rövidtávú tévesztésekkel, méginkább a gesztusok önmagukban rejlő komikumával kell lekötnie a nézőt, s csak azután lehet fejbekölintani a közléssel, hogy a szereplők maguk is komédiáztak, a fondorlatosabb és szövetkezett csalók rászedték a gyanútlanabb, magányos hamiskártyást. A szélhámosság lehetőségei végtelenek; így a tanulság, a fikció pedig kétszeres volt. S ami addig is mulatságos és paradox volt, hogy tudniillik a hamiskártyások ugyanolyan elfogulatlan tisztelettel beszélnek foglalkozásukról, mint akármely bankár vagy miniszter, a kettős színpad belső függönyének széthúzóda, bár még nevetünk, már inkább megzavar és elgondolkozásra készítet. Hát semmi sem hiteles? A legmélyebbről jövő nemesség, sőt az aljasság is színlelhető egy még bonyolultabb aljasság érdekében? Pedig milyen ismerős típusok voltak az első színpad szereplői is. Mi van hát akkor a hátulsó színpad mögött? Semmiesetre sem típusok! Valami sokkal kocsonyásabb és valószínűtlenebb emberiség, mint amilyenre a XIX. század többi leleplező realistái rámutattak. A gyanakvók között Gogol a legszúrósabb szemű gyanakvó. A társadalmi szerepnél fogva kiforgatja az egész embert, mint egy nadrágzsabet és nem nyugszik, amíg mindent ki nem rámost. Gogol nem híve az ürességnek, de fölismerésével arra kényszeríti, hogy őszintén, részletekben és kritikusan rakodjunk vissza minden szükségeset magatartásunk zárt formái közé. Ami meg cifraság, közhely, azon nevetni egyet és a szemébe vele! Gogol nemcsak nagy gyanakvó, de nagy tanító is volt, furcsa módon művészetének éppen azzal a tagadóerejével, melyért büntudatában halálra sanyargatta magát.

Holt lelkek

A büntudat már a Revizor után elfogta, de a nevetés démona nem tudott benne elcsitulni, míg az igazság mérlegére nyomtatékul az elbeszélések és komédiák mellé oda nem tette a Holt lelkek első kötetét, tanaúságul a kor ellen, melyben a lélek, vagy egyszerűbben a jobbagyparaszt, élve vagy holtan, törvényes paksus szerint adható-vehető, mint az igazbarom.

A külföldi út eleinte valóban az volt, aminek Gogol szánta: hunyorított szemű hátrahúzóda a biztosabb áttekintés kedvéért. Ekkor még igaz, ami később már öncsalás. „Csak akkor tudok elevenen belekapcsolódni a világba, ha eltávolodom tőle. Ezért tudok Oroszországról csak Rómában írni.” Hátrálnia kellett Oroszországtól, melyben „olyan derekas kollekciója gyűlt össze a ronda pofáknak, hogy irtózat rájuk

nézni. Most is köphetnékem van, ha rájuk gondolok". A távolság most még csak távlat. „Egészen úgy érzem magam, mintha Oroszországban lennék. A mieinket látom magam előtt, a földesurakat, hivatalnokokat, a parasztokat és viskóikat, egyszóval az egész parvoszláv Oroszországot." Megjósolja, hogy „most majd új körök támadnak" ellene, „dehát mit teszünk! Türelem!"

Feltevése teljesen jogos volt. A Revizort, egy barátja szerint azért mocskolták, mert „a közönség egyik fele a baksist adja, a másik fele zsebrevágja", de ezt nem szeretik szellőztetni. Mindenesetre a Revizort inkább azoknak volt oka utálni, akik a baksist zsebrevágják, vagyis a hivatalnokoknak, Gercen kevésbé hízelgő szavával „az orosz társadalom vámpírjainak". A Holt lelkek szatírája a megvesztegetőkre is kiterjeszkedik, a jobbágytartó földesurakra. A múlt század első felében ez a regény volt a legteljesebb és a legkeserűbb ábrázolása az orosz társadalomnak, akkori hatása számunkra szinte elképzelhetetlen. Gogol egyik iskolatársa szerint „ahol a Holt lelkekről esett szó, ott az elragadtatás és az elkeseredett gyűlölet között nem lehetett középút". Akszakov szerint a fiataloknak annyira tetszett a könyv, hogy betéve tudták hosszú részleteit. Voltak sznobok is, akik előbb zavarba jöttek, de aztán mulattak és megkedvelték a regényt. Egy orosz arisztokrata Párizstól Rómaig hahotázott a vonatban — a Holt lelkeket vitte magával útiolvasmányul. Az olvasók harmadik csoportja azonban „vadul meggyűlölte Gogolt. Magára ismert a regény alakjaiban és őrjöngve tiltakozott egész Oroszország megrágalmazása ellen. „Tolsztoj egyik bolondos, kicsapongó, de vadreakcionárius nagybátyja Gogol Szibériába száműzetését követelte. Komoly szenátorok pedig: „Ezt a felforgatót küldjék olyan messzire, ahova még a varjú sem viszi el a csontját!"

Ez a mélyen megkínlódott s egyszersmind féktelenül mulatságos regény „Oroszország lélegző hulláiról" (Gercen szava) anekdotikus-pikareszk szerkezete jóvoltából végigkalauzol az orosz társadalom három legfontosabb körén: a földesurak, a kormányzósági tisztviselők és (Kopejkin kapitány kíséretében) a pétervári hatalmasságok világán. Az első kör arcképsorozata a legemlékezetesebb. Manyilov, Korobcska, Szobakevics, Nozdrjov és Pljuskin díszes ötösében sokan csak különcködő és véletlen karikatúra-csoportot láttak. Csakugyan így van? S Gogol szédeleg, amikor leveleiben minduntalan regénye mélyebb értelmére utal titokzatoskodón? Gercen az író igazolja egyik figyelemreméltó észrevételével: „Vajon mi is, fiatalokunk óta így vagy amúgy, nem a Gogol hősök életét éljük? Egyikünk megmarad a manyilovi ostoba ábrándozásnál, a másik garázdálkodik à la Nozdrjov, a harmadik Pljuskinná eszelősdök". Mind az ötén nyomott, patológikus figurák. Az orosz hűbériség válsága lent a jobbágynyomorban, fent a földesurak elvadulásában ad hírt magáról. Ez az öt korcs egy megrekedt osztály szellemi nyomorúságának öt alapvető lehetősége. Manyilov a humánus, Szobakevics a konzervatív, Korobcska az óvatos, Nozdrjov a könnyelmű, Pljuskin a takarékos földesúr paródiája. Mindegyikben egy eszményített birtokosi magatartásközhely aljasodik hígvelejű szörnyeteggé. A nyomás mindenkit eltorzít, s ha a „valóságban" lehettek is vonzóbb figurák, az öt közül valamelyik díszalagnak a torzképét a Miklós-kor minden földesura kisebb-nagyobb mértékben magában hordta. Válaszul a vádaskodásra, hogy Gogol mindenkit befekettítve görbe tükröt tart az orosz társadalom elé. Grecen Puskin példájára hivatkozott: „Puskin az Anyeginban egy vonzó fiatalembert mutatott, Vlagyimir Lenszkiijt. Később agyon is lövette, s ezt jól cselekedte. Milyen sors várt volna különben rá? Hogy is ne halt volna meg, ha egyszer nemes és szép alak volt. Ha életben marad, tíz év alatt elhízik és talán okosabb változatban, de mégis csak Manyilov lett volna belőle. A Holt lelkek eleven szereplői is holt lelkek mindnyájan. Ezért ragaszkodott Gogol regényének furcsa címéhez és ezért akarta azt megváltoztatni a cenzura. (Nemcsak a cím metaforikus értelmét, szószerinti jelentését is sérelmezték a cenzorok. Gogol, mondták, már a regény címével is a lélek halhatatlanságának dogmája ellen tör.)

A cenzura másodsorban attól tartott, hogy az olvasók egyike-másika kedvet kap Pavel Csicsikov vagyonszerzési elgondolásának utánzására. Botrányosnak tartották, hogy a szerző sorozatosan szélhámosok szemszögéből gúnyolja az államfenntartó osztályt. Mi tagadás, Gogol csakugyan mindhárom komédiában és a Holt lelkekben

is szélhámos-szemmel nézett körül a világban. Sőt műveinek költői igazsága épp e kétes úriemberek jövés-menésének köszönhető.

Miért választott Gogol szélhámosokat hőseiül? Bizonyára nemcsak azért, mert ábrázatuk kellemesebb, modoruk csiszoltabb, öltözkük divatosabb, mint az orosz vidék bugris uraié. Hlesztakov és Csicsikov egész egzisztenciájukkal kiváló szolgálatot tettek az írónak.

Mindenekelőtt utasokként jöttek kapóra. Messziről jött ember többet lát, s főként áttekintőbben. Lehetőleg Pétervárról jöjjön (hadd nézzenek föl rá és illegessék magukat előtte a vidéki uraságok, de ne legyen mégsem rangbéli, mert akkor maga is éppoly ostoba és elfogult lesz, mint vendéglátói. (Gogol mondta: „Társadalmunkban minél előkelőbb valaki, annál inkább ostoba”). Jellemet ne hozzon magával, arra nincs szükség, megzavarná vele Szobakevicsékat. Egyébként sem órá vagyunk kíváncsiak, hanem azokra, akikhez elkalauzol, akiket felizgat és formába hoz, akikkel szemben pontosan úgy viselkedik, hogy el legyenek tőle ragadtatva, de ő, a hanyag kaméleon közben a vesébe pillanthasson. Ne legyen rosszelkű, vagyis ne foglalkozzon túlságosan sokat önmagával, de jó se legyen, mert akkor megbotránkozik és erkölcsös tirádákkal untatja az olvasót. Legyen és mégse legyen, nyüzsgjön, de ne kösse le figyelmünket, ne módosítson, csak serkentsen, legyen a társaságban az, ami a vegyületek között a katalizátor, se nem cinkos, se nem szolga, de mégcsak nem is lázadó, nincs más meghatározás: szélhámos. Csicsikov úr és ifjabb kollégái belülről nézik, de kívülről látják Oroszhon uralkodó állatseregletét. Hitelesebb képet senki által nem nyerhetnénk.

Még egy jószolgálat: Gogol humora éppenséggel a szélhámosok részvétlen figyelmét igényli mankóul. A nevetés önmagában véve érzelmetlen aktus. Az ál-ésszerűségben meglátni a képtelent, az eleven lényben az automatát — absztrakt öröm, a szeretet is, a gyűlölet is valamiképpen megzavarja, az előbbi iróniává, az utóbbi szatírává módosítja. Ha a Köpeny irónikus, a Revizor pedig szatirikus, akkor a Holt lelkek sajátlagosan humoros olvasmány. Humora nyers, filozófikus és meghatározhatatlan őshumor. Kettős valószínű lelki forrása: az idegenkedő undor és az édes szentségtörés. Rangosabb honfitársait, (mondhatnánk tágabban is: az embereket) Gogol sem szeretete, sem nem gyűlölte, nem tudott közösséget érezni velük és alkalmasint megvetette őket. S minthogy nem tudott mit kezdeni velük, kinevette őket. Vagy prédikált nekik, mert absztrakt szelleme kárpótlásul néhány általános eszmét szentesített. Az egyik ilyen volt Oroszország. A szépséges, amelyet imádott, és az undorító, amelytől köphetnéke volt. Innen a Holt lelkek kettős hangja: a megcsömörült elutasító kajánság a konkrét Oroszország irányában és leboruló hódolat Oroszország eszményi képe előtt. Amikor éppen elfáradt görcsösen imádni hazáját, s ez eleinte gyakori eset volt, kinevette a szakrilégium gyönyörűségével. Az egyházak általában idegenkednek a szentségkeresőtől: megismerik benne az anarchistát. Gogolra mindenesetre holtáig gyanakodott a Szent Szinódus, lelki vezetője többek között az anarchikus látás démonát akarta kiűzni a hajdani nagy nevetőből.

Ha a komikum érintésére az érzés szatírá, vagy iróniát választ ki magából, az ész szellemességgel felel rá. A bonyolultban kimutatja az egyszerűt, kettészeli a gordiuszi csomót, áttetszővé reflektorozza a világot. Gogol nem volt szellemes. A szellemes ember két pont között a legrövidebb utat választja, az egyenest. Gogol mindig a görbe utat választotta. Vagy felfelé görbített s ilyenkor dagályos lett, vagy lefelé — s ilyenkor csúfondáros volt és borzongó. Humora szív és elme között valami közbülső forrásvidékről ered: a vízió tájékaról.

Látomásának a *sivárság* kényszeres észrevétele adja sajátos jellegét. Nemcsak alkati ürességelménye hajtotta erre minduntalan, az orosz valóság par excellence sivár volt. Nemcsak a *mogorva* — hanem a *jellegtelen* értelmében is. A karakter szerves, erkölcsi teljesítmény, mind az egyénre, mind a társadalomra vonatkoztatva. Meg kell érte küzdeni, az utóbbi esetében tevékeny és szabad közélettel. A cári önkény csak formaruhás csinovnyikoknak volt bővében, de gomb, zsinór és kitüntetés mögött, a haptákban álló ember szürke volt, lágy és formátlan.

A Holt lelkekből kicsendülő közvetlen társadalombírálathoz a sivárságnak ez a

víziója társult talán még terhelőbb vádként az otthoni rendszer ellen. Hogy a legellenségesebb indulatokat ezzel idézte fejére, azzal Gogol maga is tisztában volt. Érdeemes hosszasan idézni kissé túlzó gyanúporét: „Ez az adomány” — a sivárságot felidéző látásmód — „legnagyobb erővel a Holt lelkekben nyilatkozik meg. Annak, hogy a regény megbotránkozottatta Oroszországot és akkora hűhót kavart fel maga körül, egyáltalán nem abban látom okát, mintha oly rendkívüli szigorral tártá volna fel az ország sebeit és nyomorúságát, vagy éppen a diadalmas bünt és üldözött ártatlanságot ábrázolta volna. Hőseim nem bűnözők. Elég lett volna akárcsak egyiküket is valamilyen rokonszenves vonással felruháznom, ahhoz, hogy olvasóim kibéküljenek a regény alakjaival. De ami legjobban felháborította a közönséget, ez az általános sivárság, hogy egyik hősöm silányabb a másiknál, hogy a szerencsétlen olvasó nem talál semmilyen vigasztaló képet, a legcsekélyebb oltalmat sem a pillanatnyi fellelegzésre, úgyhogy mire végére ér a könyvnek, úgy rémlik, mintha dohos pincéből támo-lyogna ki...

„Készségesen megbocsájtották volna, ha netán valami festői gonosztevőt ábrázolok, de ezt a sekélyességet nem tudták megbocsájtani. Az orosz olvasó erősebben borzadozik önnön semmisségétől, mint hibáitól és bűneitől.”

Gogol humora a Holt lelkekben a legféltelenebb, de mégis minden tréfája az életnek erre a penészes szürkességére utal. Igaza volt Puskinnak: a Holt lelkek a legmulatságosabb és legszomorúbb könyv, amit valaha is Oroszországról írtak.

A Holt lelkek első kötete utolsó erőfeszítése volt a büszke Gogolnak, aki 1837-ben még így írt: „Lassan már egy éve, hogy idegen földön élek... mégis eloldhatatlan lánc, bilíncsel az otthonhoz s a mi szegényes, fakó világunkat többre becsülöm a legcsodálatosabb műalkotásnál és a rám itt annyival szívélyesebben boruló egeknél. És még én ne szeretném szülőföldemet! De hazautazni, elviselni ennek a törpeelméjű osztálynak a felfuvalkodott dölyfösségét, amint előttem fennhéjázik és netán még mocskot is szór rám?! Nem, nincs több alázatos szolgálat!”... Aztán mégis lett.

Rómában nincs mitől szenvedni, rossz emlékei tompulnak, az otthoniak kínját nem érzékeli. Puskin meghalt, az uralkodó pénzzel támogatja. térítő hercegnők és ókonzervatív hazafiak ajnározzák körül az író. A magáramaradó már nem a tapasztalatban, hanem a benső megvilágosodásban bíz, szelleme fáradékonyabb, tartása gyermekesebb, leveleiben mind felöltöbbs a magamutogató szenvedés. Az élményhiány az esztétát fölébe emeli a művésznek, a moralistát a tekintélyrombolónak, a vallásost a nevetőnek és legfőképpen: a hazafit a tisztánlátónak. 1840-ben már így ír: „Oroszország szeretete mind erősebben támad fel bennem. Sok minden, ami azelőtt kellemetlennek, sőt elviselhetetlennek látszott, most a maga semmisségében és jelentéktelenségében eltölpül, s már csak nyugodtan és egyenletes kedéllyel melázom rajta, hogyan is vehettem mindezt annyira a szívemre”.

Amint telnek az évek, összes addig írott művét megtagadja: „Drága barátnóm, én nem szeretem korábban írott műveimet, különösen a Holt lelkeket nem.” Más-kor meg azt állítja, a Holt lelkek nem tagadó szellemű regény, s rejtett magasztaló értelme a soron következő kötetben zavartalan tisztasággal felragyog majd. Művéből akkor mindenki vigaszt és erőt meríthet, életével az ő útmutatása szerint minden pravoszláv kiengesztelődhet. De addig még „rengeteg munka és hosszú lelki szenvedés áll előttem. Tisztábbá kell tennem lelkemet a bércek havánál, a derült égboltozatnál és csak akkor lesz erőm a győzclemezhez a nagyszerű életpálya elkezdéséhez, s csak akkor oldódhat meg létezésom rejtélye.”

A tanításhoz mindenesetre máris hozzáfog. Boldog-boldogtalannak tanácsokat osztogat, milyen legyen a gondos háziasszony, a példás családanya, a hű hitves, hogyan intse meg lusta és korhely cselédeit a szigorú, de igazságos gazda, miként kell békén tűrni a sorscsapásokat, napjában hányszor kell imádkozni, étkezés előtt-e vagy után, majd — és ezt sokszor írja —, az írónak előbb tökéletesen meg kell tisztulniuk ahhoz, hogy a cenzúrában ne a szolgaság jelképét, hanem a Gondviselés, valamint

az Uralkodó jótéteményét láthassák. A közhelyek gyilkosa a legutálatosabb közhe-lyekkel bombázza ismerőseit. Mindezeket aztán csokorba gyűjti (leveleiről ugyanis másolatot készített) és közreadja az alábbi hosszú című könyvében: „Válogatott rész-letek barátaimmal folytatott levelezésemből”. Azt reméli, hogy sokakat, akik a Re-vizor és a Holt lelkek miatt meggyűlöltek, ezzel a munkájával majd megnyer.

„Üzenete” senkinek sem tetszett. Vagy legalábbis tíz ujjon megszámlálható ke-veseknek. A haladó szellemű olvasók helyette szégyelltek magukat és fel nem foghat-ták, hogyan nyomathatott ki a legnagyobb élő orosz író ennyi visszataszító ostoba-ságot. A konzervatívok oly hisztérikusnak és szolgainak találták gondolataik vissz-hangját Gogol könyvében, hogy már-már paródiára gyanakodtak. A kormány pedig szükségtelennek nyilvánította, hogy a jobbágyrendszer csakis reátartozó kérdéséről bárki, bármilyen szellemben véleményét hangoztassa. A közönség túlnyomó része azt suttogta: „Gogol meghibbant”.

A már halálos beteg Belinszkij csodálatos levélben magyarázta el Gogolnak, mit tett. „Korbács prédikátora, tudatlanság apostola, obskurantizmus és lelki sötét-ség bajnoka, tatári erkölcsök dicsőítője — mit művel ön?” De Gogol ebből már ke-veset értett, könyve fogadtatásától megszéppent, az előadottak szerénytelen hang-nemében keresi a hibát s lelki vezetőül fogad egy bizonyos Matvej Konsztantyinov-szkij nevű komor, tudatlan és erőszakos szerzetest, aki megtisztítaná a gögtől.

Rendületlenül írja a Holt lelkek második kötetét, ezt a Tolsztoj szerint „izet-let és otromba”, de az elsőhöz képest mindenesetre bágyadt tanmesét, majd mikor odahaza, Moszkvában, elkészül vele, egy éjszaka elégeti az egész kéziratot. (Egy má-sik példányból maradt meg néhány töredék.)

Misztikus, majd egyre inkább böjtös-aszkétikus vallási erőfeszítésében menek-vést nem talált, csak büntudatot és a kárhozat félelmét. Életkedve elapad, sem enni, sem mozogni nem hajlandó, nyöszörögve tűri az orvosok buzgalmát: nadályt, mus-tártapaszt, jeges fürdőt és beöntést, míg végül keresztel a mellén s utolsó percében létrát követelve, meghal.

A ház körül egész tömeg zokog, s az érckoporsót mérföldeken át vállukon vi-szik a moszkvai diákok a Danyilovi monostor temetőjéig.

*

Négy év múlva Miklós cár is meghalt — meg akart halni. Köpeny nélkül haj-tatott ki a téli éjszakába, sikerült tüdőgyulladást kapnia. Az író is, a cár is életük csődjétől futottak a halálba. Mindkettejük szelleme kölcsönösen legyőzte a másikat. Miklós az önkény fenntartásában, Gogol megtagadásában fáradt el. A különbség nem csekély. Egy évszázad múltán: a cár fantom, Gogol nevelő. Megtanít nap, nap után kérdéssé tenni létünket, hogy egyszersmind igazabbá is tehessük, jobb esélyekkel és az ő alkuja nélkül.

Mai lengyel költők

Kerényi Grácia fordítása

Władysław Broniewski (szül. 1897) a lengyel forradalmi líra legkiválóbb képviselője a huszas évektől kezdve. Verseiben az egyéni élmény hitelével, bensőséges hangon szólaltatja meg honfitársainak és elvtársainak problémáit, költészetének mély líraisága az igazi emberség szeretetéről tanúskodik. Ifjúkorában forradalmi költő-csoportot alakított a munkásság harcainak támogatására; különösen közel állott hozzá Majakovszkij költészete, s a nagy szovjet költő is sokra becsülte őt. A háború éveit külföldön, bolyongásban töltötte, s verseiben harcra buzdította honfitársait a német megszállók ellen, kifejezésre juttatta honvágyát, majd a koncentrációs táborban elpusztult feleségét siratta kétségbeesetten. Hazájába visszatérve, költeményeivel továbbra is a szocializmus építésének ügyét szolgálja.

Jarosław Iwaszkiewicz (szül. 1894) a ma élő, idősebb lengyel írónemzedék legjobbjai közé tartozik: az irodalom sokoldalú művelője, költő, novella-, esszé-, regény- és drámaíró. Gyermekkorát és ifjúságát Ukrajnában töltötte, Kijevben járt egyetemre, s ott adta ki első verseit. Varsóba érve, a „Skamander” nevű írócsoport egyik alapító tagja lett, s csakhamar megnyerte művészetével a legnagyobb élő írók elismerését. Munkásságát nagy mesterségbeli tudás s az emberi lélek mély ismerete jellemzi. A költészetben formai újítóként lépett fel: ő terjesztette el a lengyel versben addig kevésbé alkalmazott asszonánsz használatát. Különösen sokat foglalkozott az alkotó művészek problémáival, erről tanúskodik Bach-, Szymanowski-, és Chopin-regénye. A felszabadulás után lelkesen állt a népi Lengyelország mellé, jelenleg a Lengyel Írószövetség elnöke.

Ugyancsak a „Skamander” költő-csoport tagja volt Jan Lechoń (1899—1956), a finom hangú, nagy kultúrájú lengyel lírikus. 1930 óta külföldön (Párizsban, New Yorkban) élt, de lélekben hű maradt lengyel hazájához, s a honvágy-okozta tragikus összeütközései végül is öngyilkossághoz vezettek. Versei ma a lengyel irodalom modern klasszikusai közt foglalnak helyet.

A második világháború után felépő, fiatal költő-nemzedék egyik legjelentékenyebb alakja Wisława Szymborska (szül. 1927). Szymborska a krakkói író-csoporthoz tartozik, versei jó értelemben vett agitatív költemények: érzékeny kommunista lelkiismerettel áll ki minden esetben az emberi méltóság és szabadság ügye mellett, figyel minden sérelemre, szenvedésre, igazságtalanságra. Költői eszközei: a teljes egyszerűség, szinte szimbolikus tömörség, kerül minden díszítést, tetszetős hangulatfestést. Minden újabb kötete esemény a lengyel irodalmi életben.

K. G.

*Władysław Broniewski**Versek*

1.

Város, te szép, te drága,
 növekszel,
 körvonalaid szinte lágyak,
 kivirulsz a kikelettel.

Drága város, mennyi szeretet,
 veriték kell,
 hogy betapasszuk minden sebedet
 egy-egy darab kenyérrel.

Szánktól vontuk meg, szívesen, ó! szívesen,
 azért,
 hogy szép
 legyen,
 munkánknál szebb a cél.

Zakatolnak a gyárok, szállnak a füstök,
 hömpölyög a Visztula...
 Varsó a mienk! Mi építettük!
 Feltámadtunk, alleluja!

2.

A tiszta papír
 jobb, mint a rossz vers.
 Javíthatsz rajta, — mitsem ér:
 mindig rossz lesz.

Az első szabály: ne írd, ha nem tudsz.
 A második: ha nem érzel rá vágyat.
 Ha belül nem zúgysz,
 ha akár vízbe dobhatnának,

no és most ússzál!
 Tovább írd? Mi a csudának.
 Viszlát.

3.

Nem tudtam, hogy itt az öröm
a közelemben,
nem tudtam, hogy a szépség idejön,
elérem a kezemmel,

hogy hirtelen villan fel, akár
a villám fénye,
hogy élni vágyunk, élni örökre már,
csak élni végre,

hogy így lehet szeretni, mikor
már jön az élet vége,
s hogy mindez kihunyhat, akár
a villám fénye.

Jaroslav Iwaszkiewicz

Az éjszaka könyvéből

II.

Ajándék a nyári este,
sajgó sebre csendes ír,
fény derít a zöld berekre,
kéz a kézben kertbe hív.

De az éj az Isten kéme,
minden fája árny-sötét:
kertünk sebzi hófehérre,
emlékké a feledést.

XXXVII.

Csak mímelem én, hogy
nem félek az éjtől,

ablakomba ha állok,
a kinti sötétből:

az égre nézni
kényszeredve tudok csak,
hol szörnyű felhők
s szörny-csillagok lobognak.

S a fa is amott
úgy feketéllik,
szemhéjam alá, az
ágyamba rémlik.

Kebledre bújok,
zengő szívedre:
nyugodt fák és éjszakák
susognak benne.

Jan Lechon

Dal

*Te drága Varsó, ifjúkoromnak
városa, kincses, bezárt világ!
Villanjon föl a mélyből a múltnak
csillaga, hűnyt nap:
hamu s virág.*

*Mielőtt elnyel a homály torka,
add belehelnem kertjeidet.
Szomjúhozom lágy fuvallatodra,
tedd homlokomra
hűs kezedet.*

*Mint illatos orgonát, remegőt,
gyermeki naptól harmatosan:
vágyom veled én az egyesülést
öreg temető
árnyaiban.*

*Arra vágyom, hogy szemem te fogd le,
s ha nem lesz út, mely visszavezet:
én hű maradok hozzád örökre,
távoli rögre
számkivetett.*

Wisława Szymborska

Breughel két majma

*Érettségiről álmodtam az éjjel:
az ablakban két megláncolt majom ült,
künn szárnyalt az ég
és lubickolt a tenger.*

*Az emberiség történelméből feleltem.
Dadogva nyögdécseltem.*

*Az egyik majom gúnyos figyelemmel bámult a szemembe,
a másik szundikálni látszott;
s a kérdés után beállott csendben
mint aki sűg,
halkan megcsörgette a láncot.*

Csendélet, két léggömbbel

Nem emlékeimet kívánom
halálom óráján —
sok elveszett holmimat
szeretném viszontlátni.

Repüljön be ablakon, ajtón
ernyő, kesztyű, bőrönd, kabát,
hogymondhassam akkor:
Minek is mindez nékem.

Dajkatűk, ilyen-olyan fésűk,
papírrózsa, olló, zsineg,
hogymondhassam akkor:
Nem sajnálok semmit.

Akárhol is vagy, kulcsom,
előbújni ne késs,
hogymondhassam akkor:
Csak rozsdás ócskavas.

Kérdőív, igazolvány
fellegként rámszakadjon,
hogymondhassam akkor:
Elbújik a napocska.

Órák, a vízből ússz ki,
vehesselek kezembe,
hogymondhassam akkor:
Csak mímeled az órát.

Megkerül a léggömb is,
mit elrabolt a szél,
hogymondhassam akkor:
Nincs gyerek nálunk.

Repülj ki ablakunkon,
világgá, messzire,
hogymondhassam akkor:
És felzokogjak végre.

FIATALOK

Lázár Tibor

Őszi vers

Kergetik egymást a felhők, összecsapnak,
s harapják egymás oldalát, szürke helyett
sötét felleggé válnak, — komor csapatnak
mutatják magukat, s indulót fütttyöget
nekik a szél, s az eső rohamot dobol.
Őszirózsa-mécsek égnek a kertben még,
száraz kóróként áll a többi, s valahol
a mezőn a szár, mint őszi kandeláber ég.
Ott gyűjtöttem én is nagylángú gyász-tűzet,
hogy minden égjen a messze szemhatárig,
és legyen a tűz-pír derengő üzenet,
s végső sóhajtás az eljövendő nyárig.

Takács László

Augusztusi felvonulás

Elefántcsont-híd
a délután és az est között
Bandukolnak a fáradt bazárosok
ládájukból a gyöngy csillaggá szökött

Utánuk talpig fehérben
áldott asszonyok ringnak mint havas ág
a fűszerré bomlott levegőben
oly félénkek a Juditok és Magdolnák

Következők eperszedő lányok
Telt kötényük karimája karjuk csupa báj
testük szabadul a szűk ruhától
és térdükön nem fog a félhomály

Majd félig kirajzolva félig ébren
megáll hátranéz egy toprongyos alak
hátán muzsika keze erektől kékes
s így szól Látod megvártalak

Áts László

Hazatérés

Még izmaidban reszket az ütem:
 sinek, kerekek álmos kattogása;
 s szemed távol még tünt tájak nyomába
 köszál, ott is, hol nem jártál sosem.
 Lábad alá puhán csúszik a járda,
 fák bólintgatnak rád a tereken ...
 Egy ismerős pad!! Ültél már ezen?
 Jártál már a szokások városába?
 Most érkezel s minden olyan homályos,
 mint matt üvegen áttetsző színek.
 Valóban itt laksz? jaj, ez az a város?!
 Utak, sinek: pókháló labirint —
 Aztán a házat látja meg szemed,
 egy ablak észrevesz és rádacsint.

Békési Gyula

Szülőföldem

Szárad a fehér hajnali szik,
 s füvet mozgató szelek viszik
 a szőke föld ezüst-porát.
 Zsombékok közt kis pocsolyák
 fel-felvillanó naptüze:
 rezgések aranygyűrűje.

A kanális, az út, a híd,
 alig változott valamit.
 Lám-lám, csak az öreg Szabó
 haja fehérlik mint a hó;
 ül a parton, s messzire néz.
 Felhőtlen, tiszta az ég.

Idelátszik a delelő
 parittyafa-ágasa, s bő
 vízével a saras gödör,
 olyan mint egy poros tükör.
 Rajta lencse meg békanyál;
 benne krummog, brekeg a nyár...

És most, kigombolt ingemen:
 susog a táj sejtelmesen.
 Nyakamnál halk szél kelepel;
 fény-kése árnyat szeletel;
 s mellem feszül, akár a domb,
 mit meggyújtott a horizont;

s forró fullánkok zápora
 zuhog le rám, az ég-bura
 csattogni kezd, dörög, szakad;
 zuhantott fáklyák, sugarak
 vak tánca most a pillanat,
 s gyújtott máglyaként ég a Nap!

Krečsmári László

Vers egy haldokló akácról

A vonatablakból tegnap reggel
egy haldokló akácfát láttam.
Mint szikár, csontos öregember,
görnyedten bukkant fel a tájban.

Bénuló gyökér-ujjaival
görcsösen markolt még a földbe,
de száraz, kopasz ágainak
nem volt már semmi, semmi zöldje,
csak pár tenyérnyi helyen égett
fehér virágok fürtös bokra
— talán utolszor — s az öreg fa
úgy figyelt s kis akácokra

— melyek fényes virágruhában
körötte üdén álldogáltak, —
mintha még meg sem csapta volna
szívét szele az elmúlásnak...

S ahogy mentünk, a fa utánunk
mindent megértő bölcsként nézett
s fehér lángú kis virágbokra
még szebben és fénylőbben égett.

Serfőző Simon

Hol senki sem látta...

Emlékszem almazöld
Arcára, ahogy ott ült a fészernél,
A napba hunyorgott, s a palántaültetővel
Piszkálta az eres-alatti esőcsöpögtetőt.

Rongyokba-szakadt tehetetlensége volt
A múlt... Nem nézett rám. Már alkonyodott.
És mesélte, hogy három hold földje van,
S egy fia, akit kitaníttatott.

Még a három évvel azelőtti utat
Látta, ahogy mentek a szekérrel
A hulló nap fénylombjai közt,
Ismerősök felé lengető köszönésekkel...

Nézte a vonatot, s lehet, magában már akkor
Szomorú volt. Nem szólt... Csak néztem.
Az egeket szerette. A kerti munkákat tavasszal,
Allva a zöld lombok lebegésében.

Nem szólt ő senkinek, csak esténként
Sírt, otthon, hol senki sem látta...
Nagy volt a magánya, ropogtatta a mellét. —
Csak ült, tudta, hogy közel van, ami várja...

Elment... Arra, hol az éj nagy
Felhő-uszályai vonulnak az ég alatt.
— Lobognak az emlékek mögött, messze
A gyász-lobogós, fekete hős-falak...

Lemle Géza

Cigányváros

A mohácsi országúttól útjelző tábla mutat Versend felé. Ez a több mint ezer lelkes, négy nemzetiség lakta község meghúzódott a dél-baranyai jó bortermő lankákon, távol az országúttól, mintha szégyellnivalója lett volna. Három nemzetiség, a magyar, német és délszláv szégyellte a negyediket, a cigányokat, s szégyellték a cigányok önmagukat. Az utóbbi, megalázott nép úgy járt, mint a rosszul nevelt mostohagyermek. A kenyeret elzárták előle, ütötték-verték, jó szót sohasem kapott, s annyiszor mondogatták neki: te ilyen... te olyan... — míg végül is olyan lett, amilyenné tették, amilyennek mondták, s nem is nagyon erőlködött, hogy más legyen.

Cigánysors volt ez. Nemcsak a versendieké, hanem a 'gilvánfaiaké, bogádmindszentieké s másoké, akikről alig tudtunk többet: vannak, nyomorúságos gazdasági és kulturális körülmények között élnek; s árad ellenük a panasz: kerülük a munkát, lopnak, fertőző góccok, gyermekeik nem járnak iskolába, részegeskednek, izgágák — mit sem lehet kezdeni velük. A cigányromantika idilli hangulatot erőltető hazugsága nem sokat enyhített a sötét színeken.

A közvéleménnyel (néha még a hivatalossal is) egy kicsit úgy vagyunk: még egyre fűjjük a régi nótát, pedig az már nagyon hamisan szól.

Különösen most érzem ezt, hogy Versendről hazatérve papírra vetem gondolataimat. Azért mentem oda, hogy biztató jeleket gyűjtögessek: néhány antennát a putrik tetején, felfelé ívelő, vigasztaló s egyben lelkiismeretünket ébresztgető élet-sorsokat, — s úgy tértem haza, hogy megismertem egy életkedvre serkent nép erőfeszítését, ami nemcsak őszinte csodálatra és elismerésre kötelez, hanem segítségre, igazságuk szólására is.

Versend ma már jobban kimerészkedik a világ szeme elé. A főútvonal mellett az új termelőszövetkezeti istálló, sertésólak, görék vallanak az új életről. A régi községnevtábla előtt épült új házak sora is az országút felé nyújtózik. A tanácsház mellett modern, neonvilágítású bolt. A falu szívében megtelepedett egy darabka város. Mellette téglasoronként növekszik az új művelődési otthon. Megnőttek a régi iskola tenyérnyi ablakai, szaporodtak a tantermek, napköziotthon tárta ki kapuját. Hajnalonként munkásbuszok sora indul szerte a megyébe.

Ha a faluról elmondhatjuk, hogy szégyenkezve elbújt, még inkább elmondhatjuk a „cigányvárosról”, amely még ma is sárbafulótan rejtőzködik a falu végén, 65 házikó 110 családnak, 440 embernek ad otthont. A telepen 4 WC, 6 disznóól, 8 tyúkól és 1 istálló van. A „város” előtt megtorpant a járda, jó ideig a villanyvezeték is (1959-ben jutott el a villany a cigányok közé). Az előítéletek gyűrüje fojtogatta a telepet, csupán a rendőr, a kisbíró, néha az orvos képviselte „hivatalból” a társadalom kapcsolatait. Innen rajzott szét a nyomor koldustarisznyával, néhány szerszámmal: fejszével, hegedűvel, hulladékot gyűjtő kocsival vagy vályogvető „khári”-val. S mindez olyan természetesnek tűnt sokáig, mint önhibából szerzett gyógyíthatatlan beteg-

ség; mintha e nép ön maga sírját ásta volna meg, s hajlandóságot sem mutatna az emberibb életre.

Ki gondolt arra, hogy meséiben, dalaiban éppúgy él az igazságos rend, az emberséges élet vágya, mint más elnyomott nép költészetében. Hogy fáj nekik a megalázás. Nem mondták ők le semmiről — megrabolták őket.

Ma a komlói építőkhöz 16-an, a baranyai építőipari vállalathoz 21-en, a mély-építőkhöz 29-en, a bolyi állami gazdaságba 7-en, a méntelepre 16-an, a villányi állami gazdaságba 33-an, az útfenntartókhoz 16-an járnak munkába. Mások a termelősövetkezetben és más munkaterületeken dolgoznak.

Volt, aki mezítláb, rongyosan indult, s ma gépkocsivezetőként tér haza. Nagyon szeretik a gépeket. B-ék három gyermeke közül egy óvónő, egy gépésztechnikus és egy építőipari technikumi tanuló.

Nehezen fogalmazzák meg, de mélyen él bennük: most sajátjukká tehetnek mindent: munkát, öntudatot, emberséget. Épülnek és szabadulnak.

Olyan egyszerűnek, természetesnek tűnik e megállapítás: általában állandó munkahelyen dolgoznak. De mennyi hasztalan próbálkozás, kudarc, megnemértetés, megalázás követte ki az előrehaladás útját! (Talán nem is szólnék róla, ha nem merednének még ma is velük szembe ezek az akadályok.)

A versendi cigányok szinte kétségbeesett erőfeszítéssel menekülnek múltjuktól. Vannak, akik az arra emlékeztető Kolompár nevet is elhajították. Hárman korábban megtették ezt, két család kérvénye nemrég indult el útjára. Volt Versendről elszármazott cigány, aki kézzel-lábbal tiltakozott az ellen, hogy szülőfalujában írják össze a népszámláláskor, nehogy valaki cigány származására következtethessen ebből. A nem, vagy sokkal lassabban fejlődő cigányokról megvetéssel beszélnek, s nem lépnek velük házasságra. Majdnemhogy így szólnak: „Csak nem megyek egy cigányhoz!” Az apa így beszél gyermekéről: „Nem akarom, hogy cigánymódra nőjjön fel” — s nem engedi meg, hogy gyermekei otthon cigányul beszéljenek. Hogy mégis viszonylag lassú a fejlődés, annak egyik alapvető oka, hogy sokszor magukra hagyatva küszködnek, sok közönyös ember mellett a hitetlenek — s talán éppen ezért tehetetlenek — tábora nagyobb, mint a cigányok felemelkedésén hittél, cselekvéssel fáradozóké.

Az ellenforradalom lángra lobbantott sok hamu alatt parázsló szándékot és indulatot, kis híja, hogy lángra nem lobbantotta — a szó szoros értelmében — a versendi cigánytelepet is. A cigányok keserűen emlékeznek az ellenforradalom egyik helyi követelésére: a cigányvárost le kell önteni petróleummal és fel kell gyújtani. A szóbeszéd szerint már „felelőse” is volt az akciónak, s állítólag azért esett kútba a terv, mert nem volt a boltban elég petróleum.

A cigányok szegyenletes megkülönböztetése — ha nem is a legdurvább formákban — még él. Éppen azok keseregnek miatta, akik méltán érzik, hogy társadalmunk egyenrangú tagjaivá nőttek.

Vajon helyes volt-e, hogy a versendi termelősövetkezet létrehozásának egyik elevi alapja ez volt: cigányokat nem veszünk fel a termelősövetkezetbe? „Gazdák között cigányoknak nincs helyük” — mondogatták.

Először nem is volt cigány a termelősövetkezetben. Majd amikor látták, hogy a kőfejtőben sehogysem megy a munka, mert az emberek kidőltek a csákány mellől, vagy elhajították a szerszámot, felvettek oda néhány cigányt. Azóta termel a kőfejtő, az ott dolgozó cigányok napi két és fél munkaegységet keresnek, s nem rajtuk múlott, hogy a munkaegység értéke csak 21 forint volt. Utóbb még felvettek egy cigány kocsiát, meg egy sertésgondozót. Egyikükkel sem jártak rosszul. A többiek, hogy falujuk megtagadta őket, másutt néztek kenyér után. Megtalálták s megállják helyüket egyesek jobban, mint azok jórésze, akik kitagadták őket.

Az élet azonban nemcsak ezzel adott választ az elhamarkodott ítéletre.

A főleg cigány fiatalokból álló KISZ alapszervezet (akkor 25 KISZ fiatalból 17 cigány volt; jelenleg 66 KISZ-tagból 27 a cigány) többször segítségére sietett a termelősövetkezetnek, nem egyszer úgy, hogy néhány termelősövetkezeti tag a kocsmajaótól szidalmazta őket. Negyven hold rétről összegyűjtötték a szénát munka után, holdvilágnál, s még nótára is futotta lelkesedésükből. Aratáskor ismét megragadták

a kasza nyelét, s ekkor már mások is csatlakoztak hozzájuk. Nagy szó ez! Nemcsak azért, mert a cigányfiatalok megváltozott magatartásának példái voltak ezek, hanem azért is, mert másokat is megmozdítottak, munkára is, KISZ-tagságra is.

És mi volt a fizetség?

A termelőszövetkezet ki akarta fizetni őket. A pénzt nem fogadták el. S amit vártak — nem kapták meg: a jó szót, emberséget.

A zárszámadó közgyűlésen műsort adott a kultúr csoport. A cigányfiatalok léptek fel. Erre többen elhagyták a termet, mert nem őket várták, hanem a délszláv táncosokat. Nem tudom, egy pohár borral megkínálták-e őket, de vacsorára nem hívták meg őket. Ennek ellenére megígérték a cigány fiatalok — rájuk máskor is számíthat a téesz.

A cigányok gépjárművel a környező állami gazdaságokba, főleg Villányba jártak dolgozni, amikor bizony Versenden is elkezdte volna a munkaerő. Akiiket hívtak később a termelőszövetkezetbe, nem hallgattak a kérlelő szóra, nem akartak hálátlanok lenni azokkal szemben, akikől először kaptak munkát, megbecsülést, jó szót.

Még egy eset. Egyik vállalat elküldte munkaerőtoborzóját Versendre. Jelentkezett is tizenhat cigány. Behívták őket orvosi vizsgálatra. Megfeleltek. Mikor azonban munkára jelentkeztek: — Nekünk nem kell cigány! — utasították el őket. A tanácsstíkárnő beperelte a vállalatot a cigányok védelmében. Kártérítést követelt a kárbavesztett munkanapokért. Végül is alkalmazták a cigány munkásokat, de csak azért, hogy kibújjanak a több ezer forintos kártérítés alól. Ma hálás a vállalat a munkásokért. (Meggjegyzem, ezek a fiatalok munkából hazajövet napokon keresztül segítették felépíteni a bolyi nyári KISZ-tábort.)

A bizalmatlanság mégsem oldódott föl.

Az ember jóformán lépést sem tehet a cigányok között, hogy ne panaszkodnának. Igaz, túlságosan érzékenyek is, de a megértés és tapintat is kevés irántuk.

Előfordult egy alkalommal, hogy a cigánytelephez közeleső szőlőkből télvíz idején eltűnedezték a szőlőkarók. Kik vihették el? Nyilván a cigányok. Kihallgatások, zaklatások egész sora bolygatta meg a telep életét. A tettes csak nem került kézre. Az eszébe sem jutott senkinek, hogy a bűnös nem cigány is lehet. Végül a cigányok „önvédelemből” kinyomozták, hová tűnik a szőlőkaró. Kocsival hordta el egy versendi gazda. (A cigányok életmódjának, szemléletének megváltozását tükrözi többek között a lopások csökkenése. 1957-ben még több mint 100 mezei lopásról érkezett feljelentés, 1958-ban 12-ről, 1959-ben 3-ról, s azóta csak elvétve fordul elő. A rossz nyelvek szerint ez azért van így, mert a csősz analfabéta, s nem tud feljelentést írni. Igaz, a mezőőr nem tud írni, de 1957-ben is ő volt a határ őre!)

Az egyik cigány keserűen panaszkodott, hogy szőlőbongészésért 100 forinttal büntették meg, mert cigány. A bűngészésért egyébként büntetni nem szoktak. — Igaz, loptunk is néha ennyicskét — formált kis teknőt két tenyeréből — amikor éhesek voltunk. Nincs se kertünk, se gyümölcsfánk... megkínálták a gyerekek. Minket megbüntettek, de aki kocsival lopott, azzal nem történt semmi. (Kertjük ma sincs általában. Erdemes volna ezen is segíteni!)

Nehezen felejtik el az olasz legények esetét is. Nagy port vert ez annakidején! Búcsú volt Versenden. Olasz legények is részt vettek a mulatságon. Nincs ebben semmi rossz. De abban már igen, hogy azért jöttek Versendre, mert nekik „cigánylány kellett”. Csakhogy sok minden változott azóta, hogy utoljára Versenden jártak. Hiába zaklatták a cigánylányokat, egy sem állt kötélnék. Iratlan törvénnyé vált, hogy minden cigánylánynak meg kell becsülnie magát. Jó hírnevüket ekkor már közösségi ügynek tekintették. Vigyáztak erre a szülők, s vigyáztak a legények is. A bál végén az olasz legények hazakísérték az egyik cigánylányt, aki a kiskapuban megköszönte a figyelmességet, s faképnél hagyta őket. A csalódott legények verték az ajtót, dörömböltek az ablakon. Cigánylegények is figyelmesek lettek a lármára, s megpróbálták szép szóval jobb belátására bírni az olaszokat, s mikor ez nem sikerült, jól helyben hagyták őket. A népi „jogszokás” szerint ezzel az ügy el is lett volna intézve. Nem így ez a verekedés! Hiszen itt cigánylegények vertek meg mást! A cigánylegényeket törvény elé állították, szüleiket is bántalmazták, s az ügyben — a cigányok véleménye

szerint — szabálytalanul eljáró rendőr ellen is vádat emeltek. Az eredmény: az egyik cigánylegényt lecsukták; a rendőrt először elítélték, majd felmentették. Hogy az olasz legényekkel történt-e valami, arról nem szól a „versendi krónika”. De azt mondogatják: cigánnyal mindent lehet tenni; aki ellenük vét, annak az ügyét elegyengetik, de a cigány holtáig keresheti igazságát.

— Pedig mi még nem öltünk soha — de a versendi primást megölték Bólyból hazajövet — elevenítettek fel egy néhány évtizedes történetet.

— A boltban nekünk adják az égett kenyeret.

— Ha betegség van, bennünket oltanak sorra, pedig megnézheti a lakásunkat! Piszkosabbak vagyunk, mint mások?

— Az iskolában külön ültetik gyermekeinket.

— A művelődési otthonban elhúzódnak tőlünk.

— Bácsfa-pusztán veszekedni kellett, hogy bennünket is ugyanúgy fizessenek, mint másokat...

— Vannak, akik azt szeretnék, ha még mindig mi vennénk meg a legócskább tűzhelyeket, meg mindent, ami már senkinek sem kell.

— Ki mennyit fejlődött?... Nézzék meg! És mégis lenéznek, üldöznek, gúnyolnak — mondják.

Aztán beszéltek arról, hogy egyik középiskolánkból két cigánylány megszökött, mert nem bírták ki az állandó gúnyolódást, piszkálódást.

— Csak néhányan szeretnek bennünket, de nekik is sok mindent kell elhallgatniuk miattunk...

Már nem mosolyognak bocsánatkérőn, ha sértegetik őket, már nemcsak felfelé tudnak nézni, már becsülik önmagukat és megbecsülést várnak. Megmagyarázom nekik: nem azért oltják be őket, mert cigányok, hanem mert fertőzött területen élnek... 4 WC... — megértik. (De eddig miért nem magyarázták így meg?!). Az égett kenyeret azért kapják, mert gyerekeket küldenek kenyérért. (Magam is tudom — ez nem magyarázat.) Aztán amit nem lehet megmagyarázni!! Féligazságaik is oly hatalmasak, hogy a vérszegény magyarázkodások eltörpülnek mellettük.

— Tudom, az én lányom sem érettségizik Pécsen. Kinézik az iskolából...

Meg kellene mutatnunk: azért is érettségizik és orvos lesz!

Valahogy úgy kellene szeretnünk őket, úgy kellene melléjük állnunk, mint néhányan itt Versenden, meg mindazok, akikről tudják, érzik, hogy szeretik, becsülik őket. S érzéseikben ritkán tévednek. Ahogyan magamban felidéztem a cigánylakta községek általam ismert vezetőit, bizony arra a megállapításra jutottam, hogy a sok, egyébként derék ember között két kezemen megszámlálhatnám azokat, akik meggyőződéssel vallják, hogy a cigányokkal is mindent el lehet érni, amit másokkal, jó szóval, segítőkészséggel, türelemmel.

— Amikor költöztünk — mesélte egy pedagógus — csak cigányok segítettek nekünk. Nem is kértünk meg másokat.

— Nem félnek, hogy lába kél valaminek? — kérdezgették sokan.

Egy tú sem hiányzott.

— A népszámláláskor én vállaltam a „várost”. Az aggodalmaskodók attól féltek, hogy megtetvesedem. Semmi bajom sem lett — folytatta vallomását. A cigányok maguk is mások akarnak lenni, segíteni kell őket.

Magam is meggyőződtem, mennyire örülnek minden apró jelnek, ami azt bizonyítja, hogy embernek tartják őket. A kultúrcsoport tagjai egyik pécsi vendégszereplésükre emlékeznek:

— Amikor vége volt a táncunknak, körülálltak bennünket, a kezünket szorongatták, dicsérték. Szörppel, cukorral kínáltak... Mindenki azt a „piros ruhás” lányt kereste...

— Máriakémeden is szépen fogadtak... Nem voltak büszkéek... Sokáig táncoltunk... csak úgy kapkodták a lányokat...

Ezek a legnagyobb élményeik... Szeretnek „dicsekedni” a munkában elért eredményekkel, a róluk alkotott kedvező véleményekkel. Nem akarnak „kilógni” a társadalomból. Még a legkisebbek is nehezen viselik el, ha szégyenkezniök kell valamiért.

Egy alkalommal öt-hat rajkó rakoncátlankodott a művelődési otthon kerítésén; valaki néhányat nyakon legyintett közülük; kettő elszaladt a büntetés elől. Nem sokáig tudták elviselni ezt az állapotot. Megjelentek, s kérték adják meg nekik is a nyaklevest, s azután legyen minden úgy, mint korábban volt.

Voltam egy cigánybálon. A fiúkon sötét ruha, a lányokon többnyire ízléses, értékes bálí öltözet. A karóra általános. Jó hangulat, fegyelmezett, udvarias magatartás! Falun ritkán lát az ember ilyen szervezett, szolid és mégis hangulatos táncos estét. Egy legény valahogy nem találta helyét a társaságban. Még éjjél sem volt, ő már „elázott”. Félreálltak útjából, s ha megkísérelte, hogy valahol bekapcsolódjék a társalgásba, elfordultak tőle. A lányok kelletlenül táncoltak vele, vagy kikoszorázták. Rikító zöld sálja úgy lógott a nyakán, mintha oda pottyant volna valahonnan; ruhája rendetlen, viselkedése esetlen.

— Ugye az a zöldsálas nem versendi?

— Nem.

Itt már más a légkör, s az kötelez.

S. István volt az első, ahova „családlátogatásra” betoppantam. Nem a cigánytelepen laknak, hanem a faluban. Házuk nem a legjobb állapotban van, rőzoga lépcsőn botladozom be a lakásba. Az udvaron apró diófák guggolnak sorban, s vadszőlő vesszők ágaskodnak. Lugas lesz belőlük. A kert egyre bővül a haszontalan udvar rováására. A további tervek — disznó- és baromfiól — olyanok, amelyek szembeütően tükrözik a régi életforma megváltozását.

Tízen laknak a két szoba-konyhás lakásban, többségük apró gyerek. A legkisebbet S. Péter dajkálta, huga Erzsike éppen felmosta a szobát. A családból hárman keresnek: S. István és Péter építő segéd munkások, Erzsike vonatatóval naponta a villányi állami gazdaságba jár. S. Istvánné nem dolgozhat, sok az apró gyermek. Péter meg is jegyzi: a legközelebbi nagyobb vásárlásuk mosógép lesz.

— Kell. Sok a gyerek, édesanyám nem győzi.

A szoba, ahol helytel kínáltak, hálószoba, toalett-tükörrel, kis asztallal. Új bútorok, de a szekrény tetején még ott a szalonna. A szekrényekben a közelmúltban kialakított ruhatár. Erzsike a világ legtermészetesebb hangján jegyzi meg:

— A ballonkabátot már le kell tenni. Hűvös az idő. Jöhet a bőrkabát. Az ő szekrényében a kabátok és egyéb ruhák mellett két kosztüm, egy sötét és egy világos, két nylon ruha. Péter is jól öltözködik, apja is. Az apró gyermekek még elhanyagoltak, rájuk ezután kerül sor. Eddig másra kellett a pénz: bútorra, ruhára, kerékpárra és főleg a rendszeres, jó étellemezésre. Az asszony sűrűn megjárja Mohácsot és tömött szatyorral tér haza. A mosógép mellett még bútort is kell venniök, s Erzsikének is gyűjteni kell a kelengyét.

— Öt már nem úgy „szóktetik”.

Régen nem csináltak nagy ügyet a házasságból. A leányt „elszóktették” hazulról, „bokor alatt megesküdtek” — s ezzel rendjén volt minden. Amikor Versenden sorra került a cigányok „családjogi rendezése”, nem kis feladat előtt állt a községi tanács. Csupán 1957-ben 46 elmaradt házasságkötést tartottak meg, volt olyan nap, amelyre 13 jutott belőle. Sok gyermek a nagyanyja nevét viselte kétszeres törvénytelen házasság következményeként.

Tavaly még előfordult két szóktetés, de már egyik sem volt igazi. Az egyik pár a szülők ellenkezése elől szókött meg, hogy az öregek megbékéltek, visszajöttek, megesküdtek, s mégiscsak szabályos házasság lett a szóktetésből. A másik nagyon „igazinak” ígérkezett, de abból sem lett semmi. A lány a romantika megkopása után hazaszókött.

Erkölcsei életük lazasága, lenézésük azt eredményezte, hogy a felszabadulás előtt nem fordult elő cigányokkal kötött vegyesházasság Versenden. Másik se nagyon, hiszen a nemzetiségi torzsalkodások, a vagyoni kötöttségek a szerelem kivirágzását is korlátozók közé szorították. Példaképpen említtem, hogy a felszabadulás előtt egymást követő négy évben (1936—39) mindösszesen 5 vegyesházasság volt 62-ből; az ellenfordalmat követő esztendőkből (1957—60) 44 házasságból 17 volt vegyesházasság, 11 esetben cigányokkal.

Erzsikét tehát már nem „szöktetik”. Péter katona lesz, s utána kettős esküvő „staflirunggal”. Addig is úgy vigyáz Péter Erzsikére, hogy „szó ne érhesse a ház elejét”.

Már indultunk tovább, amikor szöbakerült Péter továbbtanulásának kérdése.

— Még mindig nem döntöttél?

— Nehéz az.

— Pedig el kell végezni a nyolc általánost, hogy szakmunkás lehess.

Péter még vonakodott, munkásszálláson kellene laknia, de szívesebben jár haza. Ebben a húzódásban azonban félig-meddig már a helyes döntést éreztem.

Cs. Andrásék „új házások”, ugyanis most vettek házat tizenkétezer forintért. Még legalább ennyit kell ráköltetni, hogy rendben legyen, azután bebútorozni, stb.

— Ötezer forint kölcsönt kaptunk a bolyi hitelszövetkezettől. A tanácsttkárnő volt az egyik kezesünk.

Cs. Andrásné szerényen szól, keze ölében pihen, lábát maga alá húzza a széken, s így tartásával egy kicsit a múltat idézi. De szeméből már ez sugárzik: „Ilyenek vagyunk ám mi! Nekünk hitelt ad a szövetkezet, értünk a tanácsttkárnő kezéskedik!” Ahogy körülnézek, a tekintetemet kíséri az övé, s ha elégedetlenséget vél arcomon felfedezni, siet a magyarázattal.

— Most törleszgetjük az adósságot... hamarosan kertünk lesz... kerítésünk...

Igen, a kert! Nekik már nem magántulajdont, vagyont jelent, hanem megtalált otthonot, hazát, s szabadulást a máról-holnapra élés keserves emlékeitől.

— Ma babot főztem, pedig vasárnap van. Tudja, mennyibe került a bableves? Hatvan forintba! A parasztoznak van szívük nyolc forintot elkérni egy liter babért... (Pécssett akkor öt forint volt a bab kilója).

De hamarosan kertjük lesz!...

Cs. Andráséknál négyen dolgoznak, valamennyien egy helyen építő segéd munkások. Van olyan hónap, amikor hatezer forintot keresnek. Élelemre 2—2,500 forintot költenek, de akkor „nem jut mindennap szalonna a tarisznyába”. Aztán sok mindenre kell még a pénz.

— Búcsúra új ruhát kellett valamennyiünknek venni — sopánkodik az aszszony. — Nagyon kell takarékoskodni. Még 2,500 Ft az adósság.

— A kislány haját muszáj dauerezni?

— Muszáj! Mások is így csinálják.

Cs. Andrásné takarékoskodik is! Minden kereső neki adja a pénzét, s ő osztja be. Nem nagyon bőkezű. András bácsi a búcsúra tíz forint zsebpénzt kapott, a legények fejenként húszat. Egyik legény vasárnap is dolgozott, hogy kipótolja a zsebpénzt.

Az új életformára nehéz áttérni. Cs. Gyuri 16 éves, s aligha mondhatjuk, hogy „zökkenőmentesen” vált ifjúmunkás belőle. Néha még most is sír, amikor hajnalonként kiráncigálják az ágyból, s azt is megtette, hogy kalapáccsal szándékosan szétverte az egyik ujját, hogy táppénzre mehessen. Szinte naponként kell legyőznie önmagát. S valamennyien ezt teszik évek óta. Ki így, ki úgy.

Gyuri ma már rendesen végzi munkáját, jól érzi magát a fehér ingben, sötét-kék ruhában, s lelkesen beszél a ház rendbehozásáról, bútorgyűjtéséről, a kertről, a kerítésről és a... nősülésről. Néha feltámad benne az ördög, felönt kicsit a garatra, hangoskodik, „ki ha én nem”, de ez már csak megtorpanás, az út felfelé vezet.

Modern gondjuk Cs. Andráséknak a társbérő, K. István. Mihaszna ember. Dolgozik ugyan, de minden keresetét elissza. A régi elven: egyszer hopp — máskor kopp. Bolti számláját a boltos ébersége vasalja be. Lakbért három éve nem fizet, mióta felfedezte társadalmi rendünk humanizmusát, amellyel vissza is lehet élni.

— Amíg demokrácia van, én lakbért nem fizetek — mondja.

K. István feleségének kilencven éves anyja koldulni jár, s a család eltartásában a sűrűn ismétlődő „koppok” idején komoly szerepe van. Leánya is a régi nótát fújja:

— Hadd igyék! Megérdemli, mert dolgozik.

Nagyobb távlatuk még nincs. Dolgoznak, hogy ihaszanak.

K. István testvérei már beilleszkedtek a társadalom életébe. Két testvére sofőr,

az egyik párttag és tanácsstag. Nemrég nősült, „szép magyar menyecskét” hozott Nagypallból. Feltűnően tiszta és rendes házban laknak.

A régi élet maradványai még élnek; nem könnyű kitörni a völgyből. A kocsmában még mindig ők a törzsvendégek, de a verekedések, melyekről hirhettek voltak, egyre ritkábbak. Hol okkal, hol ok nélkül még ki-kicsöppennek a rendszeres munkából.

Élnek még a babonák is. Ha a cigánytelepen meghal valaki, napokig ég a vilány szinte valamennyi házban. Sötétedéskor a kocsmából is haza takarodnak. Este a temető mellett nem mennek el. Jórészüik hisz a kártyavetésben, álomfejtésben, bájolásban.

Jósok, javasok bő sápot húznak hiszékenységükből. Még ott sem látják sokszor a reális összefüggéseket, ahol fejlődésük szempontjából látniok kellene.

— Tudja, hogy ha valamit nem csináltak volna a K-ék, akkor azt a púpos égimeszelőt elvette volna X? Nézze csak meg, mind a két lányuk milyen jól ment férjhez! Az anyjuk érti mivel kell megetetni a férfiakat... — mesélte egy idős cigányasszony. S még véletlenül sem gondolt arra, hogy K-ék dolgoztak, gyarapodtak — ez a „titok”.

Fű, zokni, temetői föld, macsakszór, tűzbe szórt só, fokhagyma... s ki győzné felsorolni a bájolás, boszorkányrémités eszközeit... Egy néprajzos napok alatt a babonák tömegét gyűjthetné össze. Persze a fiatalok már kevésbé hisznek ezekben, meg is mosolyogják, de amíg 50 analfabéta van közöttük (a fele fiatal!) addig még hathatnak.

Az elmúlt évek fejlődése megdöbrentő szélsőségekhez vezetett. Jól kereső munkások — kolduló öregasszonyok; középiskolás cigányfiatalok, végzett óvónők, érettségizettek, technikusok — napköziotthon cigánygyerekek nélkül, nagyfokú lemorzsolódás az általános iskolában. (Huszonöt első osztályos cigánygyerekből osztályismétlés nélkül 4 jutott el mindössze a negyedik osztályig.)

Végigjártam a cigányvárost, a házakat. Többségük nagyon rendes és tiszta, kinosan rendbentartott. K. Veráéknál heten laknak a putriból varázsolt kis házikóban. Azon töprengtem, hogy lehetséges így megőrizni az apró szoba-konyhás lakások tisztaságát. Kicsit szemerkélt az eső. A ház asszonya levettette a lányokkal a cipőt még az udvaron, csak úgy jöhettek a lakásba.

Az udvarok virágosak, az ablakokban is virágok, függönyök, a bútorokon terítők, a padlón szőnyegek. Sok helyen még a konyhában is. Ezek a házikók a régi putrinak csak a méreteit őrzik. A „városban” jó néhány putri összedült. A többi levettette régi zsupfedelét. A faluban szaporodnak a cigányok házai. S ez így van jól. Az igazi nagy lépés az új ház a faluban, kerttel, kerítéssel, disznóállal, gyümölcsfával. Ezt a folyamatot kell gyorsítani. Hat család házjuttatással szabadult meg a völgyből, négyen már úgy vásároltak házat, házbérbe ugyancsak négyen költöztek a faluba. Okos segítséggel rövid idő alatt száműzhetjük a „város” emlékét. Mert valóban fel kell ezt égetni, de nem petróleummal, hanem forradalmunk tűzével.

Márffy Ödön kortársairól és a korról

(Részletek a művésszel folytatott beszélgetésből)

1956. március 21-én azzal a szándékkal kerestem fel Márffy Ödönt, hogy rávegyem emlékiratainak megírására. Az a néhány rövid írás ugyanis, amit ismertem tőle, jó tollú írónak mutatta, bár tudtam, hogy neki nem a toll, hanem az ecset a legfőbb kifejező eszköze. El is hátrította a kérést. „A feleségem ugyan csinál valamit — mondta —, de én a szemem miatt — mutatott szemüvegére, mely hályogos szemét takarta — nem tudok írni, leveleimet is feleségem írja, meg aztán...” — Nem fejezte be a mondatot, állványa felé nézett; elkezdett virágcsendélet várta a befejezést. Harsogó színek, utolsó fellobbanások, utolsó látomások és meglátások.

Kernstokról kérdeztem, s ő beszélt, lassan; nyugodtan, pontosan felidézve kis részleteket. Egy-egy kitérő Szabó Ervinre, Adyra, Párizsra, Nyergesújfalura. Emlék emléket kergetett, s csak mikor látta, hogy ceruzám már nem tudja követni, lassította le mondókáját, hogy nyugodtan, kényelmesen jegyezhessem.

Így készült lassan, estéről-estére Márffy Ödön visszaemlékezése, poharazgatva vagy fekete mellett, miközben a legkülönbébb dolgokról beszélgettünk. Am ami e beszélgetések során fontosnak tűnt, rögtön papírra került szószzerinti pontossággal, hogy majd később, a részleteket összefogva, a kiadás számára nagy egésszé egyesüljön. Egy-egy epizódot, Adyrról vagy másról, több alkalommal is elmondott, ezeket feljegyeztem valahányszor. Aztán néhány kéziratát, levélmásolatát, rádiónyilatkozatát s a Dokumentációs Központ egy korábbi kikérdezési anyagát, melyet több helyen kifogásolt, átadta, vegyem úgy, mintha elmondta volna, dolgozzam be ezeket is az emlékezésekbe, oda, ahova jónak látom.

Ahogy betegsége súlyosbodott, a találkozások ritkábbá váltak, a beszélgetések rövidebbekké, pedig sok mondanivalója volt még, s a jegyzetek messze álltak attól, hogy a részletek összeállítása megtörténhessen és a kéziratot átnézve hitelesíthesse emlékezéseit.

Utoljára a Kútvolgyi úti kórházban kerestem fel. Itt volt Vedres Márk és Csók István is. Betegsége meglehetősen megviselte, megtörtnek látszott. Nem akartam fárasztani, bíztam, felépül, s majd folytatjuk otthon, a műteremben, mint azelőtt. Néhány nap múlva azonban jött a hír: Meghalt Márffy Ödön.

Az emlékirat befejezéstelenül maradt, néhány részletét — elsőként — itt nyújtom át a *Jelenkor* olvasóinak.

HORVÁTH BÉLA

A mi korunk a két világháború között helyezkedik el. Alig indultunk el művészi pályánkon, a levegőben a háború idegessége vibrált, és ez a háborús levegő vett körül bennünket éppen akkor, midőn alkotó tevékenységünk delelőjén álltunk. A két világháború mély nyomokat hagyott a mi oeuvre-ünkben. Nem tudjuk gazdagságban és termékenységben felmutatni azt, ami bennünket megilletett volna. Ellentmondásokkal teli kor volt, és ezekből az ellentmondásokból eredő események nyugtalanították

a munkánkat. A másik, ami nehezítette elindulásunkat, az orientáció kérdése. Háborgás volt a művészeti életben is. Nyugtalanlás jellemezte ezt a kort. Rengeteg izmus, rengetek próbálkozás szele találkozott és csapott össze. A nagy kérdés az volt, miként tudja megtalálni önmagát egy művész. Amikor én kezdtem, nehéz volt eligazodni, nehéz volt felismerni, hogy a felbukkant új irányok sokaságából melyik a maradandó, melyik nem hamvad el. A müncheni iskola lebukóban volt, a párizsi iskola, az impresszionisták az elismerés kiteljesedésében, de kezdte már nyomni őket a konstruktivizmus. A fiatal művészt zavarba hozták mindezek.

Én kimentem Párizsba. Előtte csak magam dolgoztam, nem volt mesterem. Először én is Münchenbe mentem, hogy az elinduláshoz erőt szedjek, de az a festészet idegen volt, amit ott láttam; hidegen hagyott, nem fogott meg. Csak nyolc napig voltam ott. Tespedtséget találtam, nem volt kedvem letelepedni. Ösztönösen Párizsba mentem, ahol váratlanul megtaláltam a megfelelő légkört. Az impresszionizmus már teljesen kibontakozott, az impresszionisták az elismerés magas fokán álltak, a Luxembourgban már a világtól elismert főműveikkel szerepeltek. Elismert, nagy mesterek voltak.

A fiatalság lassan már kezdett elfordulni tőlük, egy állandó, konstruktív irány felé kerestek utat. Nem tudtam, melyik a helyes. Az ösztönömre kellett bíznom magam. Inkább azokra a mozgalmakra figyeltem, amelyek elhagyták az impresszionizmust. Van Gogh, Matisse, Rouault művei tetszettek a legjobban.

1902 őszén mentem ki Párizsba. Kis ösztöndíjat kaptam a várostól, Bárczy István szerezte meg nekem. 600 korona volt, borzasztóan kevés, szűkösen tengődtem. A Julianban huszonöt frankot kellett egy hónapra fizetni, huszonöt volt a lakás. Hát a Julianra nem jutott huszonöt frank. Másrészt tovább akartam maradni, s ezért az állami École des Beaux Arts-ba mentem, ahol Fernand Cormonhoz fel is vettem. Ő iskolás festő volt, a modernség elsöpörte. Négy évig itt, a hivatalos akadémikus rendszerben dolgoztam, de rövidesen rájöttem, hogy ez a módszer és látás idegen számomra.

Hogy mégis itt maradtam, abban nagy szerepe volt annak a hét-nyolc tanítványnak, kik ugyanúgy mint én, saját nyelvükön próbálkoztak. A tízperces szünetekben nézegettük egymás munkáját, s így jöttünk rá, hogy összetartozunk. Néma közösség alakult ki köztünk. Ezek hívták fel a figyelmemet, mi hol van, ismertettek meg a francia mesterekkel. Paul Guendet terelte a figyelmemet Cézannera. Cézanne-t akkor még csak szűk művészkörben ismerték. Öreg volt és Aix-ben lakott. Így terelődött figyelmem Van Goghra, Gauguinre, Matissera és később Braquera, akik érdekelték. 1905-ben (?) Matisset meg is látogattam Clamart-ban, Párizs külvárosában. Őt is csak kis körben szerették és ismerték. Egy évvel előttem járt az École des Beaux-Artsba, és mikor ott voltam, bejött a régi „haverokat” meglátogatni. Ezek pedig vásznat és ecsetet adtak kezébe, ő meg fél óra alatt lekapta, amivel az akadémikusok hetekig kínlódtak.

Marinot-t egyszer Cormon kitessékelte, mert bátran, modernül dolgozott. Ezt nem volt szabad. Mikor jött Cormon, eldugtuk vásznainkat és kimentünk az iskolából, ahol különben jó meleg volt, volt modell, de akadémikusan kellett dolgoznunk. Marinot-t aztán visszaengedte. Ezek szegény fiúk voltak, csakúgy, mint én. Négy év alatt sohasem ültem omnibuszon, mindig gyalog jártam, estére kelve holt fáradt voltam. Kinti francia kollégáimmal, Maurice Marinot-val és Peti Su-vel leveleztem, utóbbi később, úgy látszik, sikeresen dolgozott.

Párizsban, mikor odakerültem, még kevés magyar élt. Czóbel Bélával és Fülep Lajossal találkoztam. Együtt figyeltük az új mozgalmat. A magyarok csak később orientálódtak Párizs felé, két-három évvel később jöttek ki. Párizs levegője termékenyítő volt. Ahogy meghlette Ady Endrét, úgy bennünket is. Amit Róma nem tudott nyújtani, azt annál inkább megtaláltuk Párizsban. Olaszországról még annyit, hogy helytelen volt épp ott modern festőiskolát nyitni. Lezárt művészet, a levegőben van, hogy nem lehet, hogy nem mer az ember újítani. Az „örökváros” kész, lezárt műveivel megállapodott. A futurizmus hangos dobpergése szervesen függött a sok klaszszikus alkotás árnyékában.

Párizsból nyáron mindig elmentem dolgozni Bretagneba, Pont-Avenbe és Bruggbe. Amolyan festőtelepek voltak ezek. Pont-Avennek két szállodája volt. Az egyik szállóban, ez volt a Gloanec szálló, az ebédelő tele zsúfolásig festményekkel, mert a festők nem tudtak fizetni s képet hagytak ott. A tulajdonos így gyűjtötte össze őket. Ahol én ültem, két-három méteres kép lógott, ez izgatott a legjobban. Megkértem a tulajdonost, ki festette. Azt mondja, valami Gauguin nevű festő volt itt, s az festette. (1903-ban voltam itt.) Gauguin nevét még nem ismertem. Érdeklődtem, mibe kerül a kép. Négyszáz frank. Hát az semmi pénz volt, de nekem ennyi sem.

Párizsban ismertem meg Adyt 1904 körül. A Café Clunybe jártam, s Füleppel majd minden nap találkoztam. Ő ismerte Adyt, aki odajött asztalunkhoz. Adyt nagyon kevesen ismerték még akkor. Én csak félvállról válaszoltam kérdéseire, ugyanis a magyarokat programszerűen kerültem, mert tovább akartam maradni, s inkább francia barátokat kerestem. Ady hamarosan elment, s ekkor mondta Füle: ez a legnagyobb magyar költő. Később aztán többször összejöttünk és nagyon jó barátok lettünk. Együtt kocsmáztunk.

Ady és barátai, Bölöni, Hatvany, Reinitz és mások, egy időben a Három Hollóba jártak. Egyszer én is ott voltam. Volt rajtam egy mérgeszöld olcsó nyakkendő. Adynak szintén zöld, de sáppadt zöld, nehéz selyem, drága darab. Neki megtetszett az enyém, kérte, hogy cseréljünk. Én mondom, nem érdemes, az enyém ócska. De adjam csak, — válaszolta. Tetszett neki az erős mérges-zöld. Így cseréltem nyakkendőt vele.

Egyszer a Déli Vasút vendéglőben voltunk együtt, többen, egész éjjel iddogáltunk. Hajnal volt. Már mindenki elsomfordált. Ketten maradtunk, az asztalon egy csomó butéliás üveg. Ady kivett zsebéből egy ív papírt, ceruzát és az asztalra hajolva elkezdett írni. Láttam, hogy vers készül, s hogy ne zavarjam, szótlanul átültem a másik asztalhoz, s újságot vettem a kezembe. Ő pedig erőszakoskodott, hogy csak üljek vissza a helyemre s beszéljessünk csak tovább. Nem értettem s máig sem értem, miért nem akarta, hogy magára hegyjem. Sajnos, a versre már nem emlékszem, mert én is alaposan részt vettem a borozgatásban.

Több szabadkőműves páholy volt. Az egyiket, a Martinovicsot Jászi vezette. Főként értelmiségiek voltak a tagjai. Ady jött hozzám, hogy lépjek be. De a felvétel különböző hókuszpókuszokkal járt, én nem szerettem az ilyesmit, s nem mentem. Abbahagyta az unszolást, neki egyedül kellett mennie.

Ady ekkoriban a modern francia festőkről írt a Népszavában. Nem igen értett a festészethez, de jó megérzése volt. Nem volt művelt, de egy könyv elejébe, közepébe s végébe beleolvasott, s kész volt az ítélete. Nem értett a festészethez s mégis rögtön a legjobb festők mellé állt. Megérezte a dolgot. Lehet, hogy Bölöni is segítségére volt ebben; Párizsban, Pesten együtt voltak s a Szilágyságban is. Bölöni ekkoriban a Világ képzőművészeti kritikusa volt.

A Nyolcak kiállításai közül örökös emléket hagyott bennem a harmadik kiállítás, amelyet a Nemzeti Szalonban tartottunk. Itt kiállított Berény egy arcképet, melyet Bartókról festett. Bartók eljött megnézni a kiállítást, Berény hívta meg. Én Adyt. Nem ismerték még egymást, bár Bartók ekkor már több Ady-verset megzenésített. Én mutattam be őket. Ady nem értett a zenéhez, neki cigányzene kellett, Bartók a festészethez nem értett. Csak szorongatták egymás kezét s néhány banális szót váltottak. Bár Ady nem értett a zenéhez, Bartókot ösztönösen tisztelte, tudta, kivel áll szemben. Keveset beszéltek, inkább csak nézték egymást.

Már évek óta kint voltam Párizsban. Ambroise Vollard érdekes ember volt, műkereskedő a Rue Laffitte-en, ő fedezte föl Renoirt, Degast. Akkor gyűjtötte őket, mikor még a kutya se vette, ő vásárolta Cézannet, Van Goghot és másokat. Épp ezért mi,

fiatalok, kik kezdtünk szimatolni, hogy merre orientálódjunk, minden hónapban elmentünk hozzá megnézni az anyagát.

Nem tudom, Csókkal hogy találkoztam. Ő ekkor le akart telepedni Párizsban, s én ígértem, hogy mindent megmutatok neki. Másnap mentünk a Luxembourgba, a Caillebotte-terembe vezettem, itt voltak a teljesen befutott impresszionisták. A Luxembourg próbaköve volt annak, hogy valaki a Louvreba bekerülhet-e. Itt kellett tíz évet lennie a műnek, ez volt a szűrő. A bejárattal szemben Manet Olympiája, aztán Degas, Monet, Sisley, Pissaro, Raffaelli és a többiek, és egy Cézanne. Ő még csak fönt, a második sorban, ami nem volt még elismert. L'Estaque volt a kép címe. De a java munkák voltak. Ide vittem Csókot. Ő Nagybányán dolgozott, műtermi piktúrát. Azt mondja: „Hát tudod, kérlek, ha én zsűri tag vagyok, mind elutasítanám.” Én viszont mindent oda adtam volna ezekért. Völlárdhoz vittem. Morózus, szakállas alak, de engem megszeretett. Bemutattam Csókot, „Akar ez az úr képet vásárolni? — kérdezte. „Talán” — feleltem bizonytalanul. Erre vette a kulcsot és nyolc szoba raktáron átvezetett. Rouault, Matisse stb., mutatta a képeket. De nem tetszett Csóknak semmi. Láttam, nincs mit csinálni vele, hát elbúcsúztam. Egy hónapra rá meghívott karácsonyra Füleppel együtt. Műtermében nagy aktos kép. erősen Renoir-os. Mondom, egészen jó Renoir-os kép. Ő: „Igazad van, Dönke, ezek nagy leányek.” Ebből láttam, hogy titokban visszajárogathat a Luxembourgba, Évtizedekre meg lehet látni képein a Renoir hatásokat. Volt benne valami magyaros romantika: kimegy Párizsba és kap valami nagy díjat. Valamit kapott is, de nem azoktól, akiket szeretett. Csók emlékezéseiben tesz erről említést, de nem egészen így.

Én Párizsban a Salon d'Automne-ban állítottam ki. 1906-ban négy képem volt kiállítva nagyon jó helyen, az első teremben, a Salon Carré-ban. Ez főhely volt. Fülep a Szerda című lapban írt erről a kiállításról és ezekről a képekről, én ekkor már itthon voltam. Mikor hazakerült az anyag, Gulácsyval állítottam ki 1907-ben, s ezek közül Konner Adolfhoz került egy, egyet pedig Petrovics vett meg magának.

Mikor 1906-ban visszajöttem Párizsból, a Baross kávéházban volt egy művész-asztal, az úgynevezett balszélfogó asztal. Radikális, haladó írók és művészek tartoztak ide, Márkus László, Pethes Imre, Nyitrai, írói nevén Yartin, egyszer-kétszer Fülep is feljött, idejárt Gulácsy Lajos, Kárpáti Aurél, Dósa Lukács, Fejérkuthy Bálint. Ide kerültem be én is. Ezek évekig mindig ott ültek. Márkus száz cigarettát is elszívott egy délután, nőit, hüvelyes végűt. Láttam, színház terveket készített. Innen indult el a Thália. Szoktunk beszélgetni, engem érdekelt. Aztán bevont a munkába, együtt terveztünk, és én is festettem D'Annunzio Citta morte című darabjához a díszletet. A Thália az Opera mellett, a Révay utca sarkán volt. Persze pénztelenül indult, mi is mindent pénz nélkül, ingyen csináltunk. Bánóczi is itt volt, Forgács Rózsi, Pethes is ingyen lépett fel, nem volt pénz, s hamar megbukott.

Mikor megjöttem, nagy anyagot hoztam magammal Párizsból, s bemutattam a társaságnak. Ekkor határoztuk el, hogy csinálunk egy közös kiállítást Gulácsy Lajossal, akit itt, a balszélfogó asztalnál ismertem meg. Kiállításomnak, melyet az Apponyi téri Uránia műkereskedésben rendeztünk, nagyon nagy sajtó és művész sikere volt. Ide jött Kernstok és Rippl-Rónai, hozták a vásárló közönségüket. Ekkor ismertem meg őket, itt kezdődött barátságom mindkettővel. Az Uránia az Apponyi tér és a Veres Pálné utca sarkán 4—5 teremből álló kiállítóhelyiség volt, emelettel. Bemutakozásom talán tavasszal történt; vérvörös katalógust nyomtak, s nagy erkölcsi és anyagi sikerrel járt. Minden képemet megvették. Az első képet, amit eladtam, Lukács György vette meg, persze a pap pénzéből. Ezzel a kiállítással nyertem el a 4 000 koronás Ferenc József jubileumi ösztöndíjat s vettek fel a Miénkbe.

Még alig hogy elkezdtem rajzolgatni és festeni, egyszer a Múcsarnok kiállításán voltam, ahol a múcsarnokiak és a nagybányaiak uralkodtak; egyik kis teremben kisebb férfiarckép állított meg, s arra lettem figyelmes. Festője Rippl-Rónai volt, a kép édesapja arcképét ábrázolta. Ez volt az első kép, mit tőle láttam, s a kiállításon a legnagyobb benyomást ez gyakorolta. Személyesen még nem ismertem őt. Csak később ismerkedtünk meg, az Urániában rendezett kiállításomon. Oda jött el, s munkáimat annyira megszerette, hogy vevőket hozott az ő vevőköréből, Nemes Marcellt és másokat, s ajánlotta, hogy vegyenek. Ettől az időtől mind szorosabb barátságba kerülünk egymással. A Miénkbe ő forszírozta a felvételemet, majd meghívott Kaposvára, hogy látogassam meg, ami egyszer a Dalmát partokról való hazatérésemkor meg is történt. Ekkor elvitt a szomszéd birtokoshoz, akihez ő gyakran járt. Nagyon szerették az öregét. Minden meghívás nélkül beállított velem, nagyon örültek neki. Rippl szívesen járt el Mikére, mert fejedelmi kosztolások voltak, s az öreg nagyon szerette a hasát. Somcich egyedül élő ember volt, nagyon vallásos, és házi káplánt tartott. Evés előtt fel kellett állnunk és keresztet vetni. Az öreg Jóska bácsi is nagy kereszteteket vetett, míg tartott az asztali áldás, s közben a biszkvitekre sandított, láthatóan ez érdekelte.

Mikor a téli hónapokon Pesten tartózkodott, akkor az estéket nagyon gyakran együtt töltöttük, együtt kocsmáztunk, vacsoráztunk, feleségével, Lazarinnal. Ripplvel évekig nagyon jó barátságban voltunk. Szerettem, szerény ember volt, szerette a fiatal tehetségeket, kiállt értük. Még nem volt műterem, s mikor ő Kaposvára költözött, átadta nekem műtermét, hogy ott dolgozhassak. Hát engem nagyon meghatott ez a bizalom, mikor ott voltak a kincsei, s nekem átadta a kulcsot.

A Kút-ban, mikor megalakult, Vaszary, Rippl, Csók, Beck Ödön és Fülöp jelentette az idősebb generációt; Rózsa Miklós volt az igazgató. Rózsa nagyon agresszív, a modern művészetért verekedő ember. Nem tudott megférti Vaszaryval, aki meglehetősen egocentrikus volt és a vezér szerepét akarta játszani, pedig senki nem akarta s nem is fogadta el; ő meg borzasztóan ambíciózus volt s nem tetszett, hogy nem vezérkedhet. A bécsi kiállítás után megtelt a pohár. Az anyagot ő vitte Bécsbe, őt bíztuk meg a rendezéssel. Minden tag két-három képpel szerepelt, mire ő saját munkáiból harminc képet vitt el és állított ki. Rózsa ekkor úgy támadta, hogy kénytelen volt otthagyni a Kút-at. Kilépett, s az egyik lapban hosszú cikket írt: „Miért léptem ki a Kút”-ból. De ártani is akart úgy, hogy a régi mestereket ki akarta vinni magával. Csóknál és Beck Ödönnél el is érte, ők kiléptek. Rippl is felkereste, aki akkor éppen a János szanatóriumban betegen feküdt, s vele a szobában tartózkodott Lazarin. Nagyszerű nő volt. Tőle hallottam, hogy Vaszary kész lemondó levelet vitt el, hogy aláírassa Ripplvel. Lazarin nem is engedte szóhoz jutni, ő a fiatalok pártján állott, s Vaszarynak nem sikerült a lemondást kierőszakolni. Hogy mégis vezér maradhasson, fiatalokkal, akiket még nem vettünk be a Kút-ba, mert nem voltak kiforrva, megalakította az Ume-t, ahol végre vezérkedhetett kedvére. Vaszary nem volt okos ember, a külsőségeket vette át a modern művészetből. Ha látott egy Braque képet, akkor ő is csinált ilyet, ha egy francia utcaképet, erre ő is, ha tükrös rámat csináltak a franciák, hát ő is. Nem volt mély, de szeretett mint vezér szerepelni.

Várkonyi Nándor

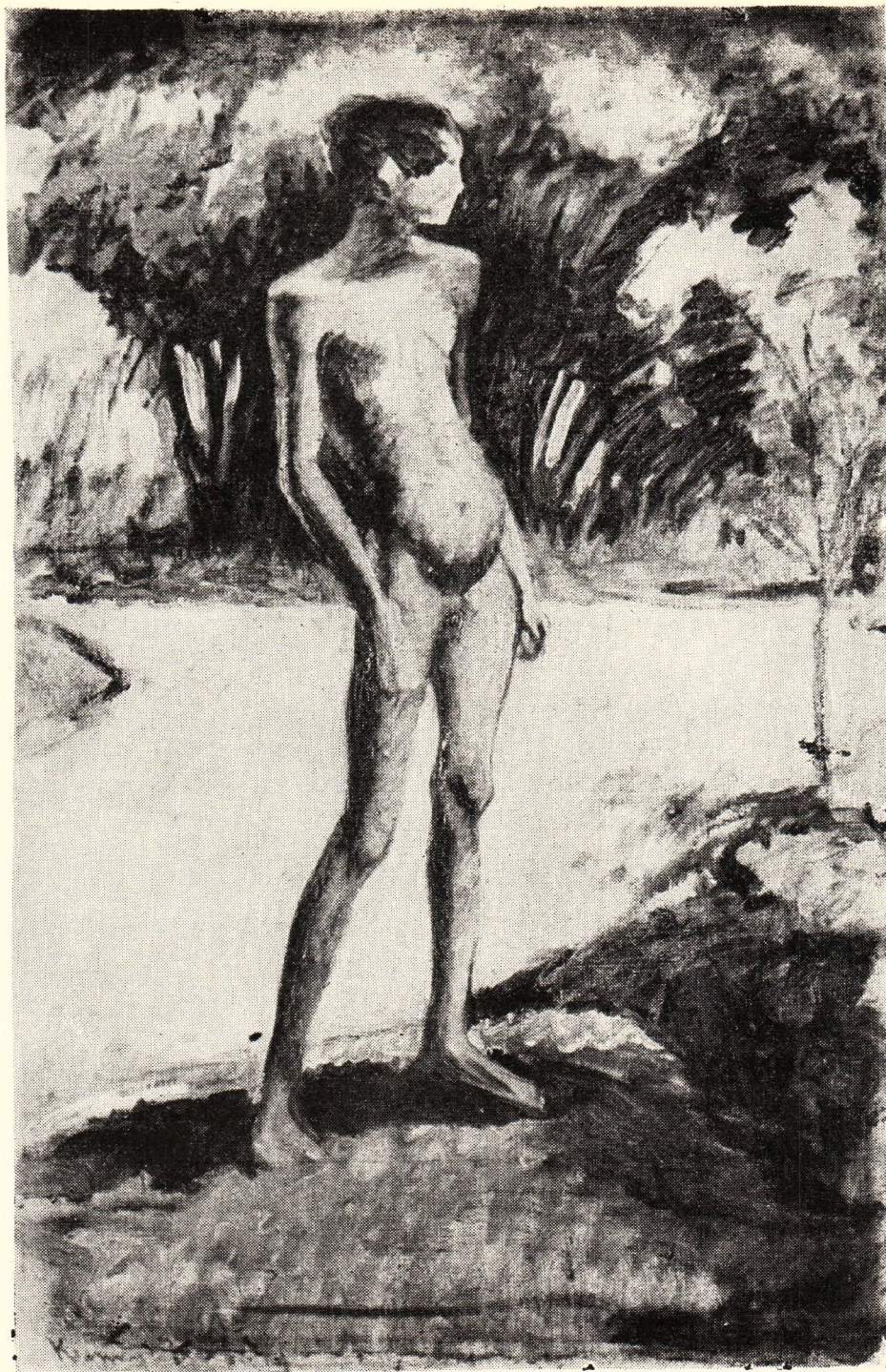
Egy félbemaradt költő

A címhez mindjárt hozzátehetném: „... és egy félbemaradt folyóirat.” A költő Nagyfalusi Jenő volt (1901—1944), lapja a Symposion, melyet Pécssett hozott létre és indított el, mint az egyetem bölcsészeti karának német-francia szakos hallgatója, 1924-ben. Szegedről származott ide, Juhász Gyula ifjú híve és barátjaként, tőle nyerte első indításait, világirodalmi érdeklődését pedig a pesti egyetemről hozta, ahol azokkal a kortársaival, leendő írókkal ismerkedett meg, akikről az alábbiakban szó lesz. Ő volt az a „fiatal poéta”, aki Juhász Gyulát hónapos szobájában vendégül látta 1924 májusában, midőn Kosztolányi Dezsővel Pécssett vendégszerepelt, és néhány napot itt töltött, amint Tüskés Tibor kinyomozta, és Pécsi Múza c. könyvében közölte. Én akkor még Pesten éltem, de bátyám, Várkonyi Dezső révén, kinek filozófiai előadásait hallgatta, már tudtunk egymásról, s így mikor 1924 szeptemberében Pécsre költözött, nyomban beavatott terveibe, megmutatta verseit, s barátságot kötöttünk. A tervek lényege a legifjabb írónemzedék csoportosítása volt egy kiadvány-sorozat, lehetőleg folyóirat köré; már megkapta rá Juhász Gyula helyeslését és atyai áldását, valamint néhány társának ígéretét a közreműködésre. Ennek a költői-atyai áldásnak volt kifejezése Juhász Pécs c. verse.

„Öreg kapukból fiatal hit indul...” — írja benne. — Kik voltak e fiatal hit hordozói? Valóban fiatalok, mind a századiördülő táján születtek, zömük 23—24 éves, 30-ik életévét egy sem érte el. Legcélszerűbb, ha in medias res felsorolom azokat, akik három esztendő leforgása alatt munkáikkal résztvettek a vállalkozásban, vagy dolgoztak számára, de már nem szerepelhettek, vagy pedig csupán bejelentették csatlakozásukat: Aczél Tivadar, Féja Géza, Fettich Nándor, Halász Gábor, Hegyi István, Illyefalvi Vitéz Árpád, Juhász Vilmos, Kecskeméti György és Pál, Kelemen Andor, Kerényi Károly, Nagyfalusi Jenő, Németh Antal, Péter András, M. Pogány Béla, Sárközi György, Szabolcsi Bence, Szerb Antal, Waldapfel József s e sorok írója (30 éven felüli csak kettő: Balogh Károly, Madách életrajzírója, műfordító, és Várkonyi Dezső filozófiai professzor, — nem számítva pátronusunkat, Juhász Gyulát). Ha jól szemügyre vesszük ezt a névsort, látjuk, hogy többen szerepelnek benne, akik később az ún. urbánus irányzat főképviselei lettek; a Symposion maga „hivatalosan” az akkoriban uralkodó szellemtörténeti irányhoz csatlakozott, ez tág fogalom volt, elég szabad mozgást engedett, inkább csak törekvéseket szignált, s ezek a rokontörekvések fűzték össze a tudományos írókat az irodalmárokkal. Symposion tehát újat, korszerűt akart hozni a szépirodalom és a „szellemi” tudományok minden ágában, mert nyilvánvaló volt, hogy addigi életünk felborult, nem folytathatjuk ott, ahol a háború előtt abbahagytuk. A költőnek meg kell találnia a megváltozott világ életképes eszméit, az írónak új, életrevaló embereket keresnie és ábrázolnia, a tudós-nak a maga szakjának problémáit új szemszögből, a kor igényei szerint kidolgoznia. Konkrétebben szólva: ismertetni kívánta a külföld szellemi mozgalmainak, irodal-



Ferenczy Béni: Anya gyermekével



Kernstok Károly: Fiúakt (olajfestmény)

mainak javát, s a magyar kulturális életet a történelem egyetemes áramainak sodrába terelni. Ez volt a közös alap, s a névsor azt is megmutatja, kik mennyire maradtak meg rajta, s kiknek a munkássága szakadt meg, vagy merült homályba. Halász Gábor, Sárközi György, Szerb Antal munkásságát irodalmi lapban bizonyára szükségtelen ismertetni; Féljék akkoriban bontakoztak ki Szabó Dezső közvetlen hatása alól, a népiekhez csatlakoztak, és utóbb Sárközi szerkesztésével megindították a Választ; a marxisták a 100%, majd a Szép Szó álrühájában igyekeztek kibújni az illegitimitásból; a Szegedi Fiatalok még nem ismerték egymást. (Erdély, a Felvidék és a Vajdaság hasonló mozgalmait itt nem tárgyalhatjuk.) Viszont a Symposion embelei utóbb javarészt a maguk útját járták, és szakmájukban alkottak közismerten maradandót: Fettich Nándor (régészet), Juhász Vilmos (műveltségtörténet), Kerényi Károly (ókortudomány), Németh Antal (dramaturgia), Péter András (művészettörténet). Szabolcsi Bence (zenetudomány), Waldapfel József (irodalomtörténet). Ma már persze semmiképp sem lehet e neveket közös nevezőre hozni, azonban tény, hogy a Symposion jelentette az első megmozdulást, mely tág határu, de céltudatos programmal igyekezett csoportosítani a háború utáni nemzedéket, s magában hordta a lap-pangó irányok csírait. Raith Tivadar 1921-ben indított lapja, a Magyar Írás körül nem alakult ki gárda, s a többi vállalkozás: Féljék tömörülése a Forrás antológia, majd a Híd folyóirat köré, Szabó Lőrinc Pandorája, a Válasz, a 100%, a Szép Szó, a Szegedi Fiatalok megindulása stb., — mind későbbi keletű. Figyelmet érdemel az is, hogy akik e csoport tagjai közül Benedek Marcel 1926-ban megjelent Irodalmi Lexikonába bekerültek, főként a Symposionban megjelent vagy a számára készült munkáikkal szerepelnek ott.

A kísérlet tehát nem volt életképtelen, de természetesen magában hordta a háború utáni évek mindenirányú tájékozatlanságát és összes kötöttségét, hiszen az irodalom is az összeomlás, a felbomlás légkörében élt még. A mindenirányú tájékozottság ugyan megvolt bőven, talán egy nemzedék sem rendelkezett még olyan széleskörű irodalmi és ideológiai ismeretekkel, de a baj éppen abban állt, hogy választani kellett az irányzatok közül, ám a tapasztalat hiányzott. Hogy példaképpen csak a legérzékenyebb műfajt, a lírát tekintsük, az izmusok egész dzsungelje burjánzott: szimbolizmus, im- és expresszionizmus, szimultanizmus, aktivizmus, futurizmus, kubizmus, konstruktivizmus, dadaizmus stb. vívott zajos létharcokat, helyesebben légi-harcot, mert kiderült, hogy talaja, gyökere tán egynek se volt. A kötöttségeket pedig a politikai reakció jelentette, mely mindenre rávetette árnyékát, s az országot boldog középkori szigetté akarta varázsolni a felfordult Európában. Rövidre fogva így vázolható a vállalkozás háttere, s a helyzet magyarázza azt is, hogy a jelentkezők közül oly soknak pályafutása miért szakadt félbe, vagy miért maradt jeltelen.

A félbemaradtak közé tartozik Nagyfalusi Jenő is. Egyik irodalmi lexikonunk a Nyugat epigon-költőjének nevezi; nem hinném, hogy epigon lett volna, a Nyugaté semmiképp, mert hiszen az egyetlen irányzat, amit a lap diadalra vitt, a modernség, inkább állapotot és magatartást jelent: ideáltalanságot s vele szemben költői egocentriát, énkultuszt. Nagyfalusi pedig, költőtársaival együtt, az antimodern lírai idealizmus hívének vallotta magát, noha ezek a fogalmak még éppen nem voltak tisztázottak, sőt ma sem azok. Személy szerint idegenkedett a Nyugat légkörétől, s Ösvát is érezhetett valamit, mert midőn első és egyetlen verskötetének bírálatát átadtam neki, különösebb megokolás nélkül elutasította. Nagyfalusira Juhász Gyula alföldi tájköltészete volt hatással, azonkívül Hölderlin és Stefan George elvont lelkiessége, de kétségkívül eredeti hangon szólt, bár formában meglehetősen modorosan, s ha minden áron skatulyázni akarnám, posztimpresszionistának nevezhetem. Túlságosan légies volt ez az ihlet, s talán ezért aludt ki; realitásabb hajlamok nyomták el, érdekfűdése a kultúrszociológia és a művészetek felé fordult, számos népszerűsítő tanulmányt írt és fordított, de nem tűnt ki velük a napi termelésből. Ezek a hajlamok hamarosan jelentkezték, de pécsi évein még a líra dominált.

Különös, hogy Pécs városában egyetlen rokokotörekvésű társra nem találtunk, magányosan töltöttük estéinket, amiket csak legjobb pesti barátai, a két csodagyerek-iker: Kecskeméti György és Pál gyakori látogatásai tarkítottak. Róluk itt annyit, hogy

Györgynek már 14 éves korában jelentek meg jó versei, később a szépirodalom mellett filozófiával és szociológiával foglalkozott, Pál pedig úgyszólván kész filozófusnak született. (A németek 1944-ben mindhármat elhurcolták és megölték.) A hosszú estéken és éjszakákon utat kereső, de annál hevesebb meggyőződésekkel vitattuk meg a múlt-jelen-jövő minden kérdését, a magyar- és világirodalom eseményeit, s noha fennszóval hangoztattuk, hogy megvetjük a politikát, dühösen politizáltunk. Baráti, tréfásan-éles kritikával kölcsönösen fajvédőnek tituláltuk egymást; én ugyanis „új Mohács” jelige alatt az elszakított magyarság sorsáért aggódtam, s az egész magyar etnikumot féltettem a katasztrófától, ha nem tudunk szilárd, egységes, kellő vonzó és kisugárzó erővel bíró országot teremteni, amiért ő aztán szememre vetette, hogy feudális nacionalista vagyok; én pedig avval vádoltam, hogy a zsidó nagytőkét védi, mert nyilvánvaló, hogy gyökeres tőkereform nélkül nem lehet gyökeres földreformot végrehajtani, s mind a földvagyonra, mind a tőkevagyonra egyformán erős sarc vetendő. Az igazság persze az, hogy mindketten radikális polgári demokraták voltunk.

Kénytelen vagyok elmondani ezeket, hogy érthetővé tegyem leveleit, melyek által e tehetséges és tisztalelkű ember vonásait szeretném felvázolni, és megmenteni a felejtéstől. (A Magyar mártír írók antológiájában ugyanis nem kapott helyet.) Mintegy félszáz levelét őrzöm, külsőleg az jellemzi őket, hogy javarészt hiányzik róluk a kelet, lehetetlen papírokra vannak hevenyészve, utóiratként rendszerint csatló legújabb verseit, dús ajánlásokkal, viszont címek nélkül, úgyhogy még a nyomdába küldött írásait is gyakran én címeztem meg hirtelenében, amit hálásan nyugtázott. Legelőször tehát azokat a leveleit veszem elő, amelyekben kivételképp jobbadán magáról beszél, kissé kuszán, de állíthatom, hogy tárgyilagosan: ilyen volt. (Az első levélben célzást tesz a Nyugatban megjelent vitacikkemre; erre úgy került sor, hogy a Symposion I. kötetében a divatos francia-rajongás visszahatásaképpen erős bírálatot írtam a francia szellemről, s Gyergyai Albert, a francia irodalom nagy értője és éber védelmezője — több hasonló jelenséget összegyűjtve — ellenbírálatot közölt a Nyugatban; válaszoltam rá, s a disputa barátságos levelezésben folytatódott.) — Alábbi két levelét Szegedről írta Nagyfalusi, vakációban, a pedagógiai vizsgára készülődve.

[Szeged, 1925] június 10. — Kedves Nándor, hosszú lustaság után írok Neked, szégyellem is magam. 4 napot töltöttem Pesten, illetve Budán, nagyszerű volt. Itthon eddig kevés tanulás, tiszamenti séták, Juhász [Gyula]: ime ez az életem.

De ez csak külső tér- és időben. Akartam Néked egy hosszú-hosszú levelet írni, melyben mindent megírok, amikről mindig hallgatok és hallgatni fogok. De most nem tudok nem szólni. Ez az én ethosom marad már. Tudniillik vissza akartam térni az egyik nagy kibeszélésünkre és a magam álláspontját akartam kifejezni. Ugyanis én ép' olyan fajvédőnek érzem magam, mint Te. Csakhogy nálam a faj legalább is annyira kulturális, mint animális. De animális is: én kijelenthetem: egyedüli értelmem, életem és harcom: a Magyarság. Ez is volt és marad is. És lesz is. Animális fajvédelem szerintem: kegyetlen földreform és minden, ami a magyar zsellért elősegíti, ami más történik: az frázis, rongy és önérdék és aljas politika. Az angolok a háború alatt hoztak egy olyan törvényjavaslatot, amely szerint ezután a házakat nem szabad fűrdőszoba nélkül építeni: ez fajvédelem. Ilyenek az én elveim is: ezek nem politikaiak, — hogy ez nálunk politika? —

De ez nem tartozik rám, ha valaha szólnom kell, fogok is szólni. Én tudom, hogy mi teljesen egyetértünk. De én szerintem: van erkölcs is: két csillagom van: az autonómia és az, hogy mindent csak célnak és nem eszköznek tekintek. Az első: én zsidó vagyok, és soha semmit sem várok, osztályrészem lenézés, gúny lehet csak: de legalább nem befolyásol semmi ellenszolgáltatás a munkámért. Van emberi autonómia. — A másik: ezt merem állítani: soha ez életben semmit sem tekintettem eszköznek, csak célnak, de viszont csak ezt becsülöm. A Symposion sem lesz eszköz soha semmire! Ezt nem is azért írom le, mert én úgy érezném, hogy védekeznem kell! Nem, egyáltalán nem. — Csak ebben megvan minden és hogy nálunk minden politika: a Symposion nem lesz az!

Még egy megjegyzés: mikor a német írók politikájáról volt szó, Te azt mondtad, hogy nem szereted, ha írók politizálnak. Én sem, illetve kizártnak is tartom. Költő, igazi költő csak a saját magaslatára szabad emeljen mindent. Th. Mann és George a háború alatt kezdtek „politizálni”, de ez is a legnagyobb, amit tettek. És nem szálltak le a politikába, de igenis átmentették azt: Th. Mann: *Nagy Frigyes, Betrachtungen eines Unpolitischen, Rede und Antwort, Von Deutscher Politik*, — George: *Der Krieg, Drei Gesänge* (ezeket ismered).

Hidd el: énnekem pl. a demokrácia sem szimpatikus, ahogy ma értik. Nem bizony, legfeljebb a Szabó Dezső magyar demokráciája. De sok más sem szimpatikus, pl. az, hogy a „faj” jelszóval minden önérdeket, jelentéktelenséget és stréberséget előrenyomjanak; ez is értéket ront: a faj animális értékét. De hogy a „fajvédelem” ugródeszka, eszköz legyen, attól undorodva fordulok el. Te is. — Nos, hagyjuk abba.

Olvasom a válaszat a Nyugatban. És egy megjegyzést is teszek rá: numerikusan nem lehet eldönteni, hogy melyik az igazi lényeg, ez matematika volna és nem szellemtudomány. Hogy mi a francia lényeg? Olyannak kell lennie a megállapításnak, hogy minden nagy francia ügy beleférjen: Rabelais is, Rousseau is, a Roland-ének is, Mallarmé is stb. Csak ez lehet a helyes. És van is ilyen lényeg, mert különben mindez nem volna semmiképpen a világon. De mi ez? Te jól megírtad a cikkben, csak a temperamentumodon keresztül, szóval ember vagy és nem háremőr. Nagy kár, hogy a cikkedben nincs benne a grammatikus Balzac ítélete a középkori francia irodalomról: *C'était plutôt gothique que français.** — De hát csak vakarja a Nyugat az ő tintás fületövé.

Pesten beszéltem többekkel, meglesznek a cikkkel. És ősszel ki kell jönnünk föltétlenül. Olvasod már Claudelt? De azért ne feledkezz meg Hölderlinről sem. És bocsáss meg a hosszú késelemért, a kusza sorokért: türelmem nincs sokat írni. Írj Magadról... igaz szívből ölel öreg Jenőd.

Az utolsó sorok a készülő II. kötetre vonatkoznak, következő levelének eleje szintén. Ezért nem hagyom el, s magyarázatul hozzáteszem, hogy javasoltam: adjunk ki Symposion Könyveket, mert volt rá anyag; egy-kettő meg is jelent.

Szeged, 1925. július 4. — Kedves Nándor, megkaptam leveledet és nagyon örültem neki. Hogy először is az ügyeket intézzük el: természetesen ráírjátok, hogy Symposion Könyvek, ez igazán nem lehet probléma. — Ami a Symposiont illeti: Szerb Georgeja már itt van, [Kecskeméti] Pali Pauler-ről ír nem kritikát; hanem egy nagyon érdekes ismertetést, igazán nagyon érdekes és olyan a szempontja, amiből még nem világították meg Paulert. Waldapfel Jóska, ki summa cum laude ledoktorált, megígérte őszre készen a Balassit, [Kecskeméti] Gyuri, ki szintén summa cum laude doktorált, fordít Hölderlint és Verlainetól is szándékozik a Sagesse-ből a „Je suis venu, calme orphelin”-t és az „O mon Dieu, Vous m'avez bressé d'amour”-t lefordítani; itt említem meg, hogy én is lefordítottam kedves Verlaine-versemet, a „La mer est plus belle Que les cathédrales”-t, ami nehéz lehet, de azt hiszem elég jól sikerült. Jó volna, ha Te is fordítanál Verlainetól is, Hölderlint nem is említve; remélhetőleg a Claudeled is meglesz. [Aczél] Tivadar, ki most Svájcban van, szintén megígérte, hogy dolgozik. Nyomda után majd mostanában nézek.

Én nyugodtan s lassan tanulgatok, írom a disszertációt s nagy élményem Lessing Laokoonja volt, ebből aztán tanultam is. Jól érzem magamat eléggé, versek is vannak, egy mellékeltlen jön. (Igaz: Juhász természetesen ad verseket, mégpedig nagy örömmel.) Nyugodt vagyok, lassan Isten segítségével helyreállott régi nyugodtságom.

Hogy hosszú leveledre válaszoljak: a politika gyűlöletes valami előttem, mert még ha becsületes is, akkor is a salut temporel-re [földi üdvösségre] irányul. Ezért gyűlöletes előttem a „modernség”, amit a politikától elválasztani nem lehet; a vá-

* Jean Louis Guez de Balzac (XVII. sz.). Az idézet értelme: a középkori francia irodalom inkább gót, azaz germán volt, mint francia, azaz román.

lasztójog és a kenyér nem segít a lelken, de nemzeti kötelesség és érdek kenyeret adni. Viszont: az epigonság szintén politika: az a kétségbeejtő, hogy nálunk minden politika, ezt Te ép' oly jól tudod, mint én, de ezen változtatni nem az én kötelességem és nem az én munkám és nem is akarok még bírálatot sem mondani róla, de figyelemmel kísérem és fáj is, sokszor nagyon fáj. De mindegy, én másra születtem és adja Isten, hogy azt elvégezhessem, én mindenesetre megpróbálom és amíg lehet, csinálom is, ich hab's gewagt mit Sinnen [megfontoltan merészelttem]. Mindent „mit Sinnen” csinállok és állok is.

Amit a zsidóságról írsz, arról nem lehet vitatkozni, hiszen remélem, mi eléggé ismerjük is egymást. De viszont ha a tényeket nézzük elfogulatlanul, akkor azt látjuk, hogy amit a zsidó Weininger oly nagyon kárhoztat, lévén nem-árja, az az, amit erkölcstelennek tartunk. A kanti etika lényege ép' abban van, hogy általános és ez az árja etika, legalább is Chamberlain és Weininger szerint. De a kantizmust Németországban a materialista Hochflut idején éppen Hermann Cohen [zsidó] tartotta fönny és nevelt neki tanítványokat (lásd a fil. történetben a marburgi iskolát), a német filozófia éppen a legfilozófia-ellenesebb időkben oly nevekre mutat, mint: Cohen, Joel és a csodálatos Cassirer. Persze van ellenkező tendencia is: Jerusalemban stb. De mit bizonyít ez?

Nem vagyok annyira racionalista, hogy tényeket tagadjak, például bizonyos értelemben a fajt... ez már ostobaság volna. Csakhogy, mert valaki árja: azért még nem szükségszerűen etikus, sőt még csak nem is szükségszerűen idealista (pl. akikkel szemben Weininger a logikai idealizmust védi, Avenarius és Mach...), sőt még csak nem is szükségszerűen úriember. Ezek is tények. De ezt csak azért írtam, mert ezek is olyan tények, amikről az atmoszféra következtében könnyen meg lehet feledkezni. Nagy hibája a zsidóságnak, hogy nem engedi magát kritizálni és nem elég szigorú önmagához, viszont mindjárt látjuk, hogy más fajták is érzékenyek. A legsúlyosabb hibája a zsidóságnak a pénz. A zsidók tényleg hajlandók pl. az undorító pénzarisztokráciára, ez egy szigorú tény, látod én ezt látom a legsúlyosabb hibának, a nagy impresszionizmus mellett. Hidd el, én nem vagyok elfogult és mindent lehető tisztán igyekszem látni. Node hagyjuk. Csak arra kérlek, hidd el, én Weiningert nem mostanában, hanem már 16 éves koromban olvastam, de gondolatai idők folyamán mindig előkerülnek. Viszont: hogy egy zsidó nem lehet értékes, sőt rendkívül értékes magyar vagy német ember, ezt egyszerűen nevetségesnek tartom. Azt hiszem, ebben Te is igazat adsz...

A levelek tárgyra nem tartozó részeit ezentúl elhagyom, ellenben közlöm a hozzájuk mellékelte verseket, mert ezek az igazi önvallomásai, s ízelítőt adnak lírájából. A szépszavú ajánlásokat is mellőzöm, az alábbi kivételével, jellemző példaképpen. Ezúttal alföldi verset küldött:

A JEGENYÉK KÖZÖTT

I.

Szeretem szikár jegenyéidet
Mikor szelíd este ringatja a hazatalált
Világot, marokrafogott életet, rancos halált
Zöld vetést, harangszót, bártortalan holdat
S a víz a füzesben sugártalanul siet.

Már tücsök szól és nem madárdal
A gyöngye nyár lett szelíd derekaljam
Fölkelnek a csillagok szürkén s halkan
Kidobott az éjszaka mint a holtat —
Hogy megnő az élet a halállal!

II.

*Keresztülörzik a pusztai időt
Fecskék múltán fölkerelkedik a kőró
A holdas ősz megpihen bennük majd a holló
Zúgásuk jövőendő tavaszokat altat
A rónaföld Kegyes Barátai ök.*

*Szeretem szikár jegenyéidet
De soha el nem feledhetlek soha
Tátraí ég, hegyes ég, havasok bibora
Szívem eget-földet lerohanó, vad
Hideg győzelmű, örök havasodéi lett.*

Szeged, 25. jún. 8.

Nándornak
a megpróbált, megőrzött
rég, igaz szeretettel

Jenő

Most áttérek a Symposion ügyeit tárgyaló leveleire. A dolog elég keservesen végződött, s talán az ad jogot történetének föllelevenítésére, hogy eredményeinek, nehézségeinek s végül bukásának részletezése ma már némi kortörténeti beccsel bírhat, s mindenestre jól jellemzi az ilyenfajta kísérletek akkori külső és belső légkörét, odisszeáit. Hogy úgy mondjam, irodalomtörténeti adalék. S azért kérhet helyet a Jelenkorban, mert mindvégig pécsi vállalkozás maradt, mint impresszuma is jelzi, noha a szerkesztő még az első kötet megjelenése előtt elutazott, majd Pestre költözött, de sűrűn eljött megbeszélésekre; a köteteket és minden nyomtatványunkat itteni nyomda készítette, a kiadás munkáit pedig én végeztem. Az első kötetet 1924 őszén és telén állítottuk össze négyen, és javarészt írtuk is, Nagyfalusival és a két Kecskeméti, az előfizetési íveket is szétküldtük, úgyhogy mikor Nagyfalusi karácsonykor hazautazott Szegedre, első levelében már csak a következő szám terveiről írt.

Szeged, 1925. január 11. — ...Nem is kérek bocsánatot hallgatásomért, — mikor hazajöttem, nem pihentem eleget, persze kárát vallám. Most is nagy munkában vagyok: 4 előadást kell tartanom, dolgozok a Juháson, verseket is írtam.

Fontos ügyeink: 1. Várom a Franklin és a Singer és Wolfner ajánlatát [a terjesztés átvételére]. — 2. Párisból jöttek Beöthyől szobor-reprodukciók [illusztrációk]: küldöm őket a kéziratokkal együtt, én választottam közülük és azt hiszem, Te is ugyanazokat jelölöd ki. — 3. [Kecskeméti] Pali a Megismerés és Megértés c. tanulmánnyal majdnem készen van, [Kecskeméti] Gyuri írt egy gyönyörű novellát is: Az Istén Embere, Juhász [Gyula] most dolgoz át számunkra egy tanulmányt a magyar líra fejlődéséről (verset most, érdemeset nem tud adni, mondá, Juhász Vilmos szintén átjavítja a tanulmányát, remélem én is kész leszek [a Juhász-tanulmánnyal], úgyhogy röviden küldhetem a tanulmányokat. Igaz is! Most rajzoltatok Pesten új címlapot: ugyanazon motívumokkal, de szebbet. A címlap is, hacsak lehet, fehér és fekete kellene hogy legyen, ugye?

Hát ezek volnának az ügyek. Magamról nem igen tudok mit írni, csak művészettörténettel foglalkozom, mióta itthon vagyok és nézegetem a történelmet. De ez semmi, amint lehet, jövök Pécsre... U. i. Most kaptam a Franklintól levelet, ajánlatot: 10%-ért vállalja az adminisztrációt! Még megvárjuk a Singer és Wolfner ajánlatát. De ez nagyon megfelel különben.

Közben elvittem az I. kötet anyagát a nyomdába, kiszedtettem, korrigáltam, a kötet „farkára” „hirdetést” állítottam össze a munkatársak megígért írásairól, az övé-

nek címet adtam, s január közepén értesítettem a dolgok állásáról. (Válaszához: ő Dosztojevszkij és Hegel történelem-filozófiája címen készült írni, magam Claudelről, de annyira ismeretlen volt még, hogy egyetlen művét sem tudtam itthon megkapni, Párizsból kellett meghozatnom összes kötetét.)

[Szeged, 1925. január 12.] — ...Végre megjött leveled! Tegnap már meg is sürgöttem Nálad. Hálás köszönet a fáradozásokért. Mellékelten küldöm a Juhász-tanulmányt, azóta van már másik is, a Dosztojevszkijem, és a regényen dolgozom. Itt 2 verset írtam, s fáradt vagyok bele. Majd legközelebb küldöm. Köszönöm, hogy ráírtad a címet [a tanulmányra]. Nagyon jó lesz. Igazán „hozzávág”, de nem kellene-e megemlíteni, hogy ez csak egy kis része? Részletek a M. K.-ból [Magyar Költők? Magyar Klasszicizmus?] Vagy ilyesmi. Ha lehet, tedd meg, nem fontos az egész különben, így nagyon jó, szóval Rád bízom.

A Symposiont türelmetlenül várom. Hogy Balogh már írt könyvet [Madáchról], azt a legújabb hivatalos könyvjegyzékből tudom, ugyanott láttam hirdelve a Symposiont is, részletes tartalmával együtt. Révaiék [könyvkiadó] tették be, a Kecskemétiiek egy pesti kolleginát instanciáztak meg, aki apját aztán: apja a Révainál van.

Claudel sajnos egy sincs nekem. Ellenben ajánlom, hogy menj el Birkáshoz [francia professzor], Zrínyi utca 1, ő abszolút jóakarátú ember, d. u. biztos otthon van, bizonnyal örömmel ad majd. Tedd meg, és kérlek, értesíts állandóan a Symposiont hogylétéről. ... Még minimum 50 előfizető lesz. Kecskemétiéknél 4, Aczélnál 2, és tudok 2 ívről még, Szegeden már veszik, nem előfizetik a S-t. Lipcséből kaptam 6 nevet és pénzt ... továbbítom, aztán Pécsre elszámolunk. Igaz, pécsi házigazdánál is van még egy ív, amire szintén ígérték. Van ív Párisban és Szófiában is! Párisból 10-et ígérték! ... U. i. Már én is vágyom vissza Pécsre. Otthon már csak tanulok. A 3-ik Simmet olvasom etc.

Január végén megjelent a kötet; Nagyfalusi verseket adott, Kecskeméti György George-fordításokat, Várkonyi Dezső és Kecskeméti Pál filozófiai tanulmányt, magam a franciákról értekezem. Nem volt semmi baj, egy példány 5000 koronába került, a nyomdászámra kitett nem tudom hány milliót, 20 darabot elküldtem Nagyfalusinak Szegedre.

[Szeged, 1925. február vége.] — ...Gondolhatod, mily örömről volt a Symposionnal. De Juhásznak is.

Hogy túlessünk az üzleti ügyeken: 1. Kaptam 20 S-t. Megtartottam 3-mat, 2-öt magamnak s szüleimnek, 1-et adandó alkalommal Kassára juttatok. — 2. 1 Juhászé, 1 Ujságé, 1 vagy a Somogyi (Városi) vagy az Egyetemi Könyvtaré, és 1-et Mórának adok, kit megkérek, hogy a Világban írjon rólunk. — 3. 6-ot Lipcsébe küldök (ide küldték a pénzt), 4 elkelt és 3-mat a Kultúrának adok eladásra. Nálam van 10 [pld. ára] = 50 000 K., amit személyesen hozok majd. Ellenben kérek még 5 példányt, hogy a Kultúrában 8 legyen. Vasárnap ír Juhász [a szegedi lapba], még vasárnap küldöm. ... Én tanulok, már történet-filozófiát. Nem volna-e lehetséges, hogy 28—29—30 körül feljőjj Pestre? Akkor az egész Symposion együtt lehetne...

A könyvet mi terjesztettük, Szófiától Jászapátiig és Párizsig, a lehető legszemélyesebb munkával s néhány baráti kéz igénybe vételével, és beszámoltunk egymásnak. Nagyfalusi egyik beszámoló leveléből hadd álljon itt mutatóba néhány részlet (egyébként ő már ekkor folyóirattá alakulásról ábrándozott).

[Bpest, 1925. február vége.] — ...Megkaptuk kedves leveledet és íme rögtön válaszolok is rá. Minden jó lesz, ahogy van. Nem tudom, ne tarts-e több példányt Magadnál? Szükség esetén azonban úgy is lesz.

Amint együtt lesz az 1 millió, mindjárt küldetem ... Már tegnapig: nálam befizetett 3, Gyurinál 5 vagy 6 (pesti egyetem) és Jászapátiból megjött az első befizetett ív: 7 ... Nagy propagandát fejtünk ki majd, sok jó címre küldünk példányt csek-

kel együtt, ahol reméljük, hogy megtartják... A sajtót ma megbeszélem Juhász Vil-mossal és Németh Antallal [napilapoknál dolgoztak]. Ez is rendbe lesz, mert most személyesen mehetek mindenhova... A folyóirat rendszerénél minden egyes előfizető fontos lesz. Most belefekszünk a terjesztési munkába: minden pesti könyvesbolt kap és vidékre is mindenhová küldetünk. Ha a pécsi lapokban megjelenik valami a S-ről, kérlek, küldd el. Én minden momentumról értesítlek. Most a cikkek is pontosabbak lesznek: személyesen ráfekhetek mindenkire...

Azt hiszem, ennek a személyes ráfekvésnek volt az eredménye Juhász Pécs c. versének másodszori közlése is a Magyarországon, ahol Németh Antal dolgozott. Így ment hosszú hónapokon át; hogy s mint sikerült a nyomdászamlát rendezni, nem tudom már, a levelekben nincs nyoma, rémlík, hogy hitelt kértem és kaptam a nyomdától, a következő kötetre való tekintettel. De erre sokáig nem gondolhattunk a költségek miatt, s az anyag összeállítása is akadozott. Így csak 1926 februárjában foghatunk újból munkába, előfizetők gyűjtésével és a cikkek szorgalmazásával. A nyomda-árak közben megtízszereződtek az infláció miatt.

[Bpest, 1926 február végén.] — ...Bocsáss meg, hogy mindmáig nem írtam Né-ked, bizonyosan akartam írni és hidd el, sok a dolgom, már tanítanom kell, és saj-nos még egész márciusban kezelnek.

Itt küldöm az előfizetési felhívás szövegét, még hiányzik belőle Beöthy. Ugyanis a napokban leküldöm Néked a még hátralevő kéziratokat, köztük a fényképeket és ezek közül válassz... Ezeket illeszd be a programba, esetleg utána. Ma hallom, kész lett a címlap-rajz, holnap megyek érte. Én tegnap fejeztem be Juhászt, [Kecs-keméti] Pál ma írta, hogy már fordítja tanulmányát németből [eredetileg egy berlini lapnak készült]; Juhász [Vilmos] magyarítja — holnap kész — cikkét. Evvel tehát megvolnánk. Most csak minél előbb ki az ívekkel! Az előfizetési ív többi szövege megállapodásunkhoz híven megy, ugye? Az eddigi kiadványok felsorolása, felelős szer-kesztő és kiadó és: „Előfizetések és küldemények a Franklin Társaságnak, Bpest, IV. Egyetem-utca 4, a Symposion címére küldendők.” Továbbá, tekintettel a kötet vas-tagságára, maradjunk csak 50 000 koronánál. Most tehát sűrű levelezés indul meg. Íme a szöveg, kérlek, ha valami baj van, értesíts.

Előfizetési felhívás.

A Symposion 1926 tavaszán megjelenő II. kötetében folytatni akarja azt a vál-lalt munkát, melyet egy év előtt kezdett meg.

Munkájának alapja az a törekvés, hogy a filozófiát, a szellemi tudományokat és a költészetet felbonthatatlan egységbe foglalja, mint egyazon értékek háromféle szolgáltatát; ennek a törekvésnek hit az alapja, hit a megvalósítandó értékekben, mint az életem uralkodó feladatokban, és a hit a szellem teremő erejében.

A sajtó alatt levő II. kötet tartalma a következő:

Várkonyi Nándor: Claudel.

Kecskeméti Pál: A helyes akarásról.

Juhász Vilmos: Az öskultúra szelleme.

Kecskeméti György: Hölderlin: Menon panasza Diotima után.

Németh Antal: A mai dráma.

Halász Gábor: Berzsenyi lelkivilága.

Nagyfalusi Jenő: Versek.

Kecskeméti György: Az Isten embere. (Novella.)

Szerb Antal: Stefan George.

Nagyfalusi Jenő: Juhász Gyula költészete.

Kérlek, hogy ne halogassuk, így írd be esetleg: Beöthy István szobor-reproduk-ciói. Illeszd be őket! — Nos, Isten Veled, ami ezek alá jön, már elintéztük... [Kecs-keméti György utóirata a levélhez.] „Menon panasza Diotima után” — nem tudok

jobbat, mert a magyar ember a babája után és nem érte sír; lehetne azonban így: „Menon panasza Diotima elvesztésén.

Ezután kinyomattam az előfizetési íveket és fölküldtem; közben azonban megint egy kis összeakadás történt Gyergyai Alberttel: ugyanis Kecskemétiék lefordították E. R. Curtius: Az új Franciaország úttörői c. munkáját, s botlásaikat Gyergyai elég csípősen tollhegyre szúrta; erre céloz Nagyfalusi következő levelében.

[Bpest, 1926 március.] — ... Tegnap este kaptuk meg a csomagot, nagyszerű, nagyon köszönjük. És most a propaganda! Mi mindent megteszünk, s a többiek is, pl. Juhász Vilmos és főleg Rába a Franklinnál. Este fölmegyünk Németh Tónihoz, lehet, hogy holnap-holnapután jön valami rólunk. Juhász tanulmánya is kész lesz a napokban, a címlap is, egyszerre megy le a többivel. Egyelőre ez a legsürgősebb. Ma beszéltem Gyergyaival bizonyos dolgokról, elmondtam a véleményem, ő is. Neki nagyon tetszik a Symposion, persze szépen megköszöntem, hogy írt rólunk...

Ami a kötet farkát illeti, a jelen pillanatban még nem aktuális. Igen, megpendítjük a folyóirat-eszmét, ha Isten segít, sikerül is majd. A Symposion Könyvekről is adunk programot. A szerk. bizottság sem aktuális. Ismersz engem, hát tudod, hogy ez csak egyelőre nem aktuális és közmegelégedésre intézzük el. Ebben nem lesz semmi baj, légy nyugodt. A többi mind szintén nagyon helyes: mottó, kritikák etc. Majd erőst gondolkodunk mindenről, ami ide vág, hogy érett tervekkel lépjünk elő s a kritikákat megvárjuk. Ami az összeállítást illeti, vigyáztunk lehetőleg, hogy ne essünk túl közel egymáshoz stb. ... Ami az új alakokat illeti, hát lesz majd egypár érdekes és változatos ember és cikk ... [Kecskeméti György utóirata:] ... Én is köszönöm soraidat, buzgalmaadat nem kell dicsérnem vagy köszönöm, hisz mindnyájunk ügyéről van szó, minden energiánkat bele kell adnunk az ügybe. Mára megindult az ívek szétjuttatása s a fogadtatás, azoknál akik látták, örvendező és bizakodó volt. Én is bízom a sikerben s abban is, hogy folyóirattá lehetünk majd. Minden persze ennek a számnak a sikerétől függ. Sajnos, rémes az elfoglaltságom, s mindennel annyira sietnem kell. Persze ez a S. dolgánál nem számít...

Nem sokkal ezután Kecskeméti Pál hazajött Berlinből, ahol a Pester Lloyd levelezője volt, s összeülvén, anyagi és egyéb aggályaik támadtak. Elhatározták, hogy őszre halasztják a II. kötet kiadását, s erről előbb Kecskeméti György, majd Nagyfalusi értesített Szegedről.

[Bpest. 1925. március végén.] — ... A Symposion dolgáról írok elsősorban — minthogy ez mindenekelőtt a magunk dolga — még pedig a Symp. jövőjéről. Én nagyon nehéznek látom a helyzetet. T. i. a helyzet egész őszintén, szerintem a következő: a következő számot az eddigi — személyesen összeszedett előfizetési alapon — megcsinálni nem lehet. Az anyagi részleteket majd megírja Jenő, ő beszélt pl. Vermes Magdával az előfizetések dolgáról. De nem ez a fontos elsősorban.

A Symp. következő számát olyannak kell megcsinálnunk, hogy teljes súlyával reprezentáljon. Mindnyájunknak a maga legjavát kell beleadni, minden félreértés eleve el kell hallgattatni. Már most érett megfontolás után arra jöttünk rá, hogy nyugodt lélekkel csak az ősszel jöhetünk ki a Nagy-Symposionnal. (Aczél is, Pali is, Jenő is, magam is olyanokat tervezünk és részben kezdünk is, amik csak nyáron lehetnek készen.) A dolog egy csöppet sem tragikus szerintem. Ez egyáltalán nem elkésés, hisz a tulajdonképpeni Symp. ügyis csak azután jön.

Egész éretten, teljes fegyverzetben fog megjelenni. És meg kell találnunk addig a metódust, amely anyagilag is biztos bázisra helyezi. Bizony ezzel kapcsolatban még súlyos gondoknak nézünk elébe. A fődolog az, hogy egyéb tekintetben semmi baj nincs; az anyagiakat majd meggyőzzük valahogy.

Nagyon szeretnék Veled személyesen is elbeszélgetni mindazokról, amik mindnyájunkat érdekelnek. Talán a Symp. se vallaná kárát, ha lehetőleg teljes számban összekerülnénk, aki akarjuk és csináljuk. Ha Isten segít, májusban ledoktorálok, s az-

után lemegyek egy pár napra Pécsre pihenni. Akkor majd, remélem, megbeszélhetünk egymás között mindent, ami fontos...

Nagyfalusi levele: [Szeged, 1926.] ápr. 9. — ... Kecskemétiék biztosan írtak Neked, így hát fölösleges is nekem írnom, hogy a *Symposiont* őszre halasztottuk. Mindenekelőtt az anyagi ügyeket vettük tekintetbe. Hát most elég rossz a helyzet, úgy-hogy én szégyellem igénybe venni a gyűjtőket, és nem is teszem, nem akarom ki-használni őket. Pl. Vermes Magda, ki a milliót majd húsvét után küldi le, nem is vállalkozna gyűjtésre.

De szellemi szempontból is jobb lesz ősz. Addig kiérünk. Pali Spenglerről ír, Gyuri fog Hölderlint fordítani, Te is többet tudsz majd lefordítani belőle, én is ki-érek a Juhással, Tivi sem készült még el.

En itthon pihenek, tanulgatok, nagyszerűen érzem magam és a nyugalom jól tett, mert disszertációm alaposat lendült előre, a végén még ki leszen filologice valami szorítva nem-filológus agyamból... Szóval jól vagyok, nyugodt újra, tanulgatva, a tavaszban pihenve Hölderlin és George között, Dürerrel és Holbeinnel is foglalkozva. Remélem, Te is jól vagy teljesen. Válaszolj! ... Jenő.

Fordíts!

Már visszatalálunk a tavaszba s vén temető
Virágokba merítette a mulandóságot aranyosodnak
A kivirágzó fák zöld ormokba téved a fájdalmas föld
És évről évre süllyednek az örökkévalóságba a holtak.
Már visszatalálunk a tavaszba csendes alkonyonta
Harmatot gyűjt a hidegülő föld s újjul a hold fehér árnyéka
Míg ibolyát szed az ifjú szerelem s a sirokat bejárja
Mert önmaga messzi álmától a boldogság visszaijed néha.
Még visszatalálunk a tavaszba az élet előtt
Legrokonabb a szerelem s legközelebb a halál
A szűzi szerelem kivirágzik a halál előtt a be nem teljesülő vágy
Mignem a szótalán ciprusokban testvérére talál.
Majd jöjjön az ősz hisz tartott a szépség
Őszi viharon túl költözzenek a csillagok
Már meg sem érzi üresedő késlekedését
A tarló nyugodalmas az elvirágzott a learatott.

Válaszképpen figyelmeztettem Nagyfalusit, hogy az előfizetési íveken a megjelenést májusra tűztük ki, a gyűjtés megindult, én technikailag mindent előkészítettem, s ha a hiányzó kéziratokat megkapom, május közepére vagy végére ki tudom hozni a kötetet. Ez úgy látszik döntött.

[Bpest. 1926. április közepe.] — ...Bocsáss meg, hogy a kéziratok még mindig nincsenek lenn. Ugyanis: mondom, hogy csak a Juhászé [Vilmosé] hiányzott már — csak átírja — és én mikor hazautaztam, átadtam neki mind, ami nálam volt, kérve és bízva abban, hogy még másod-harmadnap leküldi. Feljövet, ma hallottam, hogy még nem küldte el, hát rögtön megyek hozzá, e levelet mintegy útközben írom s holnap már „garantáltan” leküldi. Hogy azonban a nyomtatásban ne hibázzunk, kezd meg bátran s a Juhász tanulmányát cseréld föl — nagyon az elején van s így meg kell állani esetleg a nyomtatásnak — a Halász Gáboréval. Csak azért, hogy folyamos legyen a nyomtatás.

A S. itt nagy siker reményében indulhat, nagy a lelkesedés s az eredmény biztos. És: meglepődsz, ha leirom, hogy ki mindenki jelentkezett munkatársnak. A legközelebbi, ha Isten segít, I. folyóirati szám magyar szám lesz. Eddig a következők jelentkeztek:

Fettich: Szittya ösművészet.

Juhász Vilmos: Magyar századok. (Középkor.)

Waldapfel József: Balassi.

Szerb Antal: Kármán és a magyar szentimentalizmus.

Németh Antal: Vörösmarty.

Várkonyi Nándor: Justh Zsigmond. (??)

Nagyfalusi Jenő (esetleg): Ady.

Juhász Gyula: Tömörkény.

Kelemen Andor (erdélyi): Erdélyi kultúrkapcsolatok.

Szabolcsi Bence: Régi magyar zene.

Van új szépírónk: Hegyi István, szegedi lelet, elbeszélésének címe: Napraforgó kisasszony. Mint hallám, Sárközi is óhajt symposionolni. Szóval, van valami, mint látod. Legközelebb konkrét s részletes „farkat” küldhetünk, s Te is kérd be a „hirdetéseket” Pogánytól és esetleg mástól.

Most sűrű levélváltás következett, a lényeg az, hogy május végén a kötet ki-került a nyomdából, azonban tele kétségbeejtően sok és vaskos sajtóhibával. Ennek oka elsősorban az én hanyagságom és hajszott munkám volt, a másik ok, hogy a kéziratok javarészt rendkívül kócos állapotban érkeztek meg, némelyikük javítatlan első fogalmazás, s végül a siettetett nyomda is hanyagul dolgozott. Nagyfalusiék le-sújtottan panaszkodtak, én mentegetőztem, de őket is megróttam késésük és gondat-lanságaik miatt; Erratáról szó sem lehetett, a példányokat lehetőleg kézzel kijavi-tottuk, a kedélyek valahogy lecsillapodtak.

Illetve újból felháborodtak, mert bekövetkezett a szabályszerű, esedékes táma-dás a Symposion ellen is, Benedek Marcell Irodalmi Lexikonának megtépázásával kapcsolatban. Egy jobboldali lap, az Új Nemzedék gáncsoskodott, eléggé alacsony mo-dorban, személyeskedőn, s kivált Nagyfalusit pécézte ki. Ő egyik tanárját gyanította az értelmi szerzőnek, kinél még nem vizsgázott, s aki nem került bele Benedek Lexi-konába, míg a tanítvány igen: inde irae. Felhívtam Nagyfalusi figyelmét a cikke-re, s e körül írt leveleiből idézek néhány részt (mind június hónapban keltek).

... Csak kurtán válaszolhatok: úgyis jövök hamarosan vizsgázni ... Együtt min-dent megbeszélünk. Most Féja Gézával ülök együtt, ki gyönyörű verseket küldött. Mindenről beszélünk majd együtt. A S. anyagát részben kiosztottuk. Az ügy, amely-ről írtál, részben ismerős volt. Én ártatlanul kerültem a dologba, miért éppen engem kapattak elő? ... A dolog nem bántott, hidd el, köptem egyet ... Egyedül az hábo-rított fel, hogy imputálják: én magamról írtam vagy irattam! [Ti. a Lexikonba. Utó-írat:] Ismeretlenül is szeretettel üdvözlöm, Féja Géza. [További levelekből:] Az anya-got kiosztottuk; sajnos, az Irodalmi Lexikon ügye Juhász Vilmost annyira lesújtotta, hogy nem lehet beszélni sem véle. Híred köszönöm, hasonló irányban hallottam sok mindent, de hogy N. J. csinált volna valamit, nem tudom. Hogy W. [a professzor], azt már tudom. Csak az a fura: miért én ellenem? Hiszen nekem semmi részem a Lexi-konban. No de que faire? [Később:] Bocsáss meg a lóhalálért; ma kezembe kerül az Esti Kurír — látom nevem: megveszem az Új Nemzedék kedden megjelent számát: í m e ! Ti [bátyám és én] már olvastátok: nyomorult aljasság. A háttér egyszerre meg-világosodott előttem. Minthogy intézkedni kell és Öreged érdekei kockán forognak: azonnal írj kérlek: mi van? Milyen nyilatkozatot adtok be a S. megvédésére? Ha nem, nekem kell, ugye? [Végül:] Azt hittem, Ti tudtok valamit tenni, azonban most már látom, hogy nem lehet ... A cikk: perverzen aljas. Ne hidd, hogy túlozok. Azon-kívül otrombán hazug, pl. én mint a Lexikon szerkesztője! De: személyileg esetleg lehetne tenni valamit? És tudd meg kérlek, milyen véleményt szült ez az aljasság. Nekem a Lexikonhoz semmi közöm, de ide belevonták a Symposiont is! Kb. sejtem, ki volt az illető nemes lovag ...

Igyekeztem lecsillapítani Nagyfalusit, közöltem vele véleményemet: 1. Személyes támadásokra nem válaszol az ember. 2. A reklám sosem árt, még a pofon sem, mert zajt csap. 3. Most legalább tudják, melyik táborba tartozunk, s ott vannak az olva-sóink. — Ebben maradtunk. Megvigasztalta az is, hogy Juhász Gyula igen szép tárcát írt rólunk a szegedi lapba; elküldte: „Mit szólsz Juháshoz? — kérdezte. — Nem hi-szem, hogy bárki is szebben írhatna rólunk.” Egyben tudósított, hogy nagy öröm

érte: ösztöndíjat kapott Svájcba, történelmi és művészeti kutatásokra. Június elején indult el, s Genfből az alábbi kártyát küldte:

[Genf, 1926.] jún. 28. — Kedves Nándor, szeretettel üdvözöllek innét: az Archivumban kutatok, sőt már fölkutattam valamit! Mához egy hétre előadok Adyról. Közben sétálok is persze. [Július] 20-án megyek hazafelé, hacsak lehet meg-megállva.

Útjáról hazajövele után számolt be, röviden, de verssel bővitve:

[Szeged, 1926. aug. elején.] — ... Egy hete jöttem vissza és most otthon maradok szept. 1-ig. Sajnos, papíron nem számolhatok be utam szépségeiről, Genfről, munkámról a Levéltárban, Ady előadásomról, a nemzeti társaságról, mely megbecsült és szeretett. Propagandámról, mert sokat fáradtam ott, és amelyet Baranyai, a magyar délégű úgy megbecsült, szeretettel fogadva, támogatva, beajánlgatva és segítve, és hangoztatta, hogy „Magyarországnak ilyen embereket kell kiküldenie”. Kirándulásaim a francia Jurába és a Mont Blanc csoportba gyalog! És utam hazafelé: Simplon. Milano (három éjji óra a dóm előtt), Velence és Graz. És a benyomások, és a tanulságok. No, ha Isten adja, ősszel előszóval.

Genfben szereztem egy újabb munkatársat: Mattyasovszky Erzsikét: Spitteler-ről. Ma d. u. jön hozzám Hegyi, hogy fölolvassa novelláját. Más senkiről sem tudok...

[Utóirat:]

Velence napja a hold múlása
S tornyos halál kel a tenger öleléséből.
Jártál az áruló városban? A halott oroszán
Megállott már az élet fölött *
És a szépség elárulta az életet
A szépség elárulja az életet.

Feküdtél már a fekete gályában?
Holdtámadattól elfogy életed varázsa
És Velence fekete szíve dobog már nem tiéd.
Hol túlteljesül az élet, Rialto dele elkezd a halált
Hol elsápadt szívem, ahol dalolni kezdett
A süllyedt város dalolni szívem mélyéből
Végý búcsút! mint én futok magamhoz
A nász elé, a páratlan elé, ó önmaga
Menyasszonya elé, elérhetetlen lelkemhez.

Ti. Nagyfalusit itthon menyasszonya várta, de jó hangulatát, sajnos, el kellett frontanom, mert közben bekövetkezett, amit Kecskemétiék előre láttak: a nyomdászámra sehogysem akart csökkenni. Nekem mellékkeresetképpen korrektori állásom volt a nyomdánál, s az igazgató egyszerűen lefogta fizetésemet törlesztésül; ez pedig az összes keresetem felét jelentette, holott az egész sem volt elég a megélhetésre. Mikor már hónapokig tartott a dolog, s pénz csak nem jött, feltártam Nagyfalusiék előtt, milyen lehetetlen állapotba jutottam, s javasoltam, vessünk ki magunkra fejadót, azonkívül, ha lehet, keressünk önkéntes adakozókat a barátok között. Megtáncskozták a dolgot, Nagyfalusi sietve felelt, Kecskeméti György bővebben, ugyanazon levélben

[Bpest. 1926. október.] — ...Fölvetett kérdéseidre nem válaszolok irdatlan, egyiptomi elfoglaltságomban. Franklin bekérte [a pénzeket], felszólító leveleket elküldtem. Pénzt, 1-e előtt nagy kinnal, 200 000 K-t itt küldök. 1-én már jön a részlet, de 1-e előtt közvetlenül sajnos ... Tehát: minden propozícióra személyesen, mához

egy hétre, szombat este lent leszek. E héten várhatsz Lichtmanntól egyenesen a Te cimedre is összeget.

[Kecskeméti levele folytatásképpen:] ... A sanyargató pénzügyi helyzetre, sajnos, ma még azzal kell felelnem, hogy egy vasam sincs, de a hét folyamán felhajtom, akárhogy is, fejadóm első részletét. Egyben pedig megkezdjük az előfizetési propagandát. — A fejadóval kapcsolatban ma mondott nekem valamit Juhász V. Némethhel kapcsolatban, hogy Vele beszélt elhatározásainkról, — ahogyan ő referált, az többszörös félreértések halmazának látszik előttem, egyébként is homályos. Csak azért említem ezt, mert ettől az egy hirtől eltekintve semmi félreértésnek nyomát sem látam Nálad; tisztában vagy vele, hogy mit határoztunk valamennyiünk önkéntes és tehetség szerinti megadóztatásáról (nov. 1. után Pali is küld Berlinből, a részleteket Jenő mondja el); tehát ebben a formában nem is hihetem, hogy Némethnek panaszkodtál volna olyasmiről, mintha a deficitet „Rajtad követelnénk”. Itt nem is egyszerű, hanem többszörös félreértésről lehet szó: Tóni félreértett Téged, Juhász őt és esetleg én is mindenkit. Persze nem is gondolok vele leveled után, melyből nyilvánvaló, hogy ilyesmiről, panaszokról szó sincs. — Meg fogjuk erőltetni magunkat a legvégsőig, mert így kell; én, mint írtam, az első pénzt pár nap múlva hajtom fel, mert az iskolában, ahol több mint egy hónapja tanítok, 500 000 K előleget kaptam eddig s tanítványaimtól semmit. Nem lehetne a nyomdával megértetni, hogy túlságos mohósága érthetetlen (hisz én legalább is úgy voltam informálva, hogy ad egy évi hitelt is) és hogy ha túlságosan feszíti a dolgot, esetleg még veszíthet is? Különben Te jobban ismered őket és abból, ahogyan róluk írsz, látom, mennyire kínoznak Téged — kedves Nándorom, nem kis dolog magadnak viselned minden ódiumot és hitelezői szekatúrát. Hogy a mi állásfoglalásunk mi lesz, azt Jenővel fogjátok megállapítani.

A deficit nem igen törte le a fiúk kedvét, s noha a törlesztések szerfölött gyéren folydogáltak be, vígan folytatták a tervezést, mégpedig most már a folyóirat első számaát. A két ügy ettől fogva párhuzamosan tárgyalatik a levelekben, néhány szemléltető részletet az alábbiakban közlök.

Nagyfalusi leveléből: [Bpest, 1927. január végén] ... Ma küldtem hozzájárulásomat. Lichtmann beszélt átutazóban velem, nem kapta meg annakidején leveletem, február 20 körül 1 000 000 K-t küld Neked az általa elvállalt 3 millióból. A többi havonkint küldi ezután rendszeren. Gyuri eltűnt, újra beteg egész biztosan, Palinak holnap írok, követelve az ő teljes hozzájárulását. Tegnap összehívtam végre a (betegség miatt) megfogyatkozott Symposiont: kérlek, érdeklődd meg azonnal valamelyik más nyomdánál az előállítási költségeket és tudasd. Továbbá, hogy az előfizetési felhívást ... mennyiért nyomják ki. Esetleg mindjárt ki is nyomathatod a megbeszélt változtatásokkal ... és a költségeket átalakítva. Kb. úgy, hogy az I. szám csak 30—35 000 K-ba kerüljön. Az én tanulmányaimat változtassuk meg. Dosztojevszkijt meghagyva, Adyt elhagyva ... A Revue de Genève januári számában benne van Juhász-tanulmányom ... Hopp! A főmunkatársak közé vedd be Féja Gézát!

Kecskeméti György levele: Bpest, 1927. február 3. Sajnos, nem voltam ott (mert beteg vagyok) a legutóbbi Symposion-megbeszélésen, de nagyon örülök a közeli megvalósulásnak. Tőlem az íven hirdesd: „Arany János.” A jövő héten, ha jobban leszek, megirom. Pénzt rögtön küldök, amint bemegyek az iskolába s megkapom a fizetésemet; Pali is hamarosan küld. Ez az utolsó erőfeszítés, most már remélem, új korszakot fog kezdeni. Neked persze megint sok munkád, (de remélem kevesebb izgalmad) lesz ... [Nagyfalusi utóírata:] Kérlek, ha lehet, a prospektus első mondata ez legyen: „A Symposion rendkívül nehéz viszonyok közt, megalkuvás nélkül mint első jelent meg, hogy a megújuló idealizmus törekvéseinek hangot adjon.” Mert az elsőségre már büszkék lehetünk.

Nagyfalusi leveléből: Bpest, 1927. február 22. ... Pénteken tudom meg a végleg-

geset, tanulmányokat stb. Az elv az, hogy csupa új ember írjon. (Féja, Szabolcsi, Sárközi, Telegdi, Illyefalvi, Kerényi, Fettich). Mi, régiek, viszont a szemlerovatba írunk. (Pl. Gyuri: Faux—Monnoyeurs, én: Zaubenberg st.) És Te? Írd meg gyorsan.

Most már nem emlékszem, melyikünk jutott jobb belátásra, hogy a botrányosan húzódo adóssággal a nyakunkon nem vállalhatunk újabb terheket, az előfizetésekre alakított lap légvár, mecénás nincs, a magunk sovány keresetéből pedig madarakat sem lehet etetni. Tény, hogy az ígéretek ellenére nagyon kevés törlesztés történt, az én korrektori fizetésem még mindig le volt foglalva, a tetejébe nőszülni készültem, azért kértem, ne hagyjanak cserben, mert a helyzetet tovább viselni nem bírom. Nagyszalusi ekkor a Tátrában üdült egy iskolával, onnan felelt.

[Baldócfürdő, 1927.] aug. 8. — ... Ma 8-án kaptam meg leveled, mert itt nyaralok (tanítok, felügyelek) Szepesmegyében, Baldóc-fürdön, Szepesváralja mellett. Nem térek ki semmire, minthogy mindenben igazat adok Neked (fogadd szívből jövő gratulációm), — nem írok magamról sem, hanem a következőket teszem: én sajnos szept. 6—7-ig kell hogy maradjak, a szept. 10 vagy 15 előtt nincs pénzem. Akkor kell, hogy legyen. Addig Palit szintén beléptetem az adósok közé, az egész nyomdászámlla négyünk között kell, hogy megoszolják! Mármint ő, mai levelem után, még most fog küldeni pénzt, nagyobb summát, de majd meglátod. Ebben most bízom, ha mégsem, amit minden csalódás dacára kizártnak tartok, még mindig van elég idő szept. 1-ig. Igazad van teljesen, és én itt az életemmel garantálom Neked az összeget, meglesz kérlek, meg kell lenni. Különben máshová is írok még ma, ami nem biztos, de talán sikerül, hogy már szept. 1-én legyen megfelelő pénz a kezeden s nem később. Légy nyugodt kérlek, megegyeszer garantálom Neked a Te összeget s a nyomdáét, remélem, legkésőbb dec. 1. vagy 15-ig. Higgy kérlek, ennek meg kell lenni, vagy nekem nem kell lenni ... Gyalogolok, fél Szepesmegyét bebarangoltam, holnap Tarpatakra megyünk, bár két napja beteg vagyok újra.

Most egy sor levelet átugrok, nincs értelme, hogy a nyomorúságos pénzhajszs sztereotíp fordulatait ismételgessem; ellenben az imént említett s a levelekhez csatolt verseiből idézek kettőt.

Lombardiában.

Elaludt a nyár és tavasz lett az őszből,
Fölkelt a nap és hófehér vihar száll,
Kézenfogott a hajnal és vezetett boldogságomon át
Ó halkan! Városok álmodnak az őszen.

A szilfa reszket és fölsóhajt a napsugár,
Holt levél hull halkan lelkem avarába!
Testvérré a tétova világgal, testvérré tett a szerelem
Ó halkan! Városok álmodnak az őszen.

Volt-e gazdagabb lemondás mint szerelmem?
Fölkel a harangtorony, szikár lelkében
Meztelensége szemérmében, nem halljátok mert meztelen
Ó szívem! Városok álmodnak az őszen.

[Cím nélkül.]

Ez a király itt. Az estéből
Palotát épít. Hajnalnak hitte.
Serege gyászos, maga neve Mátyás
Férgek közt lenn a szeme széttört.

A paraszt itt ez. Hátára kötve a nap
Ballag nyomában az örök barázda.
Eke földet föltúr, virágot föld kivet
Másnak ki vet, maga tüzes halált arat.

A vértanú itt, a néma halálnak ajka nő.
Minden hősi árnyék eldől
Vére ha elfoly, akkor lesz élő.
Bitótól és lélektől virágos az ősz.

A költő itt van, vagyis Bolond Istók
Magányos, mint Isten mosolya.
Csöndesen lépked önnön lelkében
Ha fölkeltek, ki álmodik tovább?

Még két bizakodó hangú levele van, ezekben az anyagi ügyek rendezése és tisztázása mellett a Symposion mozgalommá szélesbítésről és a folyóirat „racionális” meg-alapozásáról írt, s minderről előszóval kívánt tárgyalni velem. De már nyilvánvaló volt, hogy a dolog reménytelen.

[Szeged, 1927. szeptember eleje.] — ...Kérlek, légy addig erős és hidd el, a dolog erkölcsi része mélyen lesújt, de que faire? ... Remélem, a jövő héten minden rendbe jön. Írhatnék még egy s mást. Pl. a Rudnay [festő] iskola itt nyaralt, s látták a Symposiont, erre jöttek Istókovits és társai, igazán nagy tehetségek, hogy ők is csatlakozzanak hozzánk. Elhatároztuk, hogy ősszel megcsináljuk a Symposion szövet-séget a fiatal magyar festők, zenészek, filozófusok, költők e eféle alakokból. Szóval minden rendben lenne, csak a pénz!...

[Bpest, 1927. október eleje.] — ...Íme így állunk: csütörtökre összehívtam a Symposion alakjait végleges tárgyalásra s ott előterjesztettem a következőket, melyek-hez kérem a Te hozzájárulásodat is.

Van bizonyos adósságunk: 11 millió K. — 1.) E hónapban bekéri a Franklin a boltok eladási kimutatásait. 2.) A Mentor átvett 50 darabot avval, hogy elterjeszti. 3.) Holnap körlevelet küldök azon nagyszámúaknak, akik a pénzt a S-ért még nem küldték be. Hogy e 3-ból mennyit remélhetünk, azt én 2—3 millió K-ra becsülöm.

A fennmaradó összeget a következőképp remélem kiegyenlíteni: Te, Gyuri és én jelajánlunk egy évi, részletekben fizetendő, összeget: á 1 500 000 K-t. Ez mindegyi-künkre havi 150 000 K-t jelent. Összesen 4 500 000 K. Egy baráti mecénás, nevét nem óhajtja tudatni — Lichtmann József — följánlott 2 usque 3 milliót, szintén nagyobb részletekben. Tehát: 7 500 000 K. Gyuri ír Palinak Berlinbe, hogy adjon 100 arany-márkát (ha jól tudom: 1 700 000 K), akkor már nem is kell nekünk annyit adni. Juhász Vilmos megad remélem 500 000 K-t. És esetleg a többiek is adnak valamit. Szóval légy nyugodt, a pénz meglesz. Ha kell, írok W.-nek [nyomdaigazgató], hogy becsület-szóra meglesz az összeg. [Ezután közbeszövi a folyóirat racionális tervét; végül:] Itt pro és kontra érvek vannak. Természetesen személyesen kellene már beszélőnk! Ősszel, decemberben lemegyek vizsgázní Pécsre, de úgy szeretnék, s nemcsak Rózsika [a menyasszonya] miatt, de hidd el, nov. 1—2—3-ra is lemenni! Csakhogy ez kb. 300 000 K. Írd meg kérlek mindenesetre, hogy lakhatok-e Nálatok? Nos zárok, Isten Veled. Ölel Jenő.

Nos, én is lezárom e hosszúra nyúlt ismertetést. Előadtam, amivel már nem élő barátaim, Nagyfalusi Jenő és társai emlékének tartozni véltem, s velük kapcsolatban egy pécsi írói vállalkozás históriáját. Mi akkor úgy éreztük, hogy fáradságunk nem volt hiábavaló, a kudarccal szembe. A mai olvasó is levonhatja a maga tanu-lságait.

Vitányi István

Vers és dallam a mai magyar költészetben

(Második közlemény)

„Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják, Sej, az van arra írva: Éljen a szabadság!” — Emlékezzünk csak, hogy ez volt az a vers, amely a felszabadulás után először vált népdallá, s a 45 utáni lázas években először fejezte ki a felnövekvő és az új világ megteremtésének vágyától áthatott ifjúság érzéseit. Az ifjúsági mozgalom felkapta ezt a dalt, s mindenütt énekelték, mint valami népdalt. A dallam valóban népi eredetű, de ki gondolt már akkor arra, hogy szövegét Jankovich Ferenc írta?

Jankovich élete és művészete a legszorosabb kapcsolatban áll a zenével. Ő maga kitűnő énekesnek indult, felvették a Zeneakadémiára, majd ösztöndíjjal az Operaházba, s már Sarastro szerepét énekelte, amikor a költészet kedvéért lemondott az énekesi sikerekről. De a zene iránti szeretete egész életén keresztül elkísérte, ezért vállalta hat esztendőig keresztül a „Magyar dal” szerkesztését, ahol Bartókkal és Kodállal dolgozott együtt a magyar zeneművészet érdekében. Költői programjának is fontos része a zenével való kapcsolat ápolása, ő a gondolat és a zeneiség egységére törekszik, s ellenszegül annak az irányzatnak, amely ezt az egységet kikezdi s a verset egyoldalúan csak gondolati produktumnak fogja fel. Műveinek egész sora fogant dallamra, méghozzá a legkülönbébb fajtára, ezek a költemények összegyűjtött versei közt egész ciklusokat képviselnek. („Énekes versek és dalok 1945—57,” — „Gyermekeknek. Versek és dalok”) A többi műfajba osztott költemények mellé is sokszor oda lehetne írni: ad notam... Zenei érdeklődése széleskörű, itt találjuk a magyar népdalok gazdag világát, itt a szomszédos és egyéb távoli népek népdalait, itt egy-egy klasszikus mester remekét.

„Kagylóbarna bíbor ég, — be sok árva csillag ég, — felülről fúj a szél” — így kezdődik az „Éji dal”, s a magyar népdalban jártas olvasónak nem nehéz kiérezni a „Haj Dunáról fúj a szél” ismert dallamát. Nemrég megjelent kötetének, a Napravárok-nak egyik verse („Nótás vers 1958 tavaszán”) egy népdalszerű dallamra született, maga sem tudta rögtön saját dallam-e vagy hallotta valahol, csak később derült ki, hogy egyike legszebb népies műdalainknak. Az „Ember ne csüggedj”, amely szintén az első sikeres tömegdalok közé számított, burját-mongol dallamra készült, a „Német formában” két kis verse pedig Bach Parasztkantátájára.

Saját dallamai is igen érdekesek. Egyik csoportjuk azt mutatja, hogy Jankovich magáénak érzi azt a dallamstílust is, amelyben legjobb zeneszerzőink tömegdalaikat alkották. Gondoljunk csak a „Szálljon a nótánk” dallamára:

Szálljon a nótánk szájról szájra, kék az ég, hej zöld a föld.
 Köpd meg a markod állj munkába, hogy ha hőstett vá-gya tölt
 Bennünk u - jul szé - pul az ország, munkára magyar if - jús - sag!

Van azonban Jankovich költészetének egy súlyosabb veretű, problémákban gazdag, fokozottan intellektuális, s nem olyan közvetlenül dalszerű része is, amely szintén zenei ihletésű. Ezeknek a költeményeknek már más az „intonációja”, itt már nem egyszerű népdalok, hanem kórusművek, zenekari darabok szólalnak meg a költészet nyelvén.

„Az özönlő világ” torlódó verssoraiban első pillanatra érezzük a zenei lüktetést, a forma azonban már differenciáltabb, s a mondanivaló is bonyolultabb a népdalokénál. Jankovich ezt a versét férfikarra képzelte, még azt is pontosan érzi, hogy a bevezető részt a basszus, a refrént pedig a tenor szólaltatja meg, valahogy így:.

(Basszus)
 Itt, itt ö-zö-nöl o-mól szét, egy gon-do-lat cikáz. S a
 térbeli Szá-van nán hűppög, dübörg az úrkurt vil-lám il-lód-zik át
 Mo-zog az ú-ri o-roz-lán. Egy gon-do-lat ci-káz.
 (Tenor)
 Verd a csontvázat bot-tal csö-rög-jön, csö-rög-jön
 mit tehet arról a csontváz? Mo-zog az ú-ri o-roz-lán. Egy
 gon-do-lat ci-káz. gon-do-lat ci-káz.

„A letét” persze nem lehet teljes, Jankovich érzi az énekkar többszólamúságát, de hangokba önteni, leírni már nem lehet feladata, mint ahogy a következő, azt mondhatnánk nagyzenekari darabjának is csak dallamát fogalmazza meg.

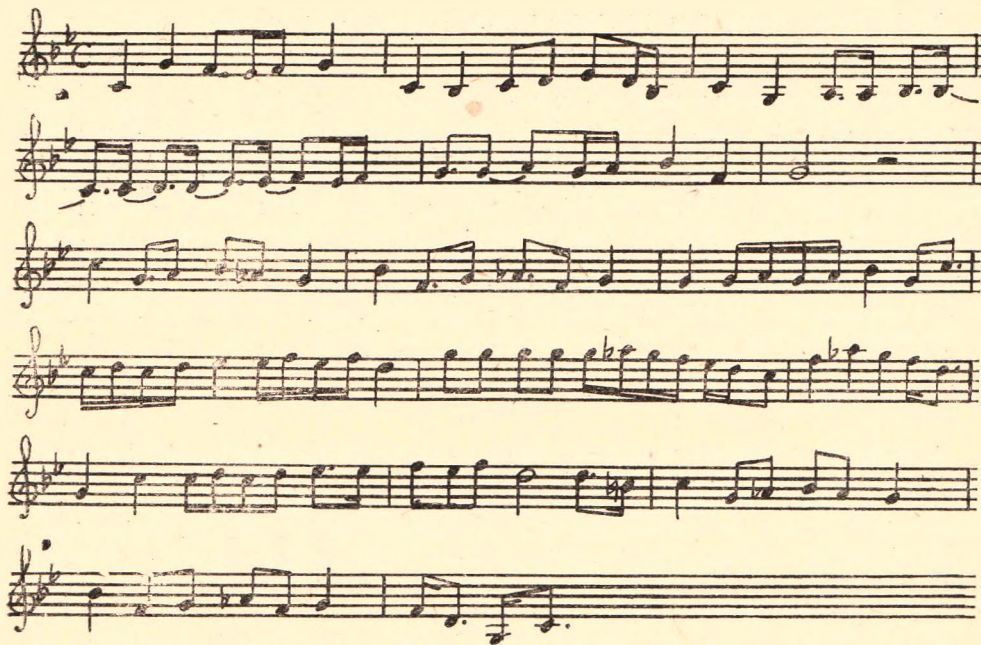


Uitz Béla: Ülő nő (1918) (Színes grafika)



Szönyi István: Táj fákkal
(A Pécsi Modern Magyar Képtár raktári anyagából.)

Ez a vers „Ibolyás emlék” címen szintén a legutóbbi kötetben jelent meg. Születése igen érdekes. Egy este egyedül sétált, hallgatta lépéseinek ütemét, s egyszerre egy dallamot érzékelt, amint egyre világosabban kibontakozott benne. A vers azután született meg, amikor a dallam már készen volt. Nem követi hangról hangra, csak hangulatában, érzelmi mondanivalójában. Nézzük először a dallamot:



Hörgés kószált az égen, szepegő... S rött-bömbös durva
csontropogtató gőzös röhögés.
S a gyengéd kék ibolya ágyás
riadtan égő gyertyaszemekkel pislogatott felém;
a szélrázta kis sírhalomnyi domb
ezerlevelű borzadály lett egyszerre. S én letérdeltem
csokorba kötni, szálaiba, reszketeg fejeik
egymáshoz hajtva-dugva,
hogy kerüljenek lélek-közelbe bujva
és érintkezzenek testtel szemmel:
s még lehelettel is együtt legyenek
szív a szívhez simulva
s ne féljenek, hacsak egy pillanatra is...

A dallam érdekes, pentaton fordulatokban bővelkedő, a magyar népdal zenei világán épül, de azt nagyobb formákba, szinte szimfonikusan továbbfejlesztő törekvést mutat, s leginkább talán az új magyar zene alkotásaival rokon.

Ezt a sokoldalú zenei fantáziát látva azon sem csodálkozhatunk, hogy Jankovich teljes operát épített fel magában, nemcsak a szöveget, de dallamvázlatait is jó tizenöt éve formálgatja már.

Devecseri Gábor költészetében számszerűen nem foglalnak el jelentős helyet a dallamra írt versek. Az egyiket („A zöld erdőt”) az a népdal inspirálta, amelyet Kodály is feldolgozott az Esti dalban, a „Don Juan szerenádjának” pergő ritmusai Mozart pezsgőáriáját idézik, a „Zörög a kocsi” pedig a hasonló kezdetű ismert népdalt. A Sahnáme fordítása közben meg Puccini Gianni Schicci-jének egy ismert sora járt az eszében, ez volt az a dallam, amely a legtökéletesebben felidézte Firdauszi költeményének ritmikáját.

Egyik verse, az 1944-ben írt „Pihenj meg” azonban saját dallamra készült. Igaz, Devecseri megfogalmazása szerint a dallam csak „sorvezető vonal” volt a szöveg alatt...

A vers a legnehezebb időben született, s a népdal hangvételével ennek az időnek hangját szóltatja meg, tömören, őszintén. A dallam tiszta pentatonijával a magyar népdal legősibb rétegének intonációján épül, s egy-egy fordulatában Bartók és Kodály művészetének hatását is őrzi. Ugyanaz az alapdallam variálódik versszakról versszakra, a pillanat ihletése szerint, — amikor lejegyeztük, a költő maga is úgy variálta, mint valami népénekes. Úgy érzem, a vers így dallammal teljes, így szólal meg 1944 panaszában a régi idők balladás hangja:

A vers vesszővel és gondolatjellel zárul, jelélül annak, hogy itt nem fejeződik be, csak abbahagyják. A dallam azonos záróhangjai ugyanezt fejezik ki. A költő ezzel jelezte, hogy az utolsó szót a történelemnek kell kimondania...

*

A költészet eredetével foglalkozó íráskor, — mint például Christopher Caudwell-nek, a fiatalon elhunyt angol marxista filozófusnak most magyarul is megjelent ki-tűnő tanulmányai — rendszerint abból indulnak ki, hogy a költészet és a zene kezdetben egyetlen közös, ősi, differenciálatlan művészetet alkotott. Ebből az ősművészetből különültek el az időbeli művészetek egyes ágai. Elkülönültek, de nem szakadtak el egymástól teljesen. (Horatius például még nemcsak zenét szerzett verseihez, de karmesterként is közreműködött azok előadásán.)

Most felhozott néhány példánkkal csak azt akartuk bizonyítani, hogy ez a kapcsolat, bár kevésbé nyíltan és szembeszökően, de most is megvan, — a XX. századbeli fejlődés minden hangsúlyozottan intellektuális törekvésével és szabadvers kultuszával sem tudta elhomályosítani.

A példák számát szinte tetszés szerint szaporíthatnánk, hiszen már ebből a fel-sorolásból is kimaradtak olyan költők, mint Vas István, aki pedig igen sok versét, 1944 előtt majdnem mindegyiket saját dallamára írta, — költészetének egyéni ízét éppen az adja meg, hogy benne az intellektuális érzékenység finoman kimunkált zeneiességgel társul. Vas István azonban — (és vele együtt még több más zene iránt fogékony költő, hogy csak egyet említsünk még: Nemes Nagy Ágnes) csak érzi a hangokat, de kiénekelni nem tudja, hangszálai nem engedelmeskednek fantáziájának, s nem reprodukálják azt a hangot, amit elképzelt.

A felsorolt példák tehát nem nyújthattak megközelítően sem teljes képet a vers legfontosabb formáit?

Megvan ez a kapcsolat már az alkotómunka kezdeteiben, azt mondhatjuk az alkotás pszichológiájában. Sokszor előbb a dallam vagy a ritmus „pattan ki” s vezeti elő mintegy kézenfogva a verset, — máskor előbb a szó jelentkezik, hogy azután észrevétlenül dallammal társuljon, — a harmadik esetben pedig egyszerre, együttesen tűnnek fel az alkotó lelkében. A feltululó érzelem ebben a kezdeti stádiumban még nem döntötte el, hogy milyen anyagban nyilatkozhat meg jobban. Talán az sem véletlen, hogy az idézett költők legtöbbje ismeri a zenei kifejezés örömét, s többnyire gitáron vagy furulyán játszik, azokon a hangszereken tehát, amelyeken a költészet mitológikus ősei. Nemcsak ismerik és szeretik a hangok költészetét, de azt saját művészetük ikertestvéreinek is tartják. Ahogy Jankovich gyönyörűen írja:

Parlando

E vi-lág mint folyó habbal, színültig tele bá-nat-tal.
 Minden ösvé-nye vé-gé-ben lesben virraszt a gyötrelem.
 A-kár-ho-vá sza-lad-nál is u-tól-ér a sorsod mégis;
 akármer-re tekintgetnél, testedből ki nemléphet-nél.
 Pihenj meg hát fáradt el-me, vesd magad a végte-len-be,
 magadat tovább ne ál-tasd, út-ja-i-dat ne vizsgál-gasd.

Járd csak, ahogy járnod ad-ta, ki a zűrzavart al-kot-ta,
 szemed előtt sé-tál-tat-ja, de ő maga át-lát rajta,
 Ki a tenger-ben vi-har-zik, minden ágyban álmo-do-zik,
 fecske által épít fészket, kezeddél ír-ja e verset,
 testedben ór-helyét áll-ja, szádban a panaszt dajkálja,
 szemedben a fényt, mely é-get, • szívedben a sötétse-get, -

Ezért, mikor hűtlen elhagy a szó,
veszem, titkon kicsinke furulyám:
s mit nem tudok igékbe verni —
kifúvom, koldusként magamnak.

(Mozarthoz)

Ez a primér kapcsolat aztán a megvalósult műalkotásban különböző fokon különbözőképpen jelenik meg.

Az egyik póluson azokat a verseket találjuk, amelyek ismert dallamokra születtek, magyar népdalokra, más népek dalaira, a zene nagy mestereinek alkotásaira Bachtól és Mozarttól Bartókiig, Kodályig. Aztán ott találjuk azokat a dallamokat, amelyeket a költők alkotnak meg, mint versüket inspiráló „előjátékot” vagy „sorvezető dallamot”, — legtöbbjük és éppen a legjelentősebbje a magyar népdal szellemében fogant. Ez a tény megintcsak egy régi tételt bizonyít új érveléssel, azt, hogy a magyar költészet ma is szerves kapcsolatban áll a népdallal, belőle táplálkozik, ihletet, ösztönzést talál benne.

A költők által alkotott dallamoknak van egy közös sajátosságuk: énekelhetőségük. Lehet, hogy zeneileg nem mind mutat érdekes, egyéni vonásokat, s nem mind jut túl a népdal stílusvilágán. A költők igényét mégis világosan láthatjuk belőlük: legyen a magyar dal mások számára, mindenki számára is énekelhető, világos szerkezetű, népdalszerű. Ha a magyar dal jelenéről és jövőjéről beszélünk (akár irodalmi, akár zenei vonatkozásban), úgy hiszem erről sem szabad megfeledkeznünk.

A zene és a költészet kapcsolatának másik pólusán azokat a verseket találjuk, amelyek felfokozottan intellektuális mondanivalójukkal, differenciált formai megoldásaikkal már nem fűződhetnek egyszerű, népdalszerű zenei anyaghoz, hanem csak bonyolultabb, nagyobb formákra kiterjedő zenei alkotásokhoz. Jankovich Ferenc és Weöres Sándor verseire hivatkozhatunk itt ismét, amelyek azt bizonyítják, hogy a nagyoobb lélegzetű, összetett, formailag kötetlen költői alkotás is származhat zenei inspirációból, csak persze nem egy pársoros népdalból. A zene és a költészet ősi affinitása, rokonsága tehát nem szűnik meg, csak átalakul.

Erről az átalakulásról sok mindent elárul az, hogy Vas István költészetében éppen 1944 volt a fordulópont, — azelőtt szinte minden versét dallamra írta, de azután már sokkal ritkábban. Megmaradt verseinek zeneisége, csak differenciáltabbá vált, s ugyanakkor fokozottan előtérbe került a megfogalmazás intellektuális élessége. Azt hiszem, ez a változás az egész kor költészetéről árulkodik, s lényegét talán nem is lehetne találójában megfogalmazni, mint ahogy éppen Vass István tette:

Kérditek, mért tört — a szégyenemre —
egyre több próza énekembe?
Az értelmetlen zűrzavar
rákényszerít az értelemre.

(Szeptemberi jegyzetek, 1944.)

Ez a tömör megfogalmazás ellentétként állítja szembe a kor költészetének két annyira jellegzetes törekvését: a zeneiséget és az intellektualitást, az éneket és prózát, végső soron talán azt is mondhatjuk: a szépséget és az igazságot. Tapasztalhatjuk, hogy ez a szembeállítás gyakran ma is egymást kizáró ellentétként, kétfelől húzó, kétfelé feszítő erőként jelenik meg költészetünkben. De éppen a felsorolt példák, az említett költők művészete bizonyítja, hogy a szintézis mégis lehetséges, szükséges, megvalósítható. Az „értelmetlen zűrzavar” ellenében való törvényszerű, hogy az ember a meztelen igazság nyelvén igyekezzék megszólalni. De a zűrzavarral megviaskodott értelem ismét a szépségben való kifejezés útját keresi. Ebben az új szintézisben zeneiség és intellektualitás nem áll egymással ellentétben.

Bajomi Lázár Endre

A láncát letépte szó

— Gondolatok a mai francia költészetről —

„Árny- és éj-költészet”

Ha ma belépünk a francia költészet elvarázsolt kastélyába, ha bemerészkedünk ebbe a tekervényes útvesztőbe, ebbe a sötét és hűvös barlangba, bizony — bár a falakról reánk mosolygó néhány finoman megmunkált cseppkő-csecsebecse enyhíti kínos érzésünket — megrettenünk a mindenünnen reánk fintorgó torz szörnyetegektől. Sajnos, ebben a kacsalábon forgó várban a „költészet a költészetért bajnokai” uralkodnak, ahogyan Guillevic nevezte őket egy hevesen polémikus írásában, abban a cikkben, amelyben kikelt a „begubózó költészet, a tapasztalatától elrugaskodott költészet, az ún. megismerés-költészet, a kifejezhetetlennel birokra kelő költészet, a metafizikus költészet, az árny- és éj-költészet, a tapogatózó költészet, a gügyögő költészet, a hozzá-nenyúló költészet, a magányos költészet, a tejútra tévedt költészet, a kép-költészet, a „míszem van”-költészet, a semmitmondó költészet, az apolitikus költészet, a világteremtő költészet, a kis és nagy érzésköltészet, a nagy Istenre és a kis istenekre esküdő költészet, az elszigetelt költészet, az álom- és embrió-költészet, a távozás himes mezejére lépő, menekülő kocsma-költészet, a költő rettenetes érzékenységébe zárt költészet, az abszolút költészet, az „utánam az özönvíz”-költészet, a köd-, az úr- és az unalom-költészet, a katasztrófa-költészet, a hányinger-költészet, a villámnyilalló költészet” ellen.

Tévedés lenne azt hinni, hogy csak Aragon, Guillevic és társaik vannak tudatában a francia költészet bomlott állapotának. Hosszan idézhetnők a különböző polgári irodalmárok és kritikusok véleményeit, akiknek tolla alatt sűrűn visszatér a „zavar” és a „csőd” kifejezés, s talán az sem véletlen, hogy az irodalmi sajtó állandóan ankétotizik a „költők és a közönség közt tátongó szakadékról”. Boisdeffre írja monumentális mai irodalomtörténetében: „Amikor behatolunk a líra területére, erősödik a zavar érzése bennünk. Itt semmi sem bizonyos, semmi sem világos, semmi sem szilárd. Gondolatok, képek, erők forgataga fogad, melyek még nem leltek egyensúlyra, melyek még nem találták meg súlypontjukat”. És irodalomtörténészünk találóan jegyzi meg, hogy „Egy 1850 táján született olvasó elképedés nélkül nyithatná ki a legolvasottabb mai regényekét; de legtöbb költői antológiánkból egy kukkot se értene”.

Vészkijárat és örület

Érdekes különben megfigyelni, hogy a valóságtól való eltávolodással szinte egyenes arányban nőtt meg a költészet becsvágya. A mai költők nem egy irodalmon belüli műfajt vélnek kultiválni, hanem inkább valamilyen rejtelmes vallás titkos papjainak képzelik magukat, akik sejtelmes szertartások és a közönséges halandók előtt érthetetlen varázsigék letéteményesei. Világmegváltó bűvölet, mindenek felett álló ígézet a líra, s a költő nem alkotó művész, hanem teremtető isten. „A szürrealizmus óta a költői tevékenység azonos az Abszolútum keresésével” — írja Boisdeffre, és Audiberti így határozza meg a poéta isteni hivatását: „A költő nem másolja a világot papírra, nem utánozza, nem fényképezi. A szó szoros értelmében úgy alkotja meg, mintha ő, a költő lenne a teremtető”. Claudel szerint a vers „varázsigé” és „az ismeretlen kihallgatásának eszköze”. Léon-Paul Fargue pedig ezt mondja: „A költészet vészkijárat, mely megtanít: hogyan lehet elmenekülni a valóság elől, hogy meg-erősödve térjünk vissza és foglyul ejtsük... Ez az egyetlen álom, ahol nem kell álmodni.” Pierre Oster fiatal hermetikus költő szerint „a költészet a Mindenség lényeg-titkára vetett Fény”. Alain Bosquet, a szürrealista iskolán nevelkedett, de lehiggadt,

aránylag nem is nehezen érthető költő (mellesleg kitűnő kritikus) szerint: „A költészet örület (félrebeszélés, álom stb.), amely a kifejezés folytán a szerző számára nagyon is logikus axiómává válik, de az olvasó számára meg kell hogy maradjon örületnek...”

Igen, talán ez a legriasztóbb, legdöbbenetesebb kórtűnet. Valaha a lángész és az örült közti párhuzam merész és frappáns metafora volt. Most, sajnos, kezd szomorú valósággá válni. Ezt a sorsot a legjobban Antonin Artaud pályája illusztrálja: Artaud elmegyógyintézetben halt meg 1948-ban. Erről a tagadhatatlanul nagy tehetségű költőről állapítja meg Cl. Mauriac, hogy elmebaja nem valamilyen végleges, elszigetelt jelenség, hanem bizonyos mértékig általánosan jellemző: „Olyan robbanás ez, amely felfedi, hogy mindnyájan robbanó töltetek óvatos hordozói vagyunk”. S csakugyan: Artaud végzetesen magába fordult, háborodott vers-alkímiája, hajlama, hogy az élet és a világ lényegét, értelmét az értelmetlenségben, a zűrzavarban keresse, riadt lázadása minden szabály ellen („a nyelvtan tette tönkre a civilizáció állítólagos valamennyi nagy gondolatát”) nem magányos kilengés, nem egyéni eltévelyedés, hanem eléggé jellemző általános megrendülés és tömeghóbort.

Baudelaire-től máig

A francia költészetnek ez a bomlatag állapota nem újkeletű. Hosszú folyamat eredménye. Valahol Baudelaire-nél kezdődött a „katakлизma, amely idestova nyolcvan esztendeje megrengette a földet a francia költészet alatt” (Dobzynski). Baudelaire-nél kezdett elurakodni a halálhangulat, ő festette kéjjel „a halál, a romlás és felbomlás színeit... és szépséget talált a rothadásban” (Babits). De az igazi földrengés Rimbaud-val rázta meg a francia lírát és hullámai még most sem ülték el. Ő lett a tudatos érzékboldogtató költője, az ismeretlen bőségek felfedezője, a szóalkímia nagy kísérletezője, minden varázslat keresője. A baudelaire-i sátániség még csak perverzió és idegdúltság, a rimbaud-i elátkozottság már-már a tébolyt súrolja. Baudelaire „az a költő, akiben megerjedt és csípős szesszé vált a polgári lét biedermeieres édesége” (Szerb Antal), Rimbaud ezzel szemben már az első proletárforradalom meg rázta, bomló szakaszába jutott tőkés társadalom bonyolult, ellentmondásos, zavaros korszakának az énekese. És nem csoda, hogy annak a társadalomnak a lírája, mely még mindig nem tudott kikászolódni a kapitalizmus hínárjából, ennek az óriás-csodagyereknek a hatása alatt áll: „a francia költészet... utolsó fél évszázada fölött Rimbaud árnyéka, az ő példája uralkodik; a költészet utolsó fél századába, hogy úgy mondjuk, az ő hangja, az ő szelleme jár kísérténi” (Aragon).

A mai izmusok legközvetlenebb őse azonban nem ő, hanem Lautréamont, a „száz százalékos lázadó” (Dobzynski), akinél a megrendült életérzés vad szóorgiákban, harag, torz kacajban és vérvirágos átkozódásokban tör ki, gyűlölettől és utálattól hörgő prózai sorai a teljes kiábrándulást, a végső csömört mutatják. Tőle indul ki az a sötét és kegyetlen gyötrelmes-tobzódás, amely például egy Michaux-t jellemez. És tőle ered az a törekvés is, hogy a költő ne egyszerűen csak újat adjon, hanem egyenesen megdöbentsen („Szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon.”). Lautréamont mellett meg kell még említenünk Alfred Jarry, az Ubu király szerzője nevét, akinek akasztófahumora, értelmi nihilizmusa nagy hatással volt a szürrealistákra, vagy pl. az olyan költőkre, mint Queneau és Prévert.

De van a mai költészeti irányoknak egy másik nagy elődje is: Mallarmé. Míg Lautréamont az elszabadult szenvedély prófétája, az álmok lidérces riasztója, s így a szürrealisták előfutára lett, Mallarmé, végtelen becsvágyával, hogy a költészetet külön, magasabb birodalomra emelje, amelybe „a szavak varázslata billenthet csak át” (Babits), tuatos homály-kultuszával, gögös tömeg-megvetésével, az ún. „tisztá költészet” nagy előde lett, azé a költészeté, melyet Valéry neve fémjelez és amely kifinomult kitartással, fagyos fölénytel munkálkodik a líra elvonttá tételén. Érdekes azonban, hogy a valóságtól való eltávolodás, a közérthetőség elvetése mindkét úton — a szenvedélyes érzések vad kitörésén (Lautréamont és a szürrealisták) és a lepárolt ész-élmények laboratóriumán keresztül (Mallarmé—Valéry és a mai hermetikuskok)

egyaránt, az olvasót rendkívül nehéz feladat elé állító, alig érthető vagy teljesen értelmetlen líra kialakulásához vezetett.

No és mi van Apollinaire-rel — kérdezhetné jogosan az olvasó. Ő talán nem előfutára ennek a mai bomlott kornak? Hát ő nem volt formabontó, ő, aki elhagyta a központosítást, aki felélesztette a képverseket? Nem! Apollinaire inkább Aragon és Éluard előde, mint Artaud-é vagy Michaux-é. Igaz, az ő bonyolult költészetében is megvan sok modern dekadens vonás, az ő életérzésében is volt szorongás, de igaza van Vas Istvánnak (Apollinaire válogatott verseihez írt előszavában*: „... Baudelaire költészetének formai értékeit elismerve, éppen a lényegét utasítja el, azt, amit baudelaire-i pesszimizmusnak és dolorizmusnak nevez, és hangsúlyozza, hogy az „új szellem” mindenekelőtt az élet szeretete és a bizalom az emberben... Azt a lírizmust, mely Nerval, Baudelaire, Rimbaud és kivált Lautréamont óta egyre inkább befelé, a lélek titkai és látomásai felé fordult, most hirtelen kifelé fordította, a külvilágra, az életre, a kézzelfogható valóságra”. Apollinaire, minden tudálékossága ellenére is, közelebb áll Verlaine sima dallamosságához, mint Lautréamont göröngyös darabosságához. Túl kiegyensúlyozott, túl derűlátó és egészséges volt ahhoz, hogy igazán a mai széteső líra előfutárának tekinthessük — inkább az utolsó nagy klasszikust kell tisztelnünk benne.

„Szavak, lehullott láncotok!”

A mai francia líra egyik legjellemzőbb vonása nem a szigorúan vett formabontás, hanem a nyelv abszolutizálása. Igaz, hogy a szabad vers, a ma már elfelejtett Gustave Kahn leleménye, egyre jobban elterjedt, s Claudel és Michaux, Artaud és Breton, Cendrars és Saint-John Perse, egyaránt ezen az ízig-vérig modern hangszerezen szólaltatja meg sajátos mondanivalóját, s azt is tudjuk, hogy — és erre már Baudelaire is kitűnő példa volt! — a tartalmi dekadencia megszólalhat klasszikusan zárt, finoman ötvöztött formában is (Mallarmé, Valéry, vagy a maiak közül pl. Queneau, Jean Tardieu, Ganzo). Ezzel szemben általános jellemző vonás az, hogy a mai költők nagy része a nyelvet nem kifejezési eszköznek, hanem célnak tekinti. Helyesen szögezi le Picon: „A modern költészetben az alkotó nyelv helyettesíti a kifejező nyelvet... A líra lényege többé nem tartalmában vagy prozódiai formájában, hanem magában nyelvezetében van, amely öncél és eredeti alkotás akar lenni”. És már Valéry is külön „nyelven belüli nyelvnek” tekintette a költészetet. Rousselot is megállapítja költői antológiája előszavában: „(a költészet) nyelv, olyan nyelv, amely szívesen lemondana a szavakról, ha tehetné, s amely nagyon jól le is mond az értelmes észről és a haszonelvű tudományokról; nyelv, amely, ha az istenek adománya is, minden bizonnyal az ember legtitkosabb erdein megy keresztül és a vér meleg forrásaiból, az álmom poszthadt mocsaraiból merít új erőt...” És Robert Ganzo, a venezuelai származású poéta, aki a mai formarendült korban bizonyos parnasszista tökélyre tör, valóságos ódát írt 1947-ben a nyelvhez (l. magyarul egy részletet belőle *A mai francia költőkben***), és örömrivalgva jelenti, hogy „szavak, lehullott láncotok”.

Kérdés, hova vezet a láncát letépte szó, a célá vált eszköz? Valaha Hugo a művészeti és a politikai demokráciát szolgálta, mikor „veres sipkát tűzött a szótárra”, és még Rimbaud is a haladás irányában működött, amikor bizonyos népi prózaiságot szivattyúzott verseibe. A megmerevedett akadémikus formák, a nyelvi megrekedtség és elzárkózás ellen vívott költői küzdelem mindig egészséges jelenség volt az irodalomban azóta is — tudjuk ezt a magyar líra fejlődéséről is. A mai dekadensek esetében azonban a szó fegyvere is visszajára fordult. Az értelmes tartalmától elszakadt szó, akár pusztán zenei zengzetet akar teremteni, mint Mallarménál, akár a primitív gügyögésbe hull vissza, mint a „lettrista” költőknél — megtagadja önmagát, az emberi megértés eszközéből a különködő magány, a kevély kizárólagosság esetleg tarka, de mindenképpen hiú köntöse lesz. A mai francia költők nagy nyelvújítók,

* Móra Ferenc Könyvkiadó, 1959.

** Magvető Könyvkiadó, 1958.

s bizonyos határokon belül ez örvendetes. Audiberti imádja a nagyhangú szólamokat, de nála a hugói retorika sokszor elsekélyesedik. Queneau pazar hurommal harcol nyelvi fintoraival az akadémikus vaskalaposság ellen, de küzdölme sokszor már nem nyelvtágítás, hanem öncélú játék, amely nyelvi nihilizmusba torkollik. Michaux új szavai döbbenetes kifejezőerővel festik alá a verseiből feketén sugárzó halálhangulatot, de sokszor már csak egy bódult agyvelő szókérődzésére vallanak. Léon Gabriel Gros, a CAHIERS DU SUD című nagytekintélyű, költészetre „profilírozott” folyóirat kritikusa, aki maga is tehetséges poéta, szintén szorongva tekint ezekre az elszabadult szavakra, amelyeknek a költő egyszerre „rabszolgája és hóhéra”.

Robert Kanters, a fiatal és tehetséges kritikus, egy feltűnést keltő cikkben (FIGARO LITTÉRAIRE, 1960. IV. 23.), amely a beszédes „Többé nem lehet megérteni költőinket” címet viselte, szintén ezt a külön, hermetikus nyelvkeresést emelte ki, mint a mai francia líra legjellemzőbb vonását. Ez a költészet többé már „nem a fizikai vagy a pszichikai valóság leírása”; a költők a nyelv új felhasználását, új természetét keresik, egy második nyelvet akarnak kitalálni. Ő is megállapítja: „A szavak elszabadultak” és hozzáteszi, hogy „Gyakorlatilag soha nem volt ilyen nagy és főképp ilyen lényegbevágó a különbség költészet és próza közt”. A továbbiakban helyesen mutat rá, hogy emögött tulajdonképpen jó adag miszticizmus van, s a szó, az Ige ismét olyan szerepet kezd játszani a lírában, mint az őskeresztény időkben a vallásban. „Nem nagyon látjuk — írja —, hogy ha líránk tovább halad ezen az úton, hogyan kerülhetne el egy nagyon régi és nagy erős eszmeáramlatot... a hermetizmusét, az ezotérizmusét”, majd megkérdezi, hogy tulajdonképpen nem az ima újrafeltalálásáról van-e szó? Nagyonis valószínű, hogy erről van szó, azonban azzal a lényeges különbséggel, hogy a régi vallások szertartásai és imái bizonyos tömeglélektani jelenségekkel állottak szoros összefüggésben, míg a mai hermetikus költők „imái” sokszor olyan elvontak és olyan rejtelmeseek, hogy csak néhány bennfentes érti őket, illetve csak néhány kiválasztottnak mondanak valamit...

Új-klasszikusok

Nem kétséges ugyan, hogy a mai francia lírában mind mennyiségileg, mind minőségileg, az izmusok nyomán megbolydult zavaros, többé-kevésbé misztikus vagy irracionális, többé-kevésbé formabomlott irányzatok uralkodnak. Téves elképzelésünk lenne azonban az egész mai líráról, ha nem tennénk említést azokról, akiket hagyományos vagy új-klasszikus költőknek szoktak nevezni. Annál is inkább szólnunk kell róluk, mert míg az előbbieket, mint Micheaux vagy Char, Saint John Perse vagy Jean Pierre Jouve — hogy a modernizmus legnagyobb neveit említsük — befolyása és olvasottsága csak rendkívül szűk körre terjed, ezek a tradicionalisták és klasszikusok, akiknek művészetét még nemrég egy Musseli, egy Fernand Gregh, egy Paul Fort fémjelezte, összehasonlíthatatlanul nagyobb — bár kevésbé igényes — közönséggel dicsekedhetnek.

Persze, a hagyományokhoz, a klasszikusan zárt formákhoz, a mértékletes kifejezősmódhoz, a rendhez és az értelemhez, a tisztasághoz és az érthetőséghez való ragaszkodásnak nagyon különböző fokai vannak. Egyesek most is úgy énekelnek, mintha Baudelaire óta nem történt volna semmi a francia líra drámai izgalmakban bővelkedő történetében. Mások — noha távol tartják magukat az izmusok túlzásaitól — „megemésztették” Rimbaud-t is, s központozás nélkül írják verseiket, amelyek azonban nem mennek túl mondjuk a daloskedvű (tehát nem a preszürrealista) Apollinaire újításain. A hagyományokhoz ragaszkodó költők egy része vidéki (különösen Bordeaux és környéke van erősen képviselve), s hozzá kell tennünk azt is, hogy hagyománytisztelőik általában nem csak esztétikai, hanem politikai jellegű is, magyarul mondva a letűnt idők búvkörében élnek, maradiak és sokszor határozottan reakció-sok (bár — általában — apolitikusak). A francia líra „jobboldalát” képviselik, s nem a vad lázadást, hanem inkább a higgadt megnyugvást hirdetik. Javarást az Akadémia körül helyezkednek el, műveiket a „kupolás kriptá” szokta kitüntetni.

„Kérlelhetetlen háború”

A hermetikusok és misztikusok egyfelől, az akadémikusok és klasszikusok másfelől — a mai francia líra kibékíthetetlen, tragikus meghasonlását illusztrálják. „A francia költészet ma kérlelhetetlen háború színhelye — írja Boisdeffre —: nincs közös vonás, nincsen találkozás a Hagyomány és a Forradalom közt. Látszólag nem lehet kiegyezés azok közt, akik hajlandók a nyelvet alávetni a szabálynak, a mértéknek, az észnek, és azok közt, akik csak a tudatalatti én ellenőrizhetetlen parancsait akarják elismerni... Hát csak azért menekültünk az akadémizmus elől, hogy a zűrzavarba hulljunk?” H. Clouard még tragikusabb hírokat penget. „Miért beszéltem drámáról? Azért, mert egyetlen meglévő költészet, sem a felforgató, sem a forradalmi, sem a maradi, sem a tudálékos nem mutat elég erőt arra, hogy rákényszerítse akarátát a többire... Hová fut ez a sok folyó? Azt higgyük, hogy ennyi csin, ennyi szellem, lelemény, álom és hit vesztébe rohan?” Majd ama félelmét fejezi ki, hogy ha ez így megy tovább, ha a líra ennyire szétesik, a közönség elfordul tőle a próza, a színház javára, „pedig minden nagy irodalomnak szüksége van nagy költeményekre”... És Boisdeffre is új Baudelaire eljövételét sürgeti, hogy ne legyen többé szakadék „kézművesek és mérnökök, dalok és laboratóriumok között”. Egyfelől a többé-kevésbé ügyes kézművesek szolgálják ki a tömegízlést (különösen a chanson területén), másrészt a mérnökök, akik a nyelvbontásban tűnnek ki, nem törődnek vele, hogy felfedezéseiket megismerje a széles közönség.

Mindkét polgári irodalomtörténész eltekint azonban attól, hogy a realista és szocialista költők legjobbjainak igenis sikerült áthidalni ezt a tragikus szakadékot. Aragon művészete erre a legjobb példa, de megemlíthetjük Guillevic és Marcenac, Gaucheron és Dobzynski neveit is, akikről már részletesen szoltunk másutt. Aragonék példája bizonyítja, hogy a közérthetőséget össze lehet egyeztetni az új költői eszközök kritikus alkalmazásával. Nem aközött van tehát a választás, hogy olyan dúltan és háborodottan énekeljünk, mint egy Michaux, vagy olyan laposan és unalmasan tilinkózzunk, mint egy Berry. Már, Apollinaire ragyogóan összeötvözte az értelmet és a dallamosságot, a mélységet és a valóságot. A mai realista és haladó költők is azon munkálkodnak — több-kevesebb sikerrel, kisebb-nagyobb tehetséggel és kitartással —, hogy, amint arra Apollinaire hívta fel egykor poétatársait, ne csak „a szép munkásai”, hanem „ezenkívül elsősorban az igaz munkásai” is legyenek. Nem kell visszakanyarodni Lamartine-hoz vagy Hugóhoz, nem kell megtagadni Baudelaire-ék és Rimbaud-ék örökségét, nem kell fölényesen átlépni Mallarmé-ék és Valéryék felett, minden nagy költő hozott nemcsak újat, hanem örökbecsűt is a nemzeti költészetbe. Ezeknek a kincseknek, ezeknek az újításoknak alkotó szellemben való felhasználása, tágszemléletű valóságismerettel párosulva, megfelelő nyelvi erővel kifejezve, elvezethet olyan líra, kialakulásához, amely egyszerre kerüli a köznapi sekélyességet, laposságot és a félrebeszélés örületét. Nem áthidalhatatlan az ellentét az újdonság-kérés, és a meglepetés-szerzés, az egyéniség szokatlan, furcsa kifejezése és a való világ áramkörébe kapcsolódó színes, változatos, a nagy emberi érzéseket, a közös emberi élményeket egyénien, de érthetően megjelenítő költészet között. A forradalmár költők, Aragon és Éluard, s más országokban Majakovszkij és József Attila, megmutatták, hogy eredetiség és érthetőség, tehetség és szocialista meggyőződés nem zárja ki egymást.

Természetesen, a mai francia osztálytársadalomban nincsenek meg a tárgyi előfeltételei annak, hogy ez az ellentét megszűnjön, hogy létrejöjjön a „kézművesek és mérnökök” összefogása, hogy véget érjen a Clouard által keserűen konstatált „dráma”, hogy befejeződjék a Boisdeffre által helytelenített „kérlelhetetlen háború”. Hiszen a jelenlegi tépett, hányatott, zilált állapot a társadalmi valóság bonyolult, sok áttételen keresztül, sok kollektív és egyéni prizmán áttört tükre, a társadalmi harc visszfénye. Mihelyt a nemzeti célok összekovácsolják a költőket, képesek arra, hogy — felülkerekedve alanyi bűvészmutatványaikon — egyéni hangjuk a közös, nagy harmóniába olvadjon. Így volt ez az ellenállás idején. Akkor a nemzeti felszabadítás volt a szent cél. A társadalmi felszabadítás, a szocializmus ragyogó távlata ne lenne képes arra,

amit egyszer az idegen elnyomás ellen vívott harc elért? És akkor bekövetkezik az, amiről Éluard álmodott:

Eljön a nap mikor majd építői
Közt leszek egy eleven épületnek,
A tömegnek melyben testvér az ember.*

* Une leçon de morale („Erkölcsei lecke”), Rónay György ford.

Szabó Ede

Szülőföld és irodalom*

Amikor hosszú hanyattatása, kalandos bolyongása után Odüsszeuszt partra teszik honában Alkinoosz phaiákjai, az isteni bajnok fölébred álmából, s nem ismer rá vágyva-vágyott Ithakájára. Régóta távol volt tőle, és nemcsak emlékei foszlottak szét, de Pallasz Athéné is ködbe vonja a vidéket, úgyhogy a hős idegennek látja az ösvényeket, a kikötőt, a sziklákat, a virágzó fákat, s újra, ki tudja hányadszor, keserves panaszra fakad. Jajszavát ekhózza nyolc évszázaddal később a Tomiba száműzött, a császárváros pompáját sóvárgó Ovidius, a távoli Kínában sok-sok honvágyról éneklő költő, vagy nálunk másfélezer év múlva Balassi, s utóbb Mikes, aki úgy szerette Rodostót, hogy el nem feledhette Zágont.

De említhetnénk még régebbi korok embereit, legendás alakjait is, mondjuk, Gilgamest, aki a megifjodás fűvének, az örökélet reményének elvesztése után mit tehetne? — megtér szülőhelyére, Urukba, hogy folytassa nagy művét, a város építését. S idézhetnénk modern költőket, a világ minden nyelvén: hogyan csendül föl lantjukon a szülőföld örök dallama. Érdekes, szép feladat lenne a szülőföld irodalmi ábrázolását kutatni lírikusaink, prózairóink műveiben; gondosan válogatott versek, regények, novellák elemzésével megmutatni: hogyan kel életre Juhász Gyula, Móricz Zsigmond tolla alatt az Alföld, Krúdy, Kaffka Margit prózájában a Nyírség... de hagyjuk a felsorolást. Hazánknak ma már alig van olyan tája, amelynek színei valamiképp fel ne csillannának irodalmunkban. S én nem is erről akarok beszélni, hanem inkább arról: mit ad, mit adhat a szülőföld az írónak? hasznos-e, kíváncsatos-e, hogy az író szülőföldjéhez kötődjék? helyes-e, ha elszakad tőle? „tájirodalom”-e egy tájegység íróinak alkotó munkája? hogyan hat egymásra szülőföld és irodalom? s mivel gazdagíthatja ez az országos irodalmat?

Mielőtt azonban kérdéseinkre választ keresnénk, tágítsuk ki egy kissé a „szülőföld” fogalmát. Mindnyájan ismerjük Petőfi *Szülőföldemen* c. versét. „Itt születtem én ezen a tájon, Az alföldi szép nagy rónaságon, Ez a város születésem helye” — mondja Kiskunfélegyházáról, holott, ugye, Kiskőrösön született. Már eleve így, tágabb értelemben használok én is a „szülőföld” kifejezést, mert túlzott leszűkítése könnyen eredményezhetne provincializmust, holmi öncélú tájjelleg túltengésének helyeslését az irodalomban. Aztán meg: „választott haza” is elképzelhető, amint épp Petőfi példája mutatja. Szülőföldemnek érezhetem, vallhatom azt a vidéket is, ahol nevelkedtem, ahol öntudatom nyíladozni kezdett, ahová legszebb gyermek- vagy ifjúkori emlékeim fűznek. Így vált magyar költővé a horvát származású Zrínyi, így lett franciából német lírikus Chamisso; s ezeket a példákat még bízást szaporíthatnók. Vannak növények s fák is — elég, ha a diófára utalok —, amelyeknek használ, ha növekedés közben esetleg többször is átültetik őket. S vannak fák, amelyek ebbe belepusztulnak. Persze, az óvatosság sosem árt, ha természeti analógiákat alkalmazunk — az emberre. De azt hiszem, az írók is kétféleké. Van, akinek az életművében nem okoz

* A tanulmányt a szerző a Jelenkor felkérésére írta; előadásként elhangzott a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja 1961. december 1-i összejövetelén. Szerkesztőségünk Szabó Ede tanulmányát alkalmasnak találja arra, hogy a benne felvetett problémák körül lapunkban vita bontakozzék ki. Hozzászólásokat szívesen közlünk.

látható károsodást, ha megválnak szülőföldjétől, s van, aki ezen megy íróilag tönkre. Igaz, egy Beöthyvel folytatott vitájában már Gyulai Pál is leszögezte azt az alapigazságot, hogy: „Nem a falu és főváros dönti el a költő sorsát, hanem sok minden összehatás, különösen a közszellem, a nemzeti fejlődés és saját géniusza.” Valóban: Ady a fővárosban élt, Szabolcska pedig otthon maradt a szülőföldjén... Vagy fordítva: Gulyás Pál Debrecenben, és valaki más, mindegy, hogy ki, hisz az irodalomtörténetbe úgysem kerül be, — Pesten... Ám ne legyünk igazságtalanok, szülőföld, bőkezű ajándékokat osztó anya nemcsak a vidék lehet; Pest is az, annak, aki nem felszínesen pesti, aki nem olcsó slágerekben lelkesül a „pesti csókért”, amely állítólag minden más csóknál jobb, hanem Csepeltől a Váci útig, Óbudától Zuglóig, Ferencvárosig vagy Kőbányaig ismeri, szereti, kutatja és figyeli a város életét, benne él munkás hétköznapijaiban. Nem attól lesz valaki jó vagy gyenge író, hogy vidéken vagy Pesten él. Még attól sem, hogy hol született; bár ez az utóbbi tényező valamivel fontosabb. Hiszen már közhelyszámba megy az a kissé egyoldalú, de mégsem egészen téves nézet, hogy az író anyagát, mondanivalóját, szemléletét nagy mértékben befolyásolja a gyermek- és ifjúkora, a környezet, amelyben felnőtt, megérelődött.

Mit nyújt a szülőföld az írónak? Sokat, nagyon sokat. Elsősorban is: élmények kimeríthetetlen tömegét, minden későbbi élmény legmélyebb rétegét, alapját; másodsorban: a népnyelv szintén kimeríthetetlen gazdagságát. S bármily paradoxnak hangozzék is: elmélyültebb tárgy- és emberismeretet, mint amilyenre a nagyvárosban élő, de ott gyökeret nem eresztett, meg nem honosodott író szert tehet. (Akkor ott születtek, ott nőttek fel, azokról nem beszélek.) Kisebb városokban, községekben, falvakban úgyiszlán mindenki ismer mindenkit; az író már gyermek- és serdülőkorában közelebbről, intenzívebben ismer meg tucatjával olyan jellegzetes alakokat, akiket később remekül hasznosíthat írásaiban. S mi történik vele, ha gyökereitől elszakadva a fővárosba kerül? Szám szerint talán több embert ismer meg, egészen biztos, hogy felszínesebben; köznapi élete talán színesebb, kavargóbb, elevenebb lesz, egy ideig úgy is érezheti, hogy a rázúduló új élmények segítik írói kibontakozását. Ez részben így is van. De mégis: bizonyos idő múlva többnyire bekövetkezik a válság. Az író elszakad szülőföldjétől, mélyről fakadó s művét állandóan tápláló élményvilágától, az új viszonyokhoz nehezen alkalmazkodik, új élményei nem hatnak rá olyan erősen, mint az otthoniak: hiányzik mögülük a gyermekkor éveinek felerősítő rezonanciája, írásai sápadttá, vértelenné, erőltetetté válnak, számos esetben egész munkássága vakvágányra fut. Nem elmélet ez, nem is vitathatatlan törvényszerűség, de jónéhány fiatal — s kevésbé fiatal — írónk járt már így.

Kötődjék-e hát szülőföldjéhez az író? Feltétlenül. Mert ha mindent nem is hozhat onnét magával, de az élet, a valóság első, elementáris erejű hatásai ott érik, s ezek nélkül igazi műsohasem születhet. Természetesen: arra kell törekednie, hogy — amint MórícZ Zsigmond tette — előbb-utóbb ilyen mélyebb értelembe szülőföldjének tudhassa az egész országot, Nem fészken-kotlásra, nem egyhelyben-topogásra gondolok, ha a szülőföldhöz-kötődésről beszélek. S amit mondok, nem is Pest ellenében értem. Hogy a kérdést jobban tisztázhassuk, tegyünk egy kis kitérőt.

Hadd szóljak ismét Petőfiről. Hogy Petőfi zaklatott életében milyen jelentős dátum 1844 februárja, ezt már az iskolában megtanultuk. Ekkor indul el Debrecenből gyalog Pestre, hogy költeményeinek kiadót keressen. Ekkor fordul végül is Vörösmartyhoz. Verseit kiadják, állást is kap: segédszerkesztő lesz Vahot Imre Pesti Divatlapjánál. S bár *A borozó* c. verse már két évvel előbb megjelent az Athenaeumban, csak most bontakozik ki költészete. Egy év múlva már ünnepelt költőként utazik végig Felső-Magyarországon, sőt, még Gömör megye táblabírájává is megválasztják.

Petőfi akkori nagy elhatározása, gyötrelmes gyalogtúrája éles fényt vet egy olyan folyamatra, amely voltaképp már a múlt század elején lezárult: Pest szellemi központtá válásának folyamatára.

Ez a folyamat — ha voltak is előzményei — tulajdonképp az 1830-as években, a Vörösmarty-Bajza-Toldy triumvirátus fellépésével, az Athenaeum és a Figyelmező megindításával kezdődik. Megemlíthetnénk még a Kisfaludy Társaság megalakulását, a Tudományos Akadémia létrehozását, a Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház és sok más kulturális intézmény felépítését, a sajtó, a könyvkiadás, a tudomány Pestre összpontosulását. 1867 után már úgyszólván a főváros képviseli a teljes magyar művelődést.

Most csak ezek a tények érdekelnek. A központosulás gazdasági, politikai, társadalmi okai eléggé közismertek s túlsóntúl sokrétűek is ahhoz, hogy itt részletesen foglalkozzam velük. — Korábban — ezt is jól tudjuk — más volt a helyzet. Centrum ott volt, ahol egy-egy jelentős író lakott. Úgy is mondhatnánk: nem létezett még az

ún, irodalmi élet. Volt olyan író, aki magányába húzódott, mint Berzsenyi, volt, aki nyugtalanul kóborolt, mint Csokonai. S ha Kazinczy meg is teremtette a kor virtuális, szellemi centrumát óriási méretű levelezésével, ez a centrum nem kínálhatott mai értelemben vett érvényesülést, sikert és hírnevet az íróknak.

Az Athenaeum, Vörösmartyék köre már — más. És ha Petőfi volt az első fecske: — a XX. század elejére már szinte általános tehetségvándorlás indul meg. A vidéki városokból nemcsak „divat” elvagyódni, de körülbelül a Pestre költözés az egyetlen érvényesülési lehetőség.

S hogy az egyébként egy-két szempontból akár hasznosnak is mondható Pestre-központosulás nem okozott jövátéhetetlen károkat irodalmunknak, az többek közt épp annak köszönhető, hogy java íróink pesti útipoggyászában ott volt a vidék, ahonnan indultak. Ady a Szilágyságot, Krúdy a Nyírséget, Móricz a Felső-Tisza mentét és az Alföldet, Kosztolányi a Bácskát, Babits a Dunántúlt — mindegyikük magával vitt egy darab magyar tájat. S ha Juhász Gyula szomorú emberi sorsa nem is lelkesítő példa: ki tagadhatná, hogy verseiben ő tette halhatatlanná Szeged környékét, sok-sok új színt keverve a magyar lírába?

Néhány évvel ezelőtt talán még igaz lehetett, hogy csak az az író érvényesült, aki Petőfi módjára nekivágott a pesti országútnak. Ma már épp elég ellenpélda bizonyítja: Pesten nem sokra viszi az olyan „tehetség”, akiből tizenkettő megy egy tucatra, s vidéken is felnőhet országosan becsült íróvá az, aki győzi talentummal, alkotó erővel.

Budapest — sajátos történelmi fejlődés eredményeképpen — valóban túlzott arányokra duzzadt, de ma már megindult egy egészséges, ellenkező irányú folyamat is: a vidéki ipartelepítés, a vidéki városok fokozott fejlesztése, a színházi, művészeti, irodalmi, zenei kultúra országosabb eloszlása, kibontakozása. Politikailag és szellemileg Pest így is az ország szíve marad, csak épp hogy a jövőben már nem a test többi részének rovására.

S ha a szülőföldhöz kötődésről beszélek, erre a folyamatra, ennek a meggyorsítására is gondolok. Előbb-utóbb íróinknak is meg kell érteniük: a pesti irodalmi élet nem azonos az ország életével. Igazi író pedig csak az utóbbiból táplálhatja művét. Igaz, ismerhetem én az országot úgy is, hogy Pesten lakom. De az a panasz, ami az SZKP XXII. kongresszusán elhangzott, hogy ti. a szovjet írók túlságosan is nagy létszámmal képviseltetik magukat Moszkvában s még egy-két nagyvárosban, nálunk is jogosan hangozhatnék el.

Ma már bizonyos fokú decentralizáció felé haladunk, nem eredménytelenül. S Pécsnek ezen a téren igazán nincs oka restellkedésre, noha természetesen elégedett sem lehet még. A színház, a balett, a zene területén időnkint komoly sikereket repítik fel Pécs nevét. Íróikat is ismeri az ország, de ami azt illeti: itt még sok ten-nivalónk akadna.

S ezzel el is jutottunk a Jelenkor szerepének kérdéséhez.

A Nyugat nem félt attól, hogy sorozatosan, minden számában közölje azokat, akiket tehetségesnek tartott s a magáénak vallott. Miért fél ettől a Jelenkor? Jó-e az, hogyha valaki, kezdő író, egy-két írásával megjelent a Jelenkorban, rögtön ezután ostromolni kezdi a pesti szerkesztőségeket? Szerintem a Jelenkor feladata lenne az is, hogy ne csak indulni segítse íróit, de adjon teret kibontakozásuknak is! Ha bízik az illető fiatal íróban, közölje akár minden számban! S inkább ezt tegye, mint hogy Pestről verbuválja szerzőit, akik — tisztelet a kivételnek! — a Jelenkornak nem épp a legszínvonalasabb írásait küldik el, hisz azokat a pesti lapoknak tartogatják. Pécsről viszont fordított a helyzet: a dunántúli írók sokszor épp a java írásait vonják el a Jelenkortól, hogy — Pestre küldjék. Az eredmény? Az eredmény az, hogy a Jelenkor korántsem olyan jó folyóirat, mint amilyen lehetne, ha céltudatosabban, szervezettebben tömörítene maga köré a Dunántúl legjobb íróit, s felkutatná a netán lappangó tehetségeket. Persze, nem arról van szó, hogy most már aztán pesti írók Pécsre ne közöljenek, s úgyszintén pécsit se Pesten. (Egyébként: az utóbbi, sajnos, a gyakoribb eset.) Nem, dehogyis. Sőt: kíváncsian lenne, hogy a kapcsolatok kölcsönösen megélénküljenek, s a Jelenkor például hozzászóljon a pesti lapokban folyó irodalmi vitákhoz; ugyanakkor sokat segítené az általános irodalmi fejlődésnek, ha a Jelenkor több teret adna a saját íróinak. Higgyék el: csak így válhat országos folyóirattá.

Jó, jó — mondhatná valaki, de hát az író szülőföldhöz kötődésének veszélyei is vannak. A szülőföld életre szóló élményeket adhat az írónak, de egy életre le is szűkítheti élményeit. S itt vetődik fel a provincializmus kérdése.

A provincializmus bonyolult jelenség, s nem is határozható meg könnyen. Francis Jammes, a Pireneusok költő-remetéje nem volt provinciális, amikor a párizsi, dekadenciába hajló, mesterkéltséggel szemben megteremtette a maga egyszerű, friss hangú, s mondjuk ki bátran: vidéki líráját. Theodor Storm sem volt provinciális, noha tematikájában ki sem mozdult fríz szülőföldjéről, hisz elmélyült, mesteri novelláival az egyetemes német irodalmat gazdagította.

Eszerint a provincializmus egyenlő a színvonaltalansággal? Igen, de nemcsak erről van szó. Szemléletben ellenkező előjellel s művészileg jó színvonalon is lehet az író provinciális. Például, ha úgy tanul a külföldi íróktól, ha úgy „európai”, hogy mindvégig tanítvány marad, s ugyanazt írja, amit mások már jobban megírtak előtte. Tehát provinciális, mondjuk, egy ügyes Hemingway-tanítvány is? Igen; hisz kisebb-ségi érzésből fakadó, fölösleges „bizonyítást” végez: hogy lám, én nem maradtam el a világirodalomtól, a modernségtől. S ez máris elmaradásra vall.

Sokféle összetevőjét sorolhatnám még fel a provincializmusnak, de a legfontosabb talán mégis az, hogy az ilyen író elszakad a mai magyar társadalom egészétől, az országos kérdésektől, a maga táját s e táj embereit úgy rajzolja, hogy kiemeli őket a nagyobb összefüggésekből, „egzotikumot” formál belőlük, s ilyenformán, amit ír, nem is szól a tágabb, nagyobb közösséghez, csupán egy zárt vidék népcsoportjához. Nyilvánvaló, hogy ilyesfajta „szülőföld-irodalomra” nincs szükségünk. Mindazt az értéket, amit a szülőföld ad, magas művészi színvonalon feldolgozva át kell ömleszteni az országos irodalom vérkeringésébe, különben megakad itt vagy ott, s embóliát okoz.

Tehát: helytelen lenne, ha egy tájegység — akár a Dunántúl, akár a Tiszántúl — íróinak alkotó munkája valamiféle „tájirodalmat” hozna létre. A Jelenkor írói tartásuk feladatuknak a dunántúli írói hagyományok ápolását, s elsősorban erre építsenek. De ne az elmúlt évek hamis pannón mítoszából kiindulva, amely a mosolygó idill, a minden ellentétet összehétközítő szőlőhegyi szemlélődés hazájává eszményítette a Dunántúlt. Szép és jó, szükséges is, hogy e táj sok derűs színe, mediterrán csillogása benne legyen a magyar irodalom színeképében, de legyen ott legfőképp a mai, a szocializmust küzdelemben s nem épp ellentmondások nélkül építő Pannonia is. És szóljon ez az irodalom, jobban, mint eddig, az egész országról, az egész országnak. Szülőföld és irodalom egészséges kölcsönhatásából csak így születhetnek országos jelentőségű művek. S így gyarapodhat azoknak a rangos íróknak, költőknek a száma, akik — megtalálva a maguk Ithakáját — az egyetemes magyar irodalom értékeivé válnak.

SZÉLJEGYZET

NEM MIND GYÉMÁNT, AMI ROMANTIKUS

Van-e problematikusabb műfaj, mint a dramatizált regény? S van-e vitathatóbb jelenség a modern színpadon, mint egy — sarkított ellenpontok között kimért — csel-szövevény? Más fogalmazásban: ha egy színmű azzal a kettős terheléssel jelentkezik, mely egyrészt dramatizált műfajában, másrészt abban van, hogy választott regény-nyersanyaga sem éppen adekvát a drámai feldolgozáshoz, — akkor milyen eredménytel tudja művészi szándékait kibontani?

A Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza bemutatta Jókai: Fekete gyémántok regényének új színpadi változatát, melyet Hevesi Sándor munkája nyomán Székely Júlia írt. Az esemény kapcsán talán nem érdektelen az előbbieken leírt kérdések alaposabb megvizsgálása, azért sem, mert ez a színházi bemutató nem elégtett ki, jöllehet Székely Júlia sokoldalú tehetségéről, kitűnő színpadismeretéről, és a színházi műsor irányműveinek a modern törekvések iránti rokonszenvéről már sokszor meggyőződhattünk.

Népszerű regények kikerülhetetlen sorsa, hogy színpadra, filmre alkalmazzák. Ilyen produkciók után a kritikusok rendszeresen felteszik a kérdést, hogy az átdolgozás visszaadja-e teljességében az eredeti művet? A válasz erre éppoly rendszeresen „nem”, amiben nem az átdolgozások a ludasak, hanem a hibás kritikai kérdés. A regények sokszálú, gyakran kusza szövetéből a színpadi átdolgozás — nem tehet mást! — kiemeli a főcselekményszálát, és ezt írja drámává. A teljesség már műfajilag is lehetetlen. Ez azonban nem jelenti, hogy az átdolgozás feltétlenül csökkent-

értékű. Pozitív példának — elég közeli — hadd említsem ugyancsak Székely Júlia két éve bemutatott Anna Karenina-dramatizálását, mely kitűnő érzékkel emelte ki a regényből a lehető drámai konfliktust, gazdag ábrázolással felsorakoztatta a drámai lehetőségeket rejtő, erősítő jellemeket és *önmagában kitűnő színpadi művet* alkotott. Ez a darab nem tagadta meg vérrokonságát Tolsztoj művével, de önállósult. Azt hiszem, ez az az optimális eredmény, amit dramatizált mű elérhet: megszerezni az új műfajban a maga külön művészi rangját. A Fekete gyémántok színpadi változatának ez nem sikerült, csak sántikál az új lábakon. Próbáljunk meg a végére járni, miért?

A darab jól pergő jelenetei néhány évtizeddel ezelőtt bizonyára több elismerést arattak volna, és ha ma elégedetlenül hagynak, az jócskán azért van, mert igényeink minősége és iránya lényegesen változott. Alig hihető, hogy ezek az igények a Fekete gyémántok színpadi megszólaltatását határozottan kívánják. Ha mégis megszólal, azzal az érthető közömbösséggel is meg kell küzdenie, mellyel történetét és szereplőit a mai néző kíséri. Ez a tényező a művön kívüli ugyan, mégis — annak megítélésénél nem elhanyagolható. A témaválasztás is a művet „terheli”.

A regény nem tartozik Jókai legégyenletesebb értékű írásai közé. Feltétlen értéke a Berend Iván által képviselt, bontakozó természettudományos világnézet felvillantása, és a korai — még haladó tendenciájú — nemzeti kapitalizmus küzdelmeinek ábrázolása. KacsARINGÓS bonyodalma és néhány szereplőnek a romantikán túl is eltúlzott jellemzése azonban jogos kétségeket támaszt a színpadi átdolgozás sikerét illetően. — A regény súlypontja Berend Iván és bondavölgyi bányavállalkozása. Evila, a poklokat járó angyal, kinek még a szárnyai sem pörkölődnek meg, aztán az ördögi Kaulmann és az apát, aki méltó Mefisztó Kaulmann—Belzebub mellett, — bármilyen lényeges szereplők is, — csak Berend Iván körül, vele való kapcsolatukban léteznek. Ez, és a helyes szerkesztés, mely a társadalmi és emberi viszonylatok, a hazai és idegen tőke küzdelmének epikusan széles ábrázolásába ágyazva viszi a cselekményszálal, — biztosítják a regény eszmei és művészi egyensúlyát. Hogyan jelenik ez meg a színpadon?

A drámaivá tömörített-csupaszított cselekmény naiv bonyodalomnak bizonyul. De nem jártak jobban a szereplők sem. A cselekmény-bonyolítás *dramaturgiai szempontjai* elragadták a szerzőt, s még azoknak igyekezett minél jobban eleget tenni, addig a jellemábrázolást (és a cselekmény ezzel összefüggő elemeit) sémákkal helyettesítette, mert ezek engedelmeseek. Így az eredeti mű egyensúlya megbillent. Az előadás jól pereg ugyan, csak azok váltak érdektelenné, akik pergetik. Berend Iván megmaradt a legemberibb szereplőnek (őt és az öreg bányászt kíséri rokonszenzünk), de a színpadon sokat veszít regénybeli jelentőségéből. A konfliktus ugyan az ő bányái körül robban ki, de mivel mindig Evilára projektálódva jelenik meg, a *tényleges főszereplő a lány lesz*, elhomályosítva nemcsak Berend Ivánt, de az általa képviselt eszméket is. Előterbe állítása magával hozta a személyéhez kapcsolt szálak túlbujánzását is. A színpadi Evila pedig kívül-belül „olyan szép, hogy nem is lehet igaz”. Mint ünnepelt primadonna, gyermekien naiv és erényes, körülötte üvöltének a pokol kutyái, de magától semmit észre nem venne. Gyönyörű egyszerűséggel tönkre juttatja az agyafúrt Kaulmann, s mikor megtudja, hogy leghőbb vágya — az Etoile-színház primadonnájává lenni — nem sikerülhet, nosza visszasiet a bondavölgyi bányába szemet talicskázni... És Kaulmann? A regény hidegagyú bankárja helyett nyálas piperkőcöt látunk, aki veszedelmes, konspirációs lángelméből paprikajancsivá züllve, ellenállás nélkül tűnik el a porondról, amikor Evila ráomlasztja az eget. Meg sem kíséri szolgálatára kényszeríteni a lányt, akit addig eszközének használt. A dramaturgi szempont kiiktatja.

A romantika — ha helyesen valósul meg — nem emberen túli, csak megnagyított emberi dolgokat tartalmaz. Jókai írói értéke is abban van, hogy az emberi valóságot ábrázolta romantikusan megnagyított jellemeivel. A Fekete gyémántok új színpadi változata azonban, mivel csak az egyszerűsített cselekmény szükségleteihez jellemezte szereplőit, azoknak emberi tartalmát oly módon elszegényítette (csak Berend Iván alakjában tartotta meg szűk terjedelemtől korlátozva), hogy végül *nem roman-*

tikus darabot, hanem sztereotip, fekete-fehér figurákat mozgó bábjátékot hozott létre.

Jókai romantikus író — ez irodalomtörténeti axioma. Műveinek színpadi átdolgozásával azonban nem biztos, hogy értékes romantikát adhatunk a közönségnek, éppen mert a romantikus jelleget az ő írói módszere adja, mely az átdolgozásban — óhatatlanul — a legtöbbet módosul. Ezzel kapcsolatban két megjegyzés kívánczik elő: az egyik, hogy vajon a közönség ún. romantika-igénye (melyet sokan hangoztatnak) nagyrészt nem a ma már kielégítetlen ponyva-igény kamuflázsa-e csupán, — a másik az, hogy a romantikus műveknek különös hajlandóságuk van arra, hogy giccsbe csúszzanak át. — „Báró úr, nincs több időm az ön számára!” — jelenti ki Evila a III. felvonásban, véglegesen szakítva Kaulmann-nal. A színpadiasan nagyképp, mulatságosan pózoló mondat jellemzi a darab sok jelenetét (a teljes III. felvonást, melyben Evila, Kaulmann és a pap jellemének szappanbuborékja végképp elpukkan), és ez — nem romantikus. Giccses. A giccs-veszélyt még megtételte a rendezés, mely a romantikus műhöz realista szemlélettel közeledett, tehát idegen szemlélettel, s ennek az írott mű ellenállt. Amit láttunk, az valami kísértet-romantika, vagy romantika-kísértet.

Ha a modern drámai törekvéseket össze lehet foglalni egyetlen mondatban, akkor talán abban, hogy a valóság mélyebb, igazabb, differenciáltabb megismerésére, ábrázolására törekszenek. Ez a törekvés a közönség igényeivel párhuzamosan fejlődött ki, nem annak háta mögött. Ami azt is jelenti, hogy az új törekvések korszerűek, s azt is, hogy a csak rekvizitumaiban megjelenő romantika nem lehet az. A korszerűség igényét pedig ma már egyetlen mű sem háríthatja el magától.

FUTAKY HAJNA

Illyés Gyula: Új versek

Illyés Gyula utolsó kötete, a *Kézfogások*, öt évvel ezelőtt jelent meg. Az *Új versek* százharminc költeménye csak szerény válogatást nyújt ennek az időnek írói terméséből. Tavaly tavasszal az Ország-Világban megjelent emlékezetes nyilatkozatában azt mondta Illyés: „Ritkán írtam annyit, mint az utolsó két-három évben.” Az interjú óta, amely megtörte a „hallgató” író legendáját, egyre-másra jelennek meg Illyés publikációi: a *Kortársban* közölt, lírai emlékezésekkel átszótt kisregény, az *Atváltás*, a Hazai Kis Tükör számára készült s a Puszták népe folytatását ígérő szociográfia, a *Rácegresi füzet*, s közben elkészült egy háromfelvonásos színdarab: a *Malom a Sédén*; s a Szépirodalmi is hirdeti jövő évi tervében három új kisregényének gyűjteményes kötetét. Ez a százharminc vers tehát csak töredéke Illyés legutóbbi írói termésének, s következtetést levonni az író jelenlegi fejlődésére, arra, hogy hol áll ma Illyés írói művészetében, emberi magatartásában — csak a versekkel egyidőben keletkezett művekkel összefüggésben, a kölcsönös vizsgálat eredményeképp szabad majd. Majd akkor, ha együtt látjuk ennek az utolsó öt évnek egész írói anyagát. Különösképp így van, ha meggondoljuk, hogy — bár mennyiségileg nem kevés ez a százharminc vers — a kötet nem tartalmazza Illyésnek a *Kézfogások* óta írt minden versét; főként a lektori huzavona miatt — ahogy Illyés abban a nyilatkozatában mondta: — „néhány félreérthető vagy inkább félremagyarázható” verse kimaradt a kötetből.

*

A kötetben tallózva először az a borús és árkokt arc lep meg, amely a verssorok rácsa mögül felénk néz. A meglepetésnek talán a folyamatos közlés elmaradása is oka: hosszú ideig nem publikált Illyés, s a verseknek ez az együttese most mélyebbre vájja a vonásokat az arcon, mintha külön-külön ismertük volna meg a költeményeket. De azt hiszem, nem erről van szó. A kötetben van egy vers, amely közvetlenül vall az Illyés-versek alaphangjának megváltozásáról. Már a vers címe szinte tételszerűen kimondja: „Nem folyamatosan megy az élet”. Illyés sem fokozatosan lett „ősz és öreg”, az idő egyszerre tette azzá. A költő életében ez az elmúlt négy-öt év volt az az idő, amikor egyszerre és hirtelen „megugrott” az idő, mint a villanyóra mutatója. „Nem napot öregszünk, nem heteket, nem is — hónapokat; évet. — Tegnap gyerek voltál s ma tükröd, a hamis — óra öreggét tett.”

Ez az állapot, a hirtelen rászakadt idő, a múlandóság élménye a kötet verseinek alaphangja. A költőt „megmunkálta a magány”, s amikor érezte, hogy „közel az oda-át”, egyszerre megnőtt számára a végső dolgok fontossága. A kötet anyagának élményalapja, indítéka: a halál közelségének a megérzése, szembenézés a lét nagy és végső kérdéseivel. Valami olyasmi, amit Arany az *Epilógusban*, Kosztolányi a *Hajnali részegségben* mondott ki.

Komor, őszi szél zúg Illyés új kötetének verseiből. Az évszakok közül legsűrűbben az ősz emlegeti, a kötet puritán egyszerűségű címe helyett is talán jellemzőbb lenne ez a verscím: „Nyárutó, pókok”. Már a *Kézfogások* néhány versében felütötte fejét ez a hang (*Elmúltam harminc, Mors bona, nihil aliud stb.*), de most szinte a kötet egészét eltölti, a zenekar összes hangszerén ez a vezérmotívum szól. Nem egy-egy nagy versben jut kifejezésre, hanem szinte a kötet minden darabjába belopja

magát. Ez az *Új versek*et szinte egy lírai napló részleteivé, apró följegyzések sorozatává teszi; s a kötet egészének megkomponálásában, összeállításában maga a költő is mintha ezt hangsúlyozná. A versek egy lélek tájairól adnak hírt, apró pszichológiai rajzok, följegyzések. „Változatok egy témára” — mondhatnám. A költő magatartása a befeléfordulás, az önmagafigyelés. Az élet-halál problémának ez a közép-pontba kerülése, a személyes, szubjektív mondanivaló jelentőségének a megnövekedése kétségtávol a társadalmi, közéleti vonatkozásoknak, a világ dolgainak a háttérbe szorítását eredményezi, a konkrét társadalmi-történeti tartalom helyett az általános humánium kap nagyobb szerepet. Ugyanakkor az is igaz, hogy Illyésnél nem valami dekadens, századvégi, romantikus halál-komplexum újjászületéséről van szó, az „örök” problémákat nagyon is korszerű megfogalmazásban és értelmezésben fejezi ki, verseiben a modern ember viaskodása kap hangot. S az is igaz, hogy a problémát nem a privát-líra szűk korlátai között vizsgálja, mindig az általános és egyetemes emberi szintjére tudja emelni.

*

A halál pitvarában születtek a kötet versei. A költő a végső, nagy dolgokra, a lét kérdéseire keresi a választ. A halál közelségében megnőnek az arányok, megnő a jelenségek fontossága. A kötet darabjai egy belső, lelki dráma részei. Gyötrelmes látomások ezek a versek. Illyés nem pietista belenyugvással, nem fatalista közömbösséggel, nem a rajongók hitével gondol a mulandóságra. Az életet, a valóságot szenvedélyesen szerető, mai ember küzdelme, kétségei és vívódása, bátor szembenézése és keserű megtorpanása szól hozzánk a versekből. Ez a viaskodás adja a kötet uralkodó hangját. Ez a lelki dráma, Illyés kérdésfeltevése a modern ember megfogalmazásában, napjaink egyik legkorszerűbb problémájaként jelentkezik ebben a költészetben.

Lírai dráma a kötet — mondtuk —, ahol a küzdelmet a „szív” és az értelem vitája jelenti. Általában a kötet „érzelmesebb” hangszerelésű, mint Illyés eddigi költészete. Szinte minden versében leírja ezt a szót: „szív”. És róla azt, hogy „nehéz”, „fáj”, szenved, kesereg miatta, terhesnek érzi, s örömmel megszabadulna tőle. Ha van valami „romantikus” színezet Illyés új verseiben, akkor az az, hogy fölfedezte szívét. Ez a forrása e versek sejtelmes, érzelmes hangulatának. S bár a kötetben van némi egyhangúság, monotonia, Illyés állandó hőfokon és feszültségben tudja tartani mondanivalóját. A kötet a költőnek „szívével” folytatott állandó vitája, párbeszéde; ez adja a kötet állandó dialektikus feszültségét. Ez a gyökere kétségeinek és kérdéseinek. Ezért mondja nyugtalanul: van-e győzelem a halál fölött; ez ültet el benne kétségeket, hogy csinált-e valamit: „Észrevett volna valaki? — Több is lehetek, mint mi lettem?” Gyöttri a mulandóság; tudja, hogy várja a „rév”, hogy naponta egyre több a „csönd és hideg”. Hallja az idő, a „legcsábítóbb szerető” hívását, és a hajdani Sió-hídnál látott megszakadt út is a megszakadó életre figyelmezteti. S minduntalan visszatér a gond: élet és halál elválaszthatatlan problémája: „Megtudtam, mi az élet, az egyetlen — s sírnék, ha tudnék, olyan érthetetlen, hogy élek, s közben halandó vagyok!”

*

Halálköltészet ez? Igen, az. Van benne pesszimizmus? Igen, van. S ha Illyés nem tenne mást, mint ennek a nagyon emberi és nagyon mai problémának adna hangot, az is jelentős írói teljesítmény volna. Maga a kérdésfeltevés is izgalmas, maga az élmény kifejezése is megbecsülendő érték, izgató költői feladat.

De Illyés kísérletet tesz a válasz megfogalmazására, a probléma megoldására is.

A hit, a túlvilág, a lélek halhatatlansága nem ad vigaszt és enyhülést a költőnek. A hit csak szomorú vendég nála, s öreg koldus az Isten. Ha a téli éjszakában, az ablakon át hópelyheket lát szállni, a lét-világukon túli életre gondol. De lezárja magában a lehetőséget: „Ne félj! — Ha meghalunk, az mindent befejez.” De mi az, amit a hittel, a vallás vigaszával szembe tud állítani? Hol és miben keres „vigaszt” a költő?

Nem lennének igazságok és őszinték, ha azt mondanánk, hogy ez a válasz megnyugtató, hogy az, amit Illyés megoldásként nyújt, elfogadható szintézis. Amíg Illyés kérdéseket tesz fel, amíg belső válságának, kétségeinek, gyötörődéseinek ad kifejezést, addig ez a költészet a modern líra legmagasabb színvonalán áll. Válaszai azonban szimplifikáltak, közhelyszerű igazságokat kimondók. A probléma meglátása, átélése,

kihordása, gyötrelme olyan, mint akár Vörösmartynál, de a rá adott válasz sokszor szabványos. A kínok eleven poklát megidéző versek végső fordulatukban ilyen feloldásokhoz jutnak: „Nem, nem, nem, a haláltól se leszek szomorú!” Vagy: „Aki nem fél, halálíg fiatal!” Gyötrő kérdések sorát, a halál áldozatainak, pusztításának látomását így inti le magában: „Oh, mennyi vér! Meddig? Mi végre? — Beveszünk mégis, szörnyű vár!” Ezeket a ráadásként kapott szentenciákat nehezen fogadjuk el. A leg-hosszabb és legszomorúbb utazáshoz is, mit Kháron ladikján tesz meg az ember, ezt a vigaszt kapja: „Bölcs, ki e kényűn, ezen is mosolyog.” A probléma megkerülésének érezzük azt is, amikor a két Szíjjártó-fiú halála fölötti elmélkedést így zárja: „Föl, fiúk, — addig is a fővel, s a borral! — Mi gondunk szobrásszal, szoborral — Ha ez az út, hát ez az út!” Olyan recept ez, amilyent a szomorú, nótázó legény kap: „Félre tőlem búbanat, — kancsót vágok utánad...” Vagy amilyen a bűjdosságnak indult, lerongyolódott kuruc szegénylegény vigasztalta magát: „Mint élek, élek — Kivetem hasamat az szép verőfénynek...” Mintha halálfélelmét ráolvasással akarná elűzni az ember. Persze ez nehezen sikerül. Ferenczy Béni szobrainak tanítását még elhisz-szük: van értelme „újravetni az életet”, és hogy „semmi se meddő”; de már a fejünket csóváljuk, amikor azt olvassuk, hogy a költőnek elég a kezét a vízbe mártania ahhoz, hogy megtalálja a panaszra a megoldást: „Az a — múltas-becézte kéz, ő már akkor is tudta, hogy — lesz enyhülés!” Végső válaszukban megbicsaklanak ezek a versek. Kérdésfeltevéseik megrázóak, de feloldás helyett konvencionális vigaszba, végső fordulatukban banalitásba esúsznak. Az, amit Illyés filozófiai megoldásként kínál, csak ráadásként kapott kegyes vigaszként hangzik.

*

Egyoldalú lenne azonban, ha nem vennénk észre, hogy Illyés új verseiben nem-csak őszinte kínlás, viaskodás és könnyen kimondott vigasz, hanem kiküzdött nyugalom, harmóniavágy, a feloldódás keresése, kutatása — sőt: megtalálása! — is benne van. Néha csak a fenntartásos, feltételes módban történő fogalmazás, egy-egy óvatos „tán”, „talán” sejteti ezt, máskor az örök mozgásba, változásba, haladásba vetett hit mutatja. Láthatóan Illyés maga sem tud belenyugodni a saját válaszaiba: kérdéseire további magyarázatot keres, pesszimizmusának feloldását reméli. Ezt olvassuk ki az olyan verséből, ahol arról beszél, hogy tudja, „tél” jön, de boldog akar lenni; ahol a technikai fejlődés fölötti aggodalmát fejezi ki, de győz fölőtte hite: „gyorsuljatok vonatok, repülő, kicsinyüljön a föld”; ahol a tavaszt, ezt a nagy építőt köszönti s bízik abban, hogy földérül az idő; ahol a valóság, a változatosság, a földi értékek figye-lése ad neki enyhülést.

Milyen forrásokból fakad Illyés számára megnyugvás; hol kap vívódásaira, kéte-lyeire választ, magányára feloldást; hogyan talál kivezető utat elszigeteltségéből; hogyan jut a homályból a fényre?

Illyés három fogódzót talál az életben: az ifjúkori emlékek, a munka és a közös-ség erejét.

A halál, az öregkor, a pusztulás gondolata elől szükségképpen az ifjúságban ke-res menedéket az ember. Aki már nem előre szeret nézni, hanem hátra, abban föl-rémlik gyermekora, hajdani fiatalsága, s mai életét egykori önmagával szembesíti. Az *Új versek*-nek a halál előtti megrendülés mellett másik sajátos vonásuk a múlt fölötti ellágyulás, az ifjúkori emlékek miatti nosztalgia. „Mily szép volt, arra gondo-lok, — a szűziség, az ifjúság.” A halál-közelség szükségképpen idézi föl „a karácsony-fa-fénnyel olykor — idáig villogó gyerekkor”-t, az élet másik pólusát. — S Illyés em-lékeiből, a vágy köveiből felépíti azt a multat, amit az idő lerombolt. A saját ifjú-ságára emlékezik, azt eszményíti, azt hívja vissza.

Oh, ifjúságom! Mit vártunk? Csodát,
nem kevesebbet, nem, mint hogy beváltsa
mit álmunk rárajzolt a lenti tájra:
az ifjú hit paradicsomát,

hogy beváltsa az igazság honát —
ki is vajjon? Az ember? Hit? Vagy eszme?
Ezt is, azt is be sóváran kereste
szemünk, miközben lobogtunk tovább.

A költő úgy érzi, hogy ifjúságának emlékei egész életében elkísérik, és semmiféle anyagcsere nem tudja kiiktatni belőle a hajdani emlékek szépségét. A diákszerelmem elmúlt, de emlékére „az a kis — vérelszivárgás idebenn — meg-megindul ma is.” A bonyhádi gimnazista korban elrúgott labda rég elszállt már az égbe, de „mintha valami odafenn — maradt volna belőled, ifjúság!” Önmagában ennek az ifjúságnak a lendületét akarja megőrizni; azt a fényképet vallja magáénak, amelyen „bokros tetején át — ragad a sí!” „A sirály-ívelést, ezt menekítsd, a lényegemet!” — kéri feleségétől a költő.

Az emlék-versek egy részében a szegényparaszti élet emléke, a puszták hajdani vasárnapja, a húsvéti vasalás, a paraszt-zárdisták s a pusztai kovács-apa képe rémlik fel, másokban az ifjúmunkás-mozgalomban való részvételét, a vasas otthont idézi. Ezekről az emlékekről nyer tanítást; „a régiek bölcs szavai” kísérik; s a gyermekkor, a múlt emlékezetébe tóduló képeitől remél védelmet az elmúlás, a gond, a halál elől. Ilyes az öregség ellen azzal védekezik, hogy emlékeit élőknek kiáltja ki:

...Nem, nem jutok oly mélyre mégse,
 hogy most már csak öreg legyek
 s ne végig ő is, a gyerek —
 Testemben most is libegése!

A költő kétségeire a legmeggyőzőbb választ azok a versek adják, amelyekben a dolgozó élet, a munka léleknyugtató erejéről beszél Illyés. „Mert luxus a bánat, luxus a bű, — luxus a szerelem gyötrelme” — kezdi egyik versét, majd így sóhajt föl: „Oktass, nevelő munka! Semmi lecke — nem lehet elég szigorú!” A kétségeket, a Szörnyet, a „buja bűnt”, az „úri szenvelgést”, a „hiú játékot” a boldog fáradtság gyűrheti csak le az emberben. Ez az élet igazi jutalma. S az egy lappal előbbi versében is azt mondja, hogy „gond, kín, vád, kétely, a lélek dúvadjai” ellen a leghasznosabb „ördögűzés” a testet nem kímélő munka, a leghatásosabb védekezés az „izomláz páncélzata”. A lélek sebeire a gyógyulást ez adja, ez alakítja, formálja értelmesre az életet. Amikor kezébe vesz egy sok-sok kézszorítás-csiszolta kapanyelet, akkor is arra gondol, hogy a munkától lesz „egyre teljesebb — az emberi Teremtés!”

*

Az ellentétes erők küzdelme, harca jellemző Illyésnek arra a pályaszakaszára amely a *Kézfogások* óta eltelt. Ahogy a halálközelség a költőben a gyermekkori emlékeket hozta felszínre, ugyanúgy az utóbbi évek kényszerítő magányba-zárkózottsága a közösségi erő, a másokhoz fűző szálak jelentőségére döbbsentette Illyést. A bezártság, az elszigeteltség az „összeférő erők” örömet, a közösség megtartó szerepét, a testvéri összefogás hatalmát tudatosította a költőben. „Adja közösbe a magáit — kiki boldogan, attól: ad!” — mondja a kötet egyik legszebb versében (*Szívközelben*).

Ez a magányt feloldó társkeresés szólal meg Illyés késői szerelmes verseiben. Egy „homályt, romlást” legyőző, érett és szép szerelmem versei ezek a költemények. Két embernek ez a kapcsolata több mint érzés, több mint magány: „vérszerződés”, s kicsit jelképe a minden embert összefűző testvériségnek, megértésnek és szeretetnek. „Két sebesült, akik — egymást fölvaltva viszik a — sírig!” Ilyen értelemben megoldás és menedék Illyés számára a szerelem. Nem elzárkózás és elfordulás másoktól, hanem éppen a másokkal összekötő kapocs jelképe. „Fogózzatok jól össze, tekintetek — egymás szemébe, hű szeretők, a vég — percéig bámulva — s köszönve — amiben éltetek itt, a mennyet.” De Illyés a közösséget nem pusztán két ember boldogságában látja. „Egymásra lelt, s rögtön kevés lett — egymásnak ujj meg ujj... — több kellett válaszul.” „Rendtevést, ős kibékülést, — tágabb — testvériséget — várnak — a vének” — mondja egy másik versében. Legszebben pedig talán a *Halóm és halam*-ban, melyet legszívesebben egész terjedelmében ideírnék: „Becsület akartam lenni — közöttetek. — Így boldog. Egy magamban — nem lehetett.” Majd így fejezi be a verset: „Zuhanni magad is elég súly — vagy már, de — fel, — egy centit, ahhoz szívek — százezre kell!”

Itt kell elmondani, hogy Illyés számára a költészet, az írás is közösséget szolgáló tett; a költő ma is vállalja az irodalom, a vers közösségi hivatását. Amit korábbi nyilatkozatában mondott: a közösségi, a néphez szóló irodalmat, „a közösségi életérzést — ezt a szó szerinti társadalmi tudatot” kívánja szolgálni, — azt most magukban a versekben kifejezésre is juttatja. Legszebben talán abban az ars poetica-szerű versében, amelyhez a mottót Szabó Lőrincről választotta: „Legyen a költő hasznos akarat!” „Dics, bér, babér, — rég tudom én, mit ér! — Az ér valamit vers, mely földet ér. — Gyökeret ereszt és gyümölcsöt ad — Adjon ha lehet minél hamarabb!”

*

Hisszük, hogy az *Új versek* összeállításakor nemcsak a tavasz—nyár—ősz—tél hagyományos koncepciója miatt kerültek a kötet végén egymás mellé azok a versek, amelyek valamiféle feloldást, megnyugvást, megújulást, bizakodást sejtetnek. Jó lenne tudni, hogy ez az elrendezés a költő világának valóságos tisztulását és tágulását, a gondok és gyöttrődések múlását tükrözi. Szeretnénk, hogy ezek a versek akkor is a kötet végére kerültek volna, ha keletkezésük ideje szerint rendezi el őket a költő. Az *Új versek* utolsó darabjai ugyanis azt mutatják, hogy az a harmónia, amelyet „a félsz és mersz lármáin át” akart és várt a költő, valóban beköszöntött nála. Mint ha a „kínok és semmiségek” végre valóban „arany zöngzetű mennyei dallamot” adnának ki. Mintha végre valóban lenne oka, hogy „derüljön a szív”. Mintha a közből újból a tavaszba jutna a költő. „Jó felénk zárt sorban ismét — az emelthomlokú hűség — a remény jó; a hatalmas, — mely engem is megoltalmaz.” S magának a megújulásnak antik jelképét is megidézi egyik versében (*Anteusz*): „Ébredek; dől be a világ — fülömnön, emléken át. — Megszüntet egy zord árvaságot.” A kétségeket legyőző hit, édes újlás, az ember-rokonság melege, a vérátömlesztés csodás ereje tölti el a költőt. A kötet végső kicsengése a remény szava, a kaoszt, a halált legyőző akarat dicsérete:

Valami ős, mély Akarat
küzd mégis, jót ígér:
ha léptenként is tied lesz a tér,
emberi faj, megválthatod magad!

*

Sok mindent el kellene még mondani a kötetről. Rámutatni arra a sajátos versépítési formára, amelyet most az *Új versek*-ben figyelhetünk meg Illyésnél először. Verseinek java részében a konkrét szemléleti valóságból indul ki, valóságos élményeit bontja ki, majd egy ponton vált a vers, s leírásból elmélkedésbe csap át. Kitűnik, hogy a verskezdő kép: jelkép, elvont gondolati, eszmei, filozófiai felismerések kifejezésére. „Peng már, acélos kék a fagy” — kezdi *Lánglehelő* című versét s a téli nap leírásán keresztül az élet és halál problémáig jut el. Természeti verseinek még akkor is mélyebb és áttételes, szimbolikus jelentésük van, ha a következtetés levonását nem végzi el (*Szállong a hó, Tél felé* stb.). Legtöbbször azonban a vers filozófiai tartalmának, mondanivalójának tételszerű kimondásával fejezi be a verset. Erre, mint korábban rámutattunk, a mindenáron feloldást kereső szándék vezet, s ez az eszmei bizonytalanság néhol már szinte mechanikusan kezelt formát eredményez. És viszont: ez a forma csábít a tanulság, a gondolat tételszerű megfogalmazására, arra, hogy a vers puszta parabolává, szentenciává váljék.

Aztán beszélni kellene Illyés érett, fegyelmezett formakultúrájáról, a nyelv bravúros kezeléséről is. Arról, hogy Illyésnél a vers gondolatainak természetes kifejezési formájává vált. Amit ő állapít meg Petőfi verseiről, azt ti., hogy prózában sem lehetne őket másképp elmondani, Illyés legtöbb versére is áll. A verset a gondolat formálja nála, az bontja, bogyozza és köti meg sorait. Sajátos közbevetései, tört mondatok az alkotás megszületésének melegét, küzdelmét és izgalmát őrzik nála. A versen végzett javítások ellenőrzésére a kötet egyik miniatűrjének két változatát írom ide. Az első variánst a Jelenkornak küldött kéziratból másolom, a másik — a végleges szöveg — a kötetben jelent meg. A két változat összevetése például ad Illyés sajátos versszövése, a gondolatnak költői képpé történő kiérlelődésére, arra, ahogy a próza költészetté emelkedik, ahogy a mű végleges formáját elnyeri.

Hangtalan

Egy őszi pici csepp
szaladta végig a fekete ágat
hízik ragyog remeg
szólni akar akár szemed
ha könnybelábad

Lám leesett
addig futott

Nem adott semmi szót
semmi jelet

Mert vártam most ezzel is kevesebb
amit tudok

Egy forrás-tiszta őszi csepp
szaladja végig a fekete ágat
hízik ragyog remeg
szólni akar szinte akár szemed
ha könnybelábad

Úgy tele lett
hogy lebukott

Nem adva semmi szót
semmi jelet

Ezzel is kevesebb
mit ma tudok

Hadd zárjuk azzal, amivel kezdtük ezt az ismertetést: a kötetéről szóló kritikák nem pótolhatják azt a kötelességet, hogy átfogó és szintetikus képet adjunk arról: hol áll ma Illyés Gyula írói fejlődésében. Illyés írói-költői pályájának legújabb, a *Kézfogásoktól* napjainkig terjedő szakasza az újabban írt művek kölcsönös vizsgálatán alapuló kritikai felmérésre vár. Illyés termékeny, egyre gazdagodó, immár klaszszikusá érő életműve joggal megérdemli ezt.

TÜSKÉS TIBOR

Galgóczi Erzsébet: Ott is csak hó van

(Szépirodalmi)

Amilyen puritán keménységű a kötet cím öt rövid szavának hangütése, olyan a novellagyűjtemény egésze is. Fiatal írónk kispikájának kevés igazi értéke mellett sorakozott fel ez a kötet, melynek darabjaiból szinte egybehangzóan rezonál, újra és újra mellbevág a címadta hangulat. A novella, melyből ez a mondat az írások élére került, 1957 januárjában játszódik egy mocsár s két ország határán álló, fülledtszobájú parasztházban. Egy becsületét vesztett és életét tévesztett öreg parasztember s egy disszidálni készülő fiatal pár élet-halál harcából robban ki a tragédia. A színhely realizmusa, a villanásnyira láttatott alakok együttese szinte észrevétlenül nő szimbólummá az írásban. Ez a kötet egyik legkiérleltebb darabja, s tömörségében, jelzésein, az idő haladásával párhuzamosan feszülő dráma ívében az író önmaga legmagasabb alkotás-csúcsára hágott. S egyben legjellemzőbbjére is.

Galgóczi Erzsébet második novelláskö-

tete ez. Az első, az *Egy kosár hazai*, a parasztszülők gyermekéből íróvá nőtt egyéniség tapogatózó önmagakeresése és rácsodálkozása volt egy benne és körülötte alakuló világra — több írói lelkesedéssel, mint mélységgel. S míg az a pálya gyerekkora volt, ez az új rövidprózagyjűjtemény, az *Ott is csak hó van*, már a maga egyéniségét és látásmódját egyre inkább feltaláló író forrongó és válságos kamaszkorának mondható.

Galgóczi faluról jött, s jellemében, látásmódjában, minden idegszázában ott él a dunántúli parasztság emberi és a falu tárgyi világa. Írásai bizonyossága szerint belülről, emberi közlelől és ugyanakkor tudatos távolból ismeri és érti ezt az életet. Novellái, melyek ebből az anyagból születnek, általános emberi magasságba tudják felemelni azt, ami egyben helyi és jellegzetesen mai kérdése a falu életének. Múlt és jövő, szülők és gyermekek harcbanállásának eseményeit, mozgató rugóit és tényeit nem tételekből, absztrakciókból kiindulón rendezi, hanem egy-egy ember életének benső inga-

mozgásában sűríti problémahalmazokká, drámákká. Gondolközmódja, tapasztalatainak gyerekkori és íróként is magára vett világa, annyira közeli és friss, hogy nincs szüksége kölcsönzött ábrázolási segédeszközökre, sem a möröczi, sem a népiek — fiatal íróinknál sokat használt — stílus-apparátusára. Az író személyisége, mint élményeit és tapasztalatait rendező elem ugyanolyan szikáran kenőanyag és szűkszavú és kevés szóban is lényegyet sűríteni tudó, mint az a parasztasszony, akinek alakja több novellájában olyan élesre rajzoltan felbukkan. Ezzel párhuzamosan, szinte a megjelenített emberek karakteréből nő ki az ábrázolásnak az a módszere, hogy erősen filmszerű beállításokkal, képi jelzésekkel, inkább mozdulatokkal, mint beszéddel állítja élénk alakjainak érzésvilágát, lelkiállapotát.

— Saját faluja határában téved el az őszi ködben Kozák Imre, a *Kövesút* főhőse, órákig kerülget egy darab földet, s miután úgy érzi, reménytelenül bolyong a sötétben, egy kérés, öreg fűzfa odvába bújva maga elé pergeti élete utolsó éveit. „Nem ma este tévedt el, hanem valamikor réges régen. De mikor?” A felbukkanó élet képsora, a múlt ködéből kibontakozó eseménysor úgy idéződik fel az írásban, hogy logikus egésszé áll össze a főhősben s bennünk egyaránt. A történet menete úgy kapcsolódik, szövődik, megmegugrik, feszültségek és oldások egymásutánjává érik, hogy a megtorpanások s indulások, a földhöz, családhoz, a vonzó és tartalmas jövőt bontó szerelemhez, önmagához és a mellette elsuhanó világhoz feszülő erővonalak eredőjében egyre tisztábban lássuk és mélyebben ismerjük meg azt, aki a ködben eltévedt, s vele együtt érkezünk ki a kövesútra. A novella befejezése, a lezárás fanyar mosolya disszonánsan kapcsolódik ehhez az egyébként töretlen vonalú, szép íráshoz.

Noha Galgóczi erejét és látásmódját szembevetően a gyökérvet: származása és indulása határozta meg, a tíz írás hitefedezete az alkotó szubjektumában zajló küzdelem. Az vetítődik feszesen tartott mondatokká, és a mondatokból keményen kapcsolt benső vagy külső esemény-ívekké. A végigvitt harcok, az alkotássá tett tragikum, kioldja nemcsak az íróban, de az olvasóban is az átélt krízisek felsza-

badító energiáját. Az életnek ez a harcban látottsága, ez a rohamozó rosszat győzni akarás jellemzi Galgóczi prózájának, írói pályájának serdülőkorát. Ennek az alapállásnak az erővonalai két fő irányba futnak: egyrészt a hordozott múlt elkötelező szárai és a „polgári” város kelnek harcra egymással, másrészt, zedékmint az ötvenes évek elején felnőtt írónemzedék tagjai, ő is egy új, most már biztos szemléleti talajt akar magában kialakítani. A *Fogódzó nélkül* c. írásban ez áll: „De egyszer életében, fiatal korában mindenki eljut ahhoz a ponthoz, amikor újjá kell teremtenie a célokat, amiket határtalan erejű és fantáziájú kamaszként maga elé tűzött.” Míg küzdelem ez és nem eredmény, addig dráma is, s míg az író keze nem ér el a fogódzóig, addig hiteles vallomás az „ég és föld között” lebegés lelki rajza.

Kiegyensúlyozottabbak, szabályosabbak azok az elbeszélések, melyekben a látópont — élményben és megírásban is — kívül esik. Ebből a természetes távolságból egységesebbé, határozottabb vonalvezetésűvé kerekedik a novella helyzetképe s az alakok rajza is. Ugyanakkor ez a formáltabb, nyugodtabb próza sokszor megmarad egy-egy lélektani ötlet felvázolásánál, melyet a beállítás légüres térével akar szimbólummá emelni. Különösen jó példa erre *Az ajtó nem nyílik ki* c. írás. Újjgyakorlat ez, szinte a novella tömörség-erejének kísérlete. Az objektív, tényközlő hangvétel egy szituáció rövid vázolásából indítja el, egy párbeszédben meggyorsítja s kifeszíti a fiatal költő és az asszony közötti szerelem szálait, hogy egy hosszú bekezdés rövid tömondatainak monotonosságában kioldja, és a beteljesedett tragédia rövid, két mondata robbanásaként csapódjon a novella végére. Hasonló a *Félelem*, melyben egy börtönből szabadult, munkáját és szabadságát extatikus örömmel újrakezdő dömperszófor játszadozó boldogsága két fiatal halálát okozza. Egy táj, három ember s egy pár percnyi történet biztonságga szerkesztetten sűrűsödik szörnyű tragédiává.

Többször tűnik fel, akár keretként, akár zárófordulatként az író személye, mely a szerkezeti fegyelmet nemegyszer megbontja. Ez a meg-megjelenő szub-

jektivitás-motívum két írásban, a *Fogódzó nélkül* és a *Vesztes* első személyében teljes helyet kap. Zilált s némileg statikátlan írások ezek, az egyikben az önmegfigyelés lélektani sokrétűsége, a másikon a változó nézőpont fellazítja, kisé széttördeli az elbeszélés folyamatának partjait és medrét. Mégis érettebbek ezek a többinél, és — úgy érezzük — innen fog tovább fejlődni az író. Moderneskedés nélküli értékes és korszerű próza ez, noha még kialakulatlan, szimbólumot és egy közvetlen, egészen közelj perspektívában láttatott külső és belső világ realitását tudja egyszerre élénk vetíteni. „Ha az ember gondolkodik, mindig a fényforrásba kell bámulnia. Az ablak esőcseppek nyomaitól volt foltos, s mögötte piszkosnak látszott a téli ég.” Ez a *Fogódzó nélkül* c. írásból vett kép jellemzi Galgóczi alapállását: hallatlan energiájú és életerejű az az emberi küzdelem, mely alakjaiban a fény felé fordulva és gondolkodva lejátszódik. A légüres térbe jutott újságíró és a parasztfiúból értelmiséggé nőtt fiatalember szerelmének története: fény felé törés, de bennük és körükön szövődő indák szorításában szürkésnek és távolinak tűnik minden fény. Az első inkább atmoszférájával, környezetet és embert egybevilantó lélektani igazságával hat, míg a *Vesztes*-ben köz-

pontinak beállított Börönte András alakja kissé meghalványodik a kitűnően és kemény iróniával rajzolt asszony portréja mellett, aki egyszerre igazgató feleség, számító szépasszony, szerető és sznob polgár.

Mint minden fejlődés, alakulás bonyolult és küszködésben erősödő, növekvő, úgy azé az íróé is, aki magasra tette a mércét. Minden szellemi és művészi bontakozás csak akkor lesz öntudatos és teljes értékű, tehát célba érő, ha vállalja — mint ahogy ezek az írások vállalták — a szembenézést a külső és a belső rosszal. S valahogy úgy, ahogy az *Ott is csak hó van* című novella végig négy fal között játszódó drámája az utolsó mondatok perspektívájában messze kerül, s a halált hozó dörrenésre a kívül várakozó világ lassan elindul a magányos ház felé, úgy a kimondott és alkotássá tett mélybepillantások, melyek értéket és szennyet a maguk igazában mutatják meg, egyben oldások és megvilágosodások is. Keménysége, szenvedélyessége a végletekbe viszi: az első kötet a lírai lelkesezés és lebegés felé, az új kötet írásai a tragikum, az élet és halál mesgyéjének határvonalához. Reméljük, hogy már kiépült értékeire hágva meg fogja találni önmaga biztos kövesútját, a végletek középarányosát.

FOGARASSY MIKLÓS

Szabó Magda: Álarcosbál

(Móra)

Szabó Magda szerencsésen egyesíti magában a pedagógus és az író erényeit. Írt már verses mesét (*Bárany Boldizsár*), gyermekregényt (*Sziget-kék*), s mindegyik műve népszerű lett és sikert aratott. Ez a regénye életkori határok megjelölése nélkül jelent meg, nagyon helyesen, mert ez nem „csak” ifjúsági regény, hanem egyszerre szól serdülőhöz és felnőtthöz.

„Közben kiderült, hogy mindig minden összetartozik” — mondja az események között kiigazodni kezdő főszereplő. Ez a regény is — mint Szabó Magda többi műve — e szerint az elv szerint készült. A több szemmel láttatott, sokoldalúan

bemutatott, de egy igazságú világ úgy tárult fel itt is az olvasó előtt, mint ahogyan a kirakós kockák részlet képecskéiből kialakul egy teljes kép. Csakhogy — s ez egyáltalán nem elhanyagolható — nemcsak az összefüggéseket látjuk mintaszerűen elhelyezve, hanem az összeillesztések rendje, idő- és szerkezetbeli sorrendje is tökéletes, matematikai levezetésszerű logikával következik egymásután. Így, ezáltal teremődik meg az a feszültség, mely ezt a könyvét olyan drámaivá, a szó legjobb értelmében vevő izgalmassá teszi.

Az izgalom nem önmagáért van, s a mondanivaló sem lóg ki a műből, hanem

maga a mondanivaló izgalmas. Hogyan alakul át egy család magabazárt, befelé forduló, emberektől elhúzódo életmódja egy tanárnő hatására, hogyan jönnek rá arra, hogy nincs külön közélet és magánélet: — erről szól a regény. A Boros család — illetve pontosabban Boros Krisztina, édesapja és nagyanyja — nem valami vélt magasabbrendűség csúcsáról néznek le embertársaikra, s különítik el magukat tőlük. Életük egy borzalmas tragédia révén jutott ide: Krisztinát édesanyja Budapest ostroma idején, orvosi segítség nélkül szülte meg, s e szülés életébe került. A Boros család ezért csak gyásznapnak él, úgy vélik, csak így maradhatnak hívek kedves halottjuk emlékéhez: „Minek nézed a más édesanyját, mikor neked nincsen? Nem jó beleselkedni a mások életébe! Én sem megyek sehová, apád sem, élünk a gyászunknak, így néha olyan, mintha Zsuzsa most is köztünk lenne, csak éppen elfutott volna valahová vásárolni. Mi hárman összehajszálunk. A mi világunk külön világ” — fogalmazza meg Krisztina nagyanyja életelvüket. Ezt a tragikus, alapjában véve önmagukkal s családtagjaikkal szemben — sőt, épp elsősorban velük — kegyetlen, mazochista filozófiát Szabó Magda nem úgy dönti meg, hogy jelentéktelenné teszi a Boros család gyászát, vagy, hogy a Boros Endrével egybekelő Megyeri Éva tanárnőt akár egy hajszállal is fölébe helyezné elhalt feleségének, hanem éppen ellenkezőleg: valami nagy-szerű, derűs, életteli embernek ábrázolja. Azt, hogy élni, mégpedig emberek között kell élni, nem a biblia „hadd temessék el a halottak az ő halottaikat” jellegű napi-rendre téréssel oldja meg, hanem az élet és emlék valami magasabbrendű egységével: „...legyek én körülöttem valami szelíd és nem bántó emlék, olyan, akire jólesik gondolni, de már nem könnyeztet meg... Endi, úgy szeretnék melletted anyókává öregedni, almásrétest sütni az unokád kisgyerekének is, de ha nem lehet, ha én is odavesznék azzal a sok mindennel együtt, ami ebben a háborúban elpusztul, akkor ne hidd, hogy én önző halott leszek: hogy örülhetnék én valami olyannak, ami örök szomorúságra kárhoztatna téged, és ami nem kárpótolna semmiért?... Ha véletlenül meg-

halnék, ne maradj egyedül, Endi! A kisbabának anya kell, vidám, okos anya, és neked társ, mert telnek az évek; férfi leszel, gondokkal és gondolatokkal, azokat meg kell osztani; aztán öreg leszel, gyöngédségre és szeretetre szorulsz, és aztán aggastyán is leszel egyszer, remélem, és akkor ki kell vezetni a világból, szelíden, puha kézzel és szeretettel, — és erre csak élő asszony képes, nem egy halott!” — írja halála előtt Krisztina édesanyja.

A könyvnek az életre tanító igazságait azért hisszük el, mert az életellenes tényezőket is a maguk teljességében ábrázolja. Szabó Magda jól tudja, hogy a mai fiatalok számára a háború már nem emlék, hanem történelem, s éppen ezért nem emlékképeken keresztül, hanem hatásában leplezi le. Az eredményt látjuk, s annak borzalmasságából megérthetjük és megismerhetjük annak okát is. Micsoda derűs, életvidám, szeretőszívű, nagy-szerű ember volt Zsuzsa, s elpusztult, holott talán épp a szomszéd házban már orvost lehetett volna találni.

A regény hitelét bizonyítja az is, hogy arányokban, mégpedig helyes arányokban számol az élet, a valóság ellentmondásaival. „Vannak az életben kimondhatatlan dolgok, és nehezen gyógyuló sérülések” — mondhatja Boros Endrével. De ez a megállapítás nemcsak kijelentés formájában található, hanem mint ábrázolt, bemutatott, íróilag megformált életanyag is benne van a műben. Szabó Magda mint pedagógus azt vallja, s mint író azt mutatja, hogy a fenti állítás nem elvetendő, hanem azzal a kiegészítéssel igaz, hogy ezeket le lehet, és le is kell küzdeni. Csakhogy ez a küzdelem sohasem mehet sikeresen végbe az önmagában elzárt lélek belső világában, hanem csakis a közösségen keresztül.

„Minden másképpen van” — vallották a két világháború közötti kor legjelentősebb írói, egy háború, egy bukott forradalom után, egy ellenforradalmi kor nyomasztó közegében, egy közeledő újabb világégés sejtelmei között. S gúnyos fintort vetve az előttük lelepleződő valóságnak, fordultak önmagukba, s menekültek különböző fikciókhoz. Szabó Magda szerencsésebb generációhoz tartozik, ahhoz, mely egy még borzalmasabb

háború, s az utána következő nagy társadalmi átalakulás után megtanulhatta, hogy ne csak a látszattól forduljon el, hanem túlmenve az értékek relativizálódásán, megmutassa a valóságos értékeket is. Szabó Magda tud élni ezekkel a tanulságokkal, s tud tanítani, mint író. Ez a nemcsak látszatot leleplező, hanem a mögöttes rejlő lényeket, igazságot kereső, azt mindenek fölé helyező magatartás teszi oly rokonszenvessé a regény tanárnő szereplőjét, Megyeri Évát. Ő a regény konfliktusának kiváltója, de ő a megoldója is. Ő szánja rá magát arra, hogy felderíti, mi rejlik Boros Krisztina magabazárkózottsága mögött. Miért nem érintkezik barátnőivel, miért nem vesz részt a közösség életében, miért nem vállalja a békegyűlésen tartandó előadás elmondását, sőt, miért éppen vele, ezzel a jótanuló, jóindulatú kislánnyal fordul elő az a nem mindennapi eset, hogy tanárnőjére — mikor az a fenti előadás iránt

érdeklődik — rácsapja az osztály-ajtót? Mind e sok miérte nem nyilatkozatok útján kapunk feleletet, hanem Megyeri Éva és Boros Endre szerelmének története során. S e két ember egymásra találását olvasva most már zavartalanul örülnünk a jogos és reális írói igazságszolgáltatásnak. Megyeri Éva boldogsága törvényszerű. Boldog lett, mert boldoggá tett másokat. Mestersége és boldogsága törvényei egybeestek. És itt lehetetlen nem emlékeztetni Kosztolányi Dezső *Arany-sárkány*-ára, melyben egy tanár élete azért szenved hajótörést, mert nevelési elvei és a világ törvényei szöges ellentétben állanak egymással. S az eddigiek után aligha kell részletesen taglalni a különbséget. Novák Antal magára maradása és halála éppoly természetes és törvényszerű volt akkor, mint ebben a regényben, most, a Boros család életbe bekapcsoló Megyeri Éva boldogsága.

BESSENYEI GYÖRGY

Ignác Rózsa: Tóparti ismerősök

(Szépirodalmi)

A Dunántúl gyöngyszeme, a Balaton már hosszú ideje foglalkoztatja az írók képzeletét. Kisfaludy Sándor költői regéitől Eötvös Károly anekdotikus történeteinek át vezet az út a Balaton jelenkorát megörökítő írásokig. Ignác Rózsa tóparti történetei a Balaton háború utáni, újjászülető korszakában játszódnak. A kötet érdekességét fokozza, hogy a népszerű tájat ezúttal erdélyi írónő választotta frásai környezetéül.

A kötet zömét alkotó három kisregény a nyaralók életének egy-egy kisebb szakaszát öleli fel. Az író nem hatol mélyebb rétegekbe. A mellékalakok zsúfolt megjelenítése miatt az írások mozaikokká töredeznek, s a csillogó, művészien kidolgozott törmelékek sem mondanak többet pusztán magánügynél. Az írónő és a híres drámái színésző történetében (*A turné utolsó állomása*) mintha a régi pletykárovat szelleme támadna fel. Ebben az

írásban a jelen életének csak a burkát, külsőségeit érezzük; az egyes személyek érdeklődési körük s egyéni magatartásuk révén a hajdani világ unatkozó és szenvedő kiválasztottjaira emlékeztetnek.

Az első kisregény (*Özvegy nyár*) kibontakozása is megreked, holott alapkoncepciójában ígéretes mű körvonalait véljük felcsillanni. A kétgyermekes fiatalasszony heroikus küzdelmének ábrázolása a háború befejezését követő hónapokban érdekes írói feladat. Az akkori élet bonyolultságáról, az új életforma és szellem kialakulásáról szóló regény az újra benépesedő balatoni fürdőhelyen élénk színponttal gazdagíthatná prózaírói munkát.

Ignác Rózsa azonban nem szélesíti ki a témát, s látszólag nem is törekszik a mese fővonalának kialakítására, beéri az egyes epizódok egymás mellé helyezésével. Kisregényeiben fontos szerepet játszanak a beékelte „sztorik”. Ezek az apró

írásbetétek többnyire nagyon szellemesek és szórakoztatóak, de elhomályosítják a mű mondanivalóját, s a lényeges, kidolgozott szereplők helyett a hevenyészett, vázlatos figurák egész sorát kényszerítik a történetbe. A párbeszédnek komoly élet-tapasztalatot árasztó sorai és a jó részlet-megfigyelések korántsem hatnak olyan meggyőző erővel, mint egy koncentráltabb, egységesebb írásban.

Sikerültek azok a részletek, amelyekben a vízparti emberek sajátos vonásairól és a Balaton régi társadalmi állapotairól olvasunk. Volt idő, amikor parasztszékér nem zörögthetett végig a fürdőtelepen, és még a hangosabb szótól is meg kellett óvni a villanegyed sziesztázó tulajdonosait. A falubelieknek a marhahatár mellett jelöltek ki fürdőhelyet, s a Kaszinó söntése véletlenül sem szolgálta ki a betévedt, szomjas parasztembert.

A Balaton környéki parasztok megváltozott, mai életéről szól a könyv két legmélyebben szántó novellája, a *Rókáné* és a *Tóvidéki történet*. Ezek az írások meghatározott írói mondanivalójukkal, tömörebb szerkezetükkel kiemelkednek a kötetből.

A *Rókáné* a túlhevített anyai szeretet és féltékenység érdekes lélektani kettős-ségéből sarjad. Az anya minden csepp érzése ádáz gyűlöletté torzul a fia közeledését elfogadó nő iránt, s a szerelmes fiút végül is halálba sodorja az oktalanná váló féltés. A népballadák komor tónusa és drámaisága lengi körül a két vetélytárs találkozását a szeretett lény sírjánál. Ignác Rózsa művészi hitelességgel ábrázolja Rókáné tragikus összeroppanását, az agyhűdés öntudatszűkítő momentumait és az ösztönös közeledést a gyűlölt leány felé, aki szíve alatt már a fiú magzatát hordja.

A *Tóvidéki történet* mában gyökerező írás, középpontjában a falu időszerű kérdései állnak. Egy elkényeztetett parasztfiú „elfajzásának” lehetünk tanúi; ezt a fiatalembert a családi környezet, a szövetkezeti munkában kitűnően helytálló, vonzó feleség és a szülőfalu együttes köteleke sem képes visszatartani a züllés útjáról. A züllés a mi korunkban nem az a romantikusan elképzelt életfolyamat, amely valamikor a Pestre kerülő vidékieket öntudatlanul is utolérte; ma már csak az züllik el, akiben szikrája sincs meg a munka és a közösség iránti megbecsülésnek. Ifjabb Méhes Mihályt a falu kiveti magából, gyökértelenné válik. A könnyű élet ígérete olyan tulajdonságokat mozgat meg benne, amelyek lehetlenné teszik, hogy valaha is a becsületes emberek közé tartozzék.

Ignác Rózsa éles szemmel figyeli a kor számos jelenségét. Nem a látásmódot, a leszűrt tapasztalatokat, nem is a mester-ségbeli felkészültséget kifogásolhatjuk könyvében, hanem a nagyobb feladatok-ról való lemondást. A két problematikus, valódi érzésekből táplálkozó novella után elégedetlenül olvassuk a *Kétlaki dicsőség* verszegény témáját. Az ilyesfajta vállalati „bagatellek” legföljebb egy kisebb tárca terjedelmét érik meg. De a többi írás sem elégít ki, a szerző szellemes ötleteiből, észrevételeiből nem formálódik önálló, igényes próza.

Ignác Rózsa erdélyi színekkel egyénített nyelve, stílusérzéke és finom humora valós értékek. Biztosak vagyunk abban, hogy lírai túlfűtöttsége, amellyel a csángók életéről vallott évtizedekkel ezelőtt megírt regényeiben, művészi erejű írásokra serkentheti a jelenkor egyre nagyobb feladatokat megoldó világában is.

SZEGHALMI ELEMÉR

Barta Lajos: Gyár

(Magvető)

Barta Lajos: Gyár című regénye, immár negyedszer került kiadásra. Először az emigráció éveiben jelent meg Pozsonyban „A sötét ujj” címmel. Magyarországon első ízben 1948-ban, majd 1950-ben adták ki. Az 1961-es kiadás az író által alaposan átdolgozott formában jut el az olvasóhoz. Egészen új a bevezető és a befejező rész. Bennük az író nagy, országos távlatokat adott a Dél-Dunántúlon játszódó regénynek.

Barta Lajos a századforduló pécsi és baranyai életének kiváló ismerője. Ezer nyi szállal kötődik Baranya földjéhez, valamennyi jelentős művének témája, hőseit baranyai tapasztalataiból, élményeiből merítette. A „Szerelem”, a „Zsuzsi”, a „Tavaszi mámor” című drámái, a „Múlt” című emigrációban írt regénye, s novelláinak egész sora tanúskodik arról, hogy milyen hatással volt írásművészetére Baranya élményvilága.

„A sötét ujj” nem más, mint a regény fő alakja: a Boldog Tatár által a Nagyharsányi hegy tetejéről meglátott, a Dráva túlsó partján a levegőbe fűrődő, épülő gyárképmény, melynek később közvetlenebb hatása is megjelenik a könyvben.

A fiatal magyar gyárpar keletkezésének dél-dunántúli, még pontosabban: baranyai történetét mutatja be az író, aki a magyar irodalomban elsőnek mert hozzányúlni ehhez az országos, nagy témához. Az író a Tőkét, mint cselekvő erőt szerepelteti, mégpedig annak három arcát: a kezdetlegesebb Takarékpénztárt, amely irgalmatlan a rászoruló parasztsággal szemben; a Bankot, amely újszerűbb a maga kölcsöntüzleteivel; a fináncitőkét, melynek központja a regényben szereplő Sikód (Siklós) városában, de alapjában Budapesten székel. Ez a tőkefajta is finanszíroz iparvállalatokat, sőt, az európai pénzbeliség idején még arra is van ereje, hogy a pénzszekrényeit feszítő pénzt valamely, addig a hazában kevésbé ismert „amortizációs” kölcsön formájában nép-

szerűsítse. Ezzel sokat lehetne segíteni a Takaré- és a Bankhitel által szorongatott tönkrement kisparasztságon — ha jól fognának hozzá. De elég a regényben elolvasni az új kölcsönforma közvetítésére kiválasztott ügynökről szóló fejezetet, hogy lássuk, milyen siralmasan bukik el a jószándék.

Nem nehéz az író által használt helyneveken: „Sikód”, „Varsány”, „Bemend”, stb. ráismerni Siklós, Nagyharsány, Beremend helységnevekre. A nagy híd, melynek megjelenése a Dráva fölött megdöbbentően csodálkozásba ünnepélyesíti Baloghot (a regény egyik főszereplője) és feleségét, nem más, mint az akkor újonnan épült Dráva-híd.

Balogh, a tönkrement kisparaszt azért hajt át ezen a hídon, hogy eljusson a Boldog Tatár által nem is olyan régen a Dráva túlsó partján meglátott „Sötét ujjhoz”; a Gyárhoz. Vagyoni bukásából kimentett kocsiját, lovát sürgősen eladja, hogy kibírja addig, amíg mint semmivel sem bíró proletár segéd munkásként bejuthat a gyárba. A regény záradéka ezzel a szocializmus felé nyit ablakot.

Van a regényben még nagyon sok, más író által észre nem vett probléma. Ilyen például a „Vad magyar”. Ha a falusi szegényparasztság — ami a három-négy holdat jelentette — a maga földje mellett olcsó napszámosságon túl nem lát más létmegoldást, a negyedtelkes gazdatípus tragikuma jelenik meg a „vad magyarban”. Életerejét nagyobb földön szeretné kifejtetni, de a népet fojtogató gigászi nagybirtokon kívül csak a kuliának van földje. A kiűttalanság fajul vadmagyarossággá, ami a negyedtelkes zsugorító földvagyon eltékozlására vezet.

A „Gyár” igen jellemző kórképet mutat. A magyar életnek azt a szakaszát örökíti meg művészi erővel, amit úgy szoktak emlegetni, hogy a „békebeli régi jó idők”. Barta Lajos nem tartozik azok közé az írók közé, akik kiagyalt történe-

teket, vagy hallott dolgokat ültetnek át az irodalom talajába. Valamennyi írásának történelmi alapja, hitele van. Barta Lajosban a szépirodás és a szociográfus szenvedélye párosult. Az első azok közül, akik meglátták az ormánsági, a baranyai élet tragikumát, az egyikét, amely mindinkább elhatalmasodott a századforduló idején a baranyai falvakban. Barta Lajos „Gyár” című regényében rámutat az egyke eredetére, az egyke gyökerére is. Sokan azt vallották, s vallják ma is, hogy az egyiket a parasztság földéhsége hozta létre. A valóságban azonban nem így van. Legalább is nem ez a döntő szempont. Az egyiket a félelem hozta létre,

hogy a negyed telkek, a 12 holdas paraszti birtokok széthullanak hat holdakra, három holdakra, apró kis parcellákra, s nem lesz biztosítva a jövő generáció létalapja. Barta Lajos korán felismerte ezt, s már egészen fiatal korában rámutatott újságcikkeiben a gyilkos kórra, az egykére, amely elnéptelenítette a baranyai falvak egész sorát. Ez volt az élet szigorú rendje, a paraszti világ így reagált az adott társadalmi helyzetre. A nagybirtok, a kulákság felfalta a kisbirtokokat, s ez oly hihetetlen méreteket öltött, hogy egyetlen esztendőben 5000 ember lett földnélkülivé és hajléktalanná...

HAMAR IMRE

Ez történt

(A Vas megyei írók antológiája)

A Vas megyei írók a felszabadulás óta immár harmadizben rendezték sajtó alá legjobbnak ítélt írásaikat. Az „Örség”, a „Vasi élet és irodalom” című köteteket az augusztus elején megjelent „Ez történt” követte. „Vasi” írók alatt nemcsak az e pillanatban helybeliek értendők, hanem azok az elszármazottak is, akiket több-kevesebb személyes szál, az élmény vagy ihlet valamilyen forrása ehhez a tájhoz fűz.

A tartalomjegyzék pusztán végiglapozása is elárulja, hogy a kötet szerkesztője — Palkó István — elsősorban teljességre törekedett. Ez az alapelv a gyakorlatban nem hozott feltétlen sikert. Az antológiába sok selejtes, dilettáns színvonalú írás is belekerült a számos irodalmilag értékes közé. Harminckilenc szerzőtől 7 elbeszélés, 106 vers, 1 népmese és 1—1 jegyzet, illetve naplórészlet meghatározást viselő írásmű sorakozik a lapokon. Kevés kivétellel az antológia első részébe kerültek a magvasabb mondanivalójú, művésziileg magasabb szinten álló írások.

A sort Urbán Ernőnek egy régebbi könyvéből már ismert, rövid elbeszélése, az „Öt nap” nyitja meg. A következő oldalakon Weöres Sándornak és Károlyi Amynak csak érzésekkel, hangulatokkal

megközelíthető, formailag szép versei sorakoznak. Héra Zoltán: „A pártütő”-je ügyes tollú, de szerényebb igényű elbeszélés. Bárdosi Németh János verseiben a vasi táj szeretete cseng.

A kötet legtöbb verssel szereplő költője a Szombathelyen élő Káldi János. Szép nyelv, bensőséges tájfestés árad soraiból.

Káldi János a régi, „filológusi” értelemben vett lírai költő. Hiányzik belőle a harcok lobogása, szenvedélyének parazsa inkább lassan, csendesesen izzó. Ha halkán is, de a kötetben az ő verseiben szólal meg először a jelen. (Leány, könyvvel; Olvasó kanász).

A jelennél érdemes megállni egy szóra. Kertész József tizenkét és fél oldalt szentel egy csak neki magának érdekes verses önéletrajznak. Solymos Ida koron és időn túli özvegyeknek állít emléket. Ne értsük félre! Senki nem kárhoztathatja a költőt, aki kedvese szőke hajáról elmélkedik (Kászonyi László), kökényvirághoz hasonlítja önmagát (Kapornaky Gyula), vagy egy kislány pajkos gombfelvarrását verseli meg (Nagy János). Lehet és kell ezekről írni, hiszen az élet szép és sokrétű. A baj ott kezdődik, amikor az olvasó sokaknál semmi mást nem talál, csak ezt. Éppen ezért felüdülés olvasni

Bakó József zordhangú háborúellenes verseit, vagy Cs. Nagy István szonettjeit a lennyűvőgépről, a bolygó köszöntőjére, tizennyolc atomtudós fényképére vagy a rádiógyógyításról. Az elhivatott költők többségében jogos ellenszenv él az erőltetett aktualizálással szemben. Erőltetve ez valóban épp annyira helytelen (Budai István: Bazaltbányában), mint amenynyire helyes spontánul, belső kényszerből fakadóan (Vasi József: Öntödében). Hajnal Gábor költeményei példázják legjobban, hogy nagy emberi és egyben közösségi problémákat miként lehet cseppet sem felületesen, finom műgonddal írt és az olvasótól is figyelmet, odaadást követelő versekbe tömöríteni. (Tengerre vágytam, Emlékezel).

Kétségtelenül örvendetes, ha egy nagy irodalmi hagyományokkal rendelkező megye alkotói tizenkét íves kötettel jelentkeznek, mégis nehéz elfojtanunk azt az érzésünket, hogy kevesebb több lett volna. Bajos megmagyarázni például az előszó szerint címével is a felszabadulás óta történetekre célzó antológiában az olyan írások jelenlétét, mint amilyen a béri Balogh Ádámról szóló sikerületlen oratórium szöveggönyv, vagy az — egyébként érdekes — népmese-feldolgozás.

A mérleg nyelve ennek ellenére is az *Ez történt* lírai anyaga felé hajlik. A próza lényegesen gyengébb. A sok tehetség

ges írásából megismert Horváth János „Vera” című elbeszélés érleletlen, ami elsősorban öncélú stílusművészkedésen, modorosságon mérhető le, Somlósy Sándor: Az első betűk c. elbeszélése eleinte élményült novellát sejtet, aztán minden átmenet nélkül vázlatyszerűvé válik, mintha a szerző menetközben megúnta volna témáját. Parányi József: Hullatja szirmát a cseresznye c. elbeszélésének öreg paraszt szereplője egyebek közt ilyen cseppet sem paraszti kifejezéseket használ: „Valami megfoghatatlan belső tűz emésztett”. Az antológia legkitűnőbb prózai írása a „Fiatalok” gyűjtőcím alá sorolt Mihály János: Utolsó kacagás-a. Apróbb hibái ellenére is tömör, modorosság nélküli és nagy lélektani felkészültségről árulkodik.

A Vas megyével valamilyen módon kapcsolatban álló írók minden bizonnyal megjelenendő következő kötetének összeállításakor szigorúbban szem előtt kell tartani azt az elvet, hogy közlésnél csak az alkotás értéke lehet mértékadó. Szigorúbb mércék alkalmazása esetén a fejlődés bizonyára még inkább felfelé ívelő lesz, noha nem vitatható, hogy az előző kötetekhez mérten az „Ez történt” c. antológia is komoly haladást jelent, értékes erőfeszítésekről tanúskodik.

ORDAS IVÁN

A mai magyar nyelv rendszere

Leiró nyelvtan I.

(Írta: Deme László, Farkas Vilmos, S. Hámori Antónia, Imre Samu, Károly Sándor, B. Lőrinczy Éva, H. Molnár Ilona, Ruzsiczky Éva, Szépe György, Temesi Mihály és Tompa József. — Akadémiai kiadó.)

Az elmúlt évtizedekben szinte unalomig idéztük már az ösztönös írói nyelvalkotó és tudatos tudósi nyelvművelő munka szembeállítására Arany János szellemes sorait: A nyelvnek is törvényeit — Szébbé, jobbá mi teszi: — *Nyelvész urak jobban „tudják”, — A költő jobban „érzi”* (az Aisthesis című költeményből). Pedig hát mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy a mai nyelvfejlődési szinten már egyrészt az író sem úgy fejezi ki a maga eszméit és érzéseit a nyelv csodálatos eszközrend-

szere által, ahogy az egykori cigány dalra fakasztotta cimbalmát: valamiféle tisztán intuitív, pusztá utánzason és „megérzésen” alapuló „fej-naturalista” módon, csaknem a „hályogkovács” szemészkedését súroló ősi módszerrel; s még kevésbé állít fel ilyen alapon nyelvi törvényeket. Másrészt pedig a nyelvtudós is a költők, írók műveiből ismeri meg (vagy legalábbis igazolja) az irodalmi nyelvi szabályosságokat. S a szakszerű nyelvművelő sem nélkülözheti a művészi stílusárnyalatokra, a nyelv esztétikai értékeire is kiterjedő,

sokoldalú elemzést (a szigorúan grammatikusai szempontokon kívül): hacsak nem akar megrekedni valami meddő szórszálhasogatásban, vaskalapos-szakállas magántudósi bölcsekedésben. Aki részt vett az 1959 őszén Pécsen „Anyanyelvi műveltségünk” címen tartott országos konferencián, az jól láthatta, hogy immár sem író, sem nyelvész nem kívánna csupán azon az „alapon” dolgozni, amelyet a fönti vers kiemel: az egyoldalú művészi intuícióra, ill. csupán az elvont, elméleti szakismeretekre támaszkodva. S nem véletlen az sem, hogy e tanácskozáson oly sokszor hangsúlyozták: a nyelv használói (írók, a termelésben és a szaktudományokban dolgozók) és oktatói (ide értve az iskolák pedagógusain túl a színészeket meg a nyelvművelés tudós szakértőit is) *együtt-tesen felelősek* anyanyelvünk jövő alakulásáért.

Érdekes megfigyelnünk mármost, hogy miképpen tükröződik mindez a nyelv egy időben használatos kifejező eszközeit rendszerező, úgynevezett *leíró nyelvtanban*. A címben jelzett nagy akadémiai munka kivált sok tanulsággal szolgálhat itt; ha másért nem, hát sajátos, kettős célja miatt. Benne ugyanis a szigorúan *szaktudományi* rendeltetés (a szakirodalom eddigi eredményeinek összefoglalása, lehető kiegészítése és ezzel a további rendszeres kutatás megalapozása) csak második helyre szorult, s első helyre az *anyanyelvi közműveltség* fejlesztése került. Mint a bevezetés mondja, „az olyan mélyebb tudású — esetleg egyetemet, főiskolát is végzett érdeklődőknek” való ez a fajta összefoglalás, „akik finomabb részleteiben is ismerni és érteni szeretnék a magyar nyelv kategória-rendszerét és belső összefüggéseit, tájékozódni akarnak az értelmes, pontos és színes nyelvhasználat apróbb-nagyobb gyakorlati kérdéseiben” (38). S meglehet-e enélkül a tudományos alapú országépítés korában író, kritikus, műfordító, szerkesztő, nyelvi szakos tanár — sőt általában a művelt irodalomolvasó?! Miért döntene el az író a maga szubjektív „érzése” alapján, hogy a „nyolc kerület vagy „nyolcadik kerület” alakpárból az utóbbi a helyes irodalmi nyelvi szóalak, s hogy az első mint „sorszámneves” kifejezés rossz, mert félreérthető és nyelvszegényítő — holott ez objektív tudományos igazság?! Hogy mi-

lyen nyelvrendszertani összefüggés van a „szabad-e megkérnélek” és a „szabad-e megkérnem téged” között?! — Másfelől azonban *A mai magyar nyelv rendszere* mint a legmaibb nyelvtudomány egyik fontos kézikönyve megnyerő módon tesz hitet a nyelvet legművészibb változataiban kifejtő és egyben fejlesztő írói tehetőség mellett: mégpedig azzal, hogy minden nyelvi kifejezőmódot legszemléltetőbben az írói szövegek materiális összefüggésében mutat be, költői példákon tanítja a helyes és művészi használatot, magyarázza az esetleges stílusfinomságokat.

Mondanunk sem kell, hogy ezzel egyúttal rendkívül hozzájárulhat a kötet az irodalmi szövegek egészen aprólékos megértéséhez, s megnövelheti olvasóink nyelvi igényességét is.

Ki kell emelnünk e ponton azt is, hogy a szövegekből épp a *jelenkori* irodalomnak olyan tudományos megbecsülése csendül ki, amilyenre tudományunkban még nem volt példa: a *mai* irodalmi folyóiratok, az *élő* írók olyan bőségben szerepelnek a források közt, mint soha. A mai magyar nyelv rendszere így elsősorban mai és irodalmi példákból kapja objektivitásának igazolását.

Maga a szinte kábítóan nagy ismeretanyag viszonylag áttekinthető, egyszerű — majdnem iskolás — *rendszerben* kerül elénk: a kiadós Bevezetés (7—54) után a Hangtan (55—119), majd a jelentéstant, szófajtant, tótant, szóalkotás- és szóragozástant, sőt némi szókészlet-tani ismereteket is tartalmazó Szótan következik (121—587), a rövidesen megjelenő II. kötetet pedig egészében a mondatban tölti majd be. Tehát ennyiben iskolai nyelvtanaink hagyományos rendszerét látjuk viszont. A nagyobb részekben belül a fejezetek, pontok és alpontok újszerűbb hierarchiáját természetesen már nehezebb áttekin-tenünk; de a részletekben meg a *ritkítá-* sos értelmi és a *dől*t szedésű nyelvtani kiemelés, illetőleg a nagyobb vagy apróbb betűs szedés itt is segíti a nem szakmabeli olvasók eligazodását. (A szakirodalmi tájékoztatókat ismét más szedéstípus különbözteti meg.) Helyenként táblázatok is megkönnyítik az egyes nyelvi elemek rendszerben látását, de ilyenből talán még több is elkelne (például a szóképzés-tanban).

SZATHMÁRI ISTVÁN

Beküldött könyvek

1961. II.

Batsányi János összes művei III. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. — Akadémiai Kiadó, 100,— Ft.

Karel Čapek: Harc a szalamandrakkal. Regény I—II. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Dékány Kálmán: Megszállottak. Kisregény és novellák. — Magvető, 6,10 Ft.

Devecseri Gábor: Homéroszi utazás. Útinapló. — Gondolat, 29,50 Ft.

Dobossy László: Karel Čapek. — Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 12. — Gondolat, 5,50 Ft.

Eszmék és esztétikák. Szovjet irodalomtudósok válogatott tanulmányai. Szerkesztette: Héra Zoltán. — Gondolat, 15,— Ft.

Fenyő István: Kisfaludy Sándor. — Irodalomtörténeti Könyvtár 6. — Akadémiai Kiadó, 65,— Ft.

Hernády Ferenc: Adattár a pécsi magyar színjátszás kezdeteihez. Az OSZK kiadványai LIV. — Különlönyomat a Janus Pannonius Múzeum 1959. évi Évkönyvéből.

Hidas Antal: Márton és barátai. Regény I—II. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 8,— Ft.

Hölderlin: Versek, levelek, Hüperion, Empedoklész. — Fordította Bernáth István, Hajnal Gábor és Szabó Ede. — Magyar Helikon, 55,— Ft.

Ilj—Petrov: Aranyborjú. Regény I—II. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Karikás Frigyes: A harminckilences dandár. Elbeszélések. — Szépirodalmi, 15,— Ft.

Kovács Endre: Reymont. — Irodalomtörténeti Kiskönyvtár 13. — Gondolat, 8,30 Ft.

Móricz Zsigmond: A boldog ember. Regény I—II. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Nemes Károly: Hogyan nézzünk filmet? — Gondolattár 7. — Gondolat, 5,— Ft.

Nyilas Márta: Pest-Buda a XVIII. század költészetében. — A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadványa.

Pataky Dénes: Martyn Ferenc két rajzsorozataról. — Különlönyomat a Művészettörténeti Értesítő 1960. évi 4. számából.

Persius szatírái. Latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula, a bevezető tanulmányt írta Horváth István Károly. — Akadémiai Kiadó, 20,— Ft.

Platov: Hét szál fű országa. Regény I—II. Fordította Brodszky Erzsébet. — Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi, 6,— Ft.

Péter László: Juhász Gyula a munkásmozgalomban. — Kiadja a Hazafias Népfront szegedi bizottsága.

Szabó Pál: Talpalatnyi föld. Regény I—II. — Kincses Könyvek. — Szépirodalmi, 12,— Ft.

Széchenyi Zsigmond. Csui. Afrikai vadásznapló. I—II. — Kincses Könyvek. — Szépirodalmi, 12,— Ft.

Ernst Thälmann (1886—1944). Bibliográfia és szöveggyűjtemény Thälmann születésének 75. évfordulójára. Összeállították Ecsedy Andorné és Gáliczky Éva. — A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár röplap bibliográfiája, 1. szám.

Varga Imre: Bicegő próféta. Kisregény és novellák. — Magvető, 7,50 Ft.

Vas Zoltán: Cserébe a világot. Marx és Engels életregénye. — Gondolat, 39,— Ft.

A Jelenkor IV. évfolyamának tartalomjegyzékét következő számunkhoz mellékeljük

Felelős kiadó: Takács Gyula

61-5118 Pécsi Szikra Nyomda

F. v.: Melles Rezső